381
14.Yhe

A MENANDROSI KOMŐDIA SZEMÉLYEI

TEKINTETTEL A LATIN UTÁNZATOKRA

IRTA: SCHULLER HERMANN

UNIVERSITY OF ILLINOIS
SEP 8 1923
UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY
OCT 4 1923

NYOMATOTT REISSENBERGER G. A. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN MEDGYESEN

LIBRARY
UNIVERSITY OF ILLINOIS,
URBANA.

A MENANDROSI KOMŐDIA SZEMÉLYEI

TEKINTETTEL A LATIN UTÁNZATOKRA

IRTA: SCHULLER HERMANN

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY
SEP 8 1923

NYOMATOTT REISSENBERGER G. A. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN MEDGYESEN

LIBRARY
UNIVERSITY OF ILLINOIS
URBANA

881
M4.Yhe

Classics

LIBRARY
UNIVERSITY OF ILLINOIS,
URBANA.

26 N 23 A.M.F.

24 Oct. 23 dir. g.

TARTALOM:

Oldal

Előszó.

Első fejezet: Menandros helye a realisztikus attikai dráma fejlődésében és a római fabula palliata 5

Második fejezet: Aggok 15

Harmadik fejezet: Ifjak 35

Negyedik fejezet: Polgárnők és hetérák 46

Ötödik fejezet: Katonák, paraziták és más zsáneralakok . 61

Hatodik fejezet: Rabszolgák 72

unac

LIBRARY
UNIVERSITY OF ILLINOIS,
URBANA.

LIBRARY
UNIVERSITY OF ILLINOIS
URBANA

ELŐSZÓ

Az utóbbi években felfedezett menandrosi töredékek nagyon érdekelték és foglalkoztatták a tudományos világot. Bár az ez irányban folytatott tanulmányozások végleges és kielégítő eredményhez nem vezettek, szükségét érezzük annak, hogy Menandrost esztétikailag méltassuk és egy ismertető képet nyujtsunk e költőről, kiről már Goethe megjegyezte, hogy „az a kevés, ami tőle ránkmaradt, megbecsülhetetlen". (Gespräche mit Eckermann. Hgg. v. Moldenhauer I. 160. oldal).

Menandros a görög irodalomban a realisztikus irány legfejlettebb fokán állott, amely irány a fejlődő hellenizmussal úgy a képzőművészetekben, mint a drámában egy új áramlat kezdetét jelentette. E munka a menandrosi személyek összefüggő bemutatására íródott s a költő jellemfestő művészetét akarja bemutatni. Ezt részben a római utánzatokra támaszkodva akarom elérni s elősegít ebben a római vígjátékírók gyarló leleményessége és szigorú alkalmazkodása a görög mintákhoz. Ma már módunkban van, aránylag nagy biztossággal megállapítani a római költők eltéréseit s ezáltal felépíthetjük a válaszfalat az eredetiek és az utánzatok között. Bő anyagot nyujtanak a már régebben ismert, Kock által kiadott maradványok is. Fontosabbak azonban a pár év előtt napvilágra jutott töredékek, melyekből Menandrosnak egyes jellegzetes alakjait egész pontossággal és közvetlenséggel ismerhetjük meg.

E tekintetben Robert munkáit vettem irányadóul, de Hegedűsnek Robert nézeteire vonatkozó kritikáit is figyelembe vettem, amelyek a legtöbb felmerült, kétségesnek látszó esetben a helyes irányra vezettek. Ilyen munkának figyelembevétele annál is inkább szükséges volt, mert maga Robert az ő munkáit ideigleneseknek tartotta (D. n. M. Vorwort) és a később, 1912. évben megjelent Körte „Menandrea"-jának 2. kiadása is a Robert szövegétől lényegesen különbözik. Az idézeteknél Körte kiadását használtam fel, kivéve a Κόλαξ-ot, ahol a Sudhaus által kiegé-

szített szöveget tartottam szem előtt. — Az újattikai vígjáték és római utánzatainak általános tulajdonságairól főleg Leo nyujtott nekem tájékoztatást.

Így e munka az eddig megjelent hasontartalmúaktól abban különbözik, hogy mindazt feldolgozza, amit eddig Menandros műveiből ismerünk. S e gazdagabb anyag tette lehetővé nekem a részletezőbb beosztást. A bevezető fejezet Menandros jellemfestő művészetének alapvonásait, korát, a korabeli drámai és színi technikát és a költő egyéniségét tárgyalja, valamint a római utánzatokat is általánosságban. A következő fejezeteket Menandros különböző típusai szerint osztom be. Az anyagnak e csoportosításából is ki fog tűnni, hogy Menandros nagy művészetét még mindig csak hézagosan ismerhetjük s ezért kimerítő, általánosító véleményt alkotni róla csakis a legnagyobb óvatossággal szabad.

A dolgozatomnál felhasznált művek jegyzéke:

Menandri et Philemonis reliquiae. Graece et Latine, cum notis Hugonis Grotii et Joannis Clerici, qui etiam novam omnium versionem adornavit indicesque adiecit. Amstelodami 1709. — Comicorum Atticorum fragmenta. Ed. Theodorus Kock. Volumen III. Novae comoediae fragmenta. Pars II. Lipsiae 1888. („K."). — Der neue Menander. Bemerkungen zur Rekonstruktion der Stücke nebst dem Text in der Seitenverteilung der Handschrift. Von Carl Robert. Berlin 1908. — Szenen aus Menanders Komoedien. Deutsch von Carl Robert. Berlin 1908. — Menander Redivivus. Írta Hegedüs István (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a Magyar tudományos akadémia. XXI. kötet 3. szám). Budapest 1909. — Menandri reliquiae nuper repertae: Edidit Siegfried Sudhaus. Bonn 1909. — Menandrea ex papyris et membranis vetustissimis. Iterum edidit Alfreduș Koerte. Lipsiae 1912. — T. Maccii Plauti comoediae. Recensuit, instrumento critico et prolegomenis auxit Fridericus Ritschelius sociis operae adsumptis Gustavo Loewe Georgio Goetz Friderico Schoell. Lipsiae 1871—1894. — Ausgewählte Komoedien des T. Maccius Plautus. Für den Schulgebrauch erklärt von Julius Brix. Viertes Bändchen: Miles Gloriosus. Dritte Auflage, bearbeitet von Max Niemeyer, Leipzig 1901. — P. Terenti Afri comoediae. Recensuit Carolus Dziatzko. Lipsiae 1884. — Die Komoedien des P. Terentius. Erklärt von A. Spengel. Erstes Bändchen: Andria. 2. Auflage. Berlin 1888. — Ausgewählte Komoedien des P. Terentius Afer. Zur Einführung in die Lektüre der altlateinischen Lustspiele. Erklärt von Karl Dziatzko. Zweites Bändchen: Adelphoe. Zweite veränderte Auflage. Bearbeitet von Dr. Robert Kauer. Leipzig 1903. — Scaenicae Romanorum poesis fragmenta. Tertiis curis recognovit Otto Ribbeck. Volumen II. Comicorum fragmenta. Lipsiae 1898. — Theophrasts Charakterbilder. Aus dem Griechischen übertragen und erklärt von Dr. Max Oberbreyer. 2. Aufl. Leipzig, Reclam. — Die hellenistisch-römische Kultur. Dargestellt von Fritz Baumgarten, Franz Poland, Richard Wagner. Leipzig und Berlin 1913. — Geschichte der römischen Dichtung. Von Otto Ribbeck. I. Dichtung der Republik. 2. Aufl. Stuttgatt 1894. — Geschichte der römischen Literatur. Von Friedrich Leo. 1. Band. Die archaische Literatur. Berlin 1913. — Menander und seine Kunst. Von Dr. Hermann Lübcke. Berlin 1892. (Programmabhandlung). — Studien zu Menander. Von Johannes Geffcken. Hamburg 1898. (Programmabhandlung). — De Menandri reliquiis nuper repertis. Diss. inauguralis etc. Scripsit Alfredus Kretschmar. Lipsiae 1906. — Menanders Perinthia in der Andria des Terenz. Von Fritz Schöll. Heidelberg 1912. — Hans Riedl. Menanders Schiedsgericht. (Wiss. Beil. zum Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Krems 1912).

ELSŐ FEJEZET

MENANDROS HELYE A REALISZTIKUS ATTIKAI DRÁMA FEJLŐDÉSÉBEN ÉS A RÓMAI FABULA PALLIATA

Az első görög drámaíró, akinek munkái az emberi természet mélyreható megfigyelésein alapuló realisztikus irányt mutatják, Euripidés volt. Az ő idejében még a hagyományos költői és vallási ideálokhoz ragaszkodó athéni közönség körében nem találkozott tetszéssel ez az újítás s ennek következménye volt, hogy a külföld, nevezetesen Makedónia inkább méltatta Euripidést, mint Athén. Később azonban mégis műértő szülővárosa lett azon hely, ahol az euripidési tragődia csiráiból új drámai műfaj fejlődött.

De mielőtt ez megtörtént volna, nagy fordulat állott be a külső körülményekben. Ha a peloponnésosi háború kimenetele és a demokrácia államfelforgató szélsőségei majdnem egészen kiirtották a dicsőséges marathóni napok emlékét, úgy valósággal halálos csapást mért a görög nép faji öntudatára Görögországnak Nagy Sándor által történt meghódítása.

A hellenisztikus idő alatt a politika teljesen a monarchák kezébe került. S ez időtől kezdve a görög városok csak látszólagos politikai életet folytatnak s a politikai élet megsemmisülésével egyidejűleg terjed mind inkább és inkább a vallás iránti közönyösség is.

Azonban a vallási és politikai élet iránti fogékonyság csökkenésével ellentétesen növekedett a reális élet megértése és méltatása. Minthogy a polgárok a politikai életben már nem találtak tevékenységüknek teret, előtérbe lépett és nagyot nyert jelentőségében a családi élet. Emellet nagyot fejlődött az egyesületi élet is, mert a rohamos gazdasági emelkedés, az ébredő nemzetköziség és individualizmus a társulás érzését váltotta ki

és ösztönözte arra, hogy szabadon és függetlenül az állámelettől a cselekvés terére lépjen. Ez a mozgalom kezdetben tisztán vallásos jellegű volt, amennyiben elfordult a kevésbbé kielégítő államvallástól és egyszerű isteneket teremtett, lelke vágyainak megfelelően. Az egyesületek továbbra is megtartották e vallásos formájukat, de mégis egyre jobban kezdtek hódolni a vidám élvezeteknek és ezeket elősegitették. Ez a változás sok tekintetben merő materializmussá fajult. Lábrakapott a házak fényüzéses berendezése, a lakomák mindegyre gyakoribbak és vígabbak lettek. A nők öltözködésbeli fényüzése pedig annyira elterjedt, hogy korlátozására szükséges lett a γυναικονόμοι hatóságának életbeléptetése.

A testi élet ezen kultusza nem tévesztette el hatását a drámai költészet fejlődésére sem. Míg a klasszikus időben úgy a tragődia, mint a komődia célja az volt, hogy valamely eszmét testesítsen meg, ezután az egyén válik minden igényével a drámai cselekvés központjává. Ez a fejlődés új költői műfajt teremtett: A polgári vígjátékot.

A polgári vígjáték, amelyet a régiek νέα κωμῳδία-nak neveztek, technikai tekintetben is lényegesen különbözött az aristophanési komődiától. Ez csak politikai, vagy irodalmi irányzatosságban mutatott egységességet. A cselekmény lazán volt összefűzve, bohózati hatásokra számított s a kar nem élt és cselekedett együtt a személyekkel, mint a tragődiában, hanem működésének főrészét a közönséggel folytatott parabasis képezte. A kar a Dionysos ünnepén az utcákon elömlő menetet képviselte, a szereplő személyek pedig a minden népnél meglevő népbohózati figurákat. A politikai és irodalmi érdeklődés ellanyhulásával a kar, kiváltképen a polemikus mederben tartott parabasis elvesztette a vonzóerejét és feleslegessé vált.

S most már a vígjátékok ingadozó jelleme is változáson megy keresztül. A költők komolyabb irányra törekszenek s erre a tragődiának sokkal zártabb formáját használják fel.[1] Ez annál természetesebb és könnyebb volt, mert már Euripidés az ő realisztikus irányával előkészítette a talajt a tragődia és komődia közeledéséhez. Így olvadt egybe aztán a tragődia és komődia és eredménye lett a polgári vígjáték zárt cselekménye, amelyben a

[1] Ezen törekvést néha Aristophanésnél is találjuk. (H. ö. Leo, Gesch. d. r. L. I., 99—100. oldal).

kar teljesen elvesztette jelentőségét és ezután már nem beszélt, hanem csupán táncolt a felvonásközökben.[1] A νέα κωμῳδία művelői: Philémón, Menandros, Diphilos, Apollodóros és Poseidippos közül Menandros vált leghíresebbé (342—291). És nem véletlenség, hogy tőle maradt ránk a legtöbb költői mű töredéke. Ezekből szerkesztették össze három darabját: Ἐπιρέποντες, Σαμία, Περικειρομένη.

Mindenekelőtt azonban későbbi írók kritikáiból is megtudhatjuk, hogy Menandrost kell ezen a téren a legnagyobb mesternek elismerni. A halálára írott több elégián kívül is ezt igazolják a későbbi korok írói, mint Caesar, Ovidius, Propertius, Horatius és újabban Lessing, Herder és Goethe feljegyzései.

Menandros tekintélyes athéni családból származott s a phaléroni Demetrios barátja volt. Ennek is köszönhette valószínűleg, hogy meghívták az alexandriai udvarhoz. De ő ezt a meghívást visszautasította és hű maradt szülővárosához. Anyagi javakkal bőségesen rendelkezett, éles ésszel és sokoldalú műveltséggel felruházva, úgy, hogy az akkori Athén életével mindenképen lépést tarthatott. Bár lényét bizonyos mélaság és szomorú lemondás szőtte át, választékos, kedvelt világfi volt. Így volt képes, oly híven, oly hozzáértéssel megrajzolni az athéni gyönyörteljes életet.[2]

Ha az élet fáradttá, kimerültté tette, ha ennek kellemetlenségei elkeserítették, hosszabb időre piraeusi birtokára vonult vissza, ahol egyszer fürdése közben halálos végzete is érte. Néha erőt vett rajta a világfájdalom, elmélkedővé lett, amely körülmény fejlesztőleg hatott bölcselkedő hajlamára. Ezt a tehetségét erősbítette Epikuros és Teophrastosszal való gyakori érintkezése. Mindazonáltal egyetlen bölcseleti iskolához sem csatlakozott.

Az ő sajátos filozófiai irányát mutatják be néha a darabjaiban szereplő alakok is. Ez alakok az íróhoz hasonlóan kéttermészetű lényekként jelennek meg, kik a reális élvezetek közepette mélyrehatóan elmélkednek is s ennek a hatása volt az, hogy Menandrost még akkor is nagyra becsülték mint moralistát, amidőn darabjai úgyszólván senkinek szórakozást már nem nyujtottak. Hisz még a későbbi keresztény egyházi írók is a bölcseség rejtett berkének

---

[1] H. ö. Leo i. h. 102. oldal.

[2] Menandros szerelmi élete és Glykerához való viszonya, lásd Lübke M. u. s. K. 13. oldal és Hegedűs M. R. 3. oldal.

nevezték műveit és azáltal, hogy gyakran idézték, műveiből sok töredék maradt ránk.

Filozófiai tehetsége eredményezte, hogy a költők közül Euripidést választotta mintaképeül.[1] Ép úgy nála is, mint Euripidésnél minden hagyománnyal szemben erős kritikai előszeretetet tapasztalunk. S. miután Menandros környezetével teljesen egybeolvadt, alakjai Euripidéséivel ellentétben, bizonyos érzelmi harmóniát mutatnak és csakis egy ilyen művészi egyéniségnek sikerülhetett, a görög drámában az új irányt a fejlődés tetőpontjára emelni.

Semmiesetre sem szabad azonban vele szemben a modern művek mértékét alkalmazni.[2] Mert, habár a realisztikus dráma fejlesztésében oroszlánrésze van s ez a görög irodalomban nagy jelentőségű volt, nem szabad felednünk darabjainak szűkkörűségét és feldolgozott témáinak ismétlődő egyformaságát, amely tulajdonságok vígjátékainak árnyoldalai és gyengeségei voltak. Ezt már a régi kritikusok is észrevették.

A Hermogenés „De ideis“ című munkája egy helyén (K. 942) például a következő megjegyzést találjuk: Παρὰ τῷ Μενάνδρῳ μυρία ἂν εὕροις τοιαῦτα καὶ γυναῖκας λοχευούσας καὶ νεανίσκους ἐρῶντας καὶ μαγείρους γαυρουμένους καὶ παρθένους θρυπτομένας καί τινας ἄλλους. Bár igazságtalanságnak látszik a költővel szemben ez, tagadhatatlan, hogy szűk körben mozogtak Menandros alakjai. Mindamellett ellentétben a régi kritikussal, elismeréssel kell megemlítenünk, hogy a költő által bemutatott alakok kis kivétellel valamennyien karakterek és nem típusok. Ezek, habár egy és ugyanazon körülmények között jelennek meg, sohasem hasonlóak egymáshoz, sőt feltünően megkülönböztethetők. A jellemzés művészetében messze meghaladja az új vígjáték a tragódiát és a régi komódiát.

A költő képzelő ereje első pillanatra már a cselekmények kieszelésében is szegényesnek tetszik. Újra és újra előfordulnak szerelmi viszonyok, csábítások, gyermekek kitétele és újra megtalálása és cselszövények. A régi komódia azonban az új vígjátékra egy örökséget hagyott, ami némileg pótolta azt. Ez pedig

---

[1] Euripidési és menandrosi jelenetek közti párhuzamokat l. Leo i. h. 104. o.

[2] Hegedűs (Menander Redivivus 12. old.) Wilamowitzot követve az ἀγών λόγων-t az antik komódia hatásos eszközének tartja, amelyet mi, újabb korbeliek nem ismerünk.

abban állott, hogy merész, kényelmesen összerakott helyzeteket, szerencsés véletleneket halmozott egybe.

Ez a tulajdonság és a parabasis részbeni alkalmazása tette aztán lehetővé, hogy a közönséget aposztrofálhatták és a metsző gúnynak nyilait szórhatták feléje. S mennyire érthető, hogy az ilyen hangulatok minő káros hatással voltak a komoly elemekből álló polgári vígjáték fejlődésére. Mert már az életküzdelmeket felületesen megítélő akkori társadalmi viszonyok között is találunk mélyebb problémákat. Ezt igazolja Menandros Ἐπιτρέποντες-e és ennek közvetett utánzata, Terentius Hecyrája.[1] Az ilyen esetek azonban kevésbbé ismétlődőek voltak és hiába keressük a régieknél a polgári szomorújátékot. „Wieder beobachten wir" — mondja Wagner R. — „dass die Griechen nicht immer die Fähigkeit besassen, eine Literaturgattung, die ihren Höhepunkt überschritten hatte, in neue, oft recht nahe liegende Bahnen zu lenken." (Die hllst.-rö. Kt. 98. o.).

Azonban ennek az egyoldalú megfigyelésnek az utókorra nézve előnyei is voltak. A költők ezáltal oly jellegzetes termékeket produkáltak, hogy az irodalmi termelésnek évezredekre útmutatóivá lettek. Ezek művészi és színpadra való alkalmazásához tartozott, hogy a színpadi technika és a tökéletesebb hatás kedvéért némileg el is tértek a realizmustól. Habár a lejátszó cselekmény színterét a való életből is választották, nem voltak képesek ezt oly híven visszaadni a színpadon. Látjuk például, hogy a személyek nem szobákban, hanem a ház előtt játszanak, mert fellépésük és eltünésük könnyedsége így kívánja. Ezért történt aztán gyakran, hogy valaki ahelyett, hogy a házba bemenne, az ajtóra üt (τὴν θύραν κόπτειν) és az illető személyt így hívja ki. Ez elhagyja a házat, amit az ajtó zörgetésével jeleznek (ψοφεῖν τὴν θύραν).

A közönség szempontjából nem kisebb jelentőségű engedmény volt a már Euripidésnél is szokásos prologus alkalmazása, amely hasonlóképen mint az úgynevezett „félrebeszélés" arra szolgált, hogy a közönséget a cselszövényekkel telített vígjátékok útvesztőjében tájékoztassa. Erre allegorikus alakokat használtak fel, mint Menandros Περικειρομένη-jében az Ἄγνοια-t. A Δύσκολος is valószínűleg ilyenfajta prologussal kezdődött.[2] A

[1] H. ö. Hans Riedl, Menanders Schiedsgericht 22. oldal.

[2] K. 127.

Φάσμα-ban két párbeszédet folytató démon tájékoztatta a közönséget.[1]

Hogy már Menandros is egyes alkalmakkor szorosabban összefűzte a prologust a darab cselekményével, az kitünik az Ἐπίκληρος-ból fenmaradt töredék kezdetéből.[2] Itt az ifju elszavalja prologusát és elmondja benne, hogy fellépésének oka „csevegő álmatlansága", ez űzte őt ide, hogy élete pályafutását elejétől kezdve elmesélje.

Így az új vígjátéknak, mikor a római költők művelni kezdték, úgy alakilag a színpadi technika szempontjából, mint tartalmilag is kimondott művészi jellege volt. Ezek sok újítást nem bírtak létrehozni s nem sikerült nekik, belőle polgári szomorújátékot megalkotni. Azonban ők adták meg azon formáját, amellyel a világirodalom közkincsévé vált.

Miután a római írók a különböző időkben és különböző egyéniségüknek megfelelően nem egyformán foglaltak állást a görög eredetiekkel szemben, a római utánzatoknál is eltérő fokozatokat figyelhetünk meg. Ezen utánzatok körülbelül Livius Andronicus (meghalt 204-ben K. e.) működésével egyidejűleg kezdődtek, aki bár csak fordító volt, a költői termelésében a viszonyoknak megfelelő nagy önállóságot mutató, sajátszerű Naeviusnak (körülbelül 285—200-ig) az alapot szolgáltatta. Naevius a görög mintára alkotott vígjátékot átdolgozta s nem törődve annak athéni jellegével, római szellemet vegyített beléje. Ezenkívül ő alkalmazta először a „contaminatio"-t, darabjaihoz nemcsak egy, hanem két eredetit is használt fel. Liviusszal szemben ez merész haladás volt s a görög irodalomban régóta divatban volt, az átvett vígjátékanyaggal szabadon való rendelkezésre emlékeztet.

Plautus műveinél általában a görög földön játszó fabula palliatát találjuk meg, az attikai vígjátékokból ismeretes társadalmi típusokkal. Mithológiai és személyi vonatkozásokat is vett át Plautus a görög eredetiektől. Nyelvezetében számos görög szóra és szóalakulatra bukkanunk, amelyek nem mindig felelnek meg a görög eredetinek, hanem a római társalgási nyelvben voltak honosak. Öntudatosan rómaisította el Plautus a görög hivatalakot. Igy pl. „imperator"-t vesz στρατηγός helyett és „aedilis"-t ἀγορανόμος helyett. Egyáltalában úgy tetszik, hogy a

[1] Körte: Menandrea 137. oldal.
[2] K. 164.

költő, kényszerből talán, igyekezett a római berendezéseket, jogi viszonyokat kifejezésre juttatni, ami az ő virtuozitásának valóban sikerült is.[1]

A római jogérzékén kívül Plautust az olasz tréfa is elősegítette az attikai vígjátéknak római talajba való átültetésében. Durva tréfái Aristophanésre emlékeztetnek, bár Plautus nem utánozta a régebbi athéni vígjátékot, hanem az új komódiát vette irányául, amely épen a tréfák szelídsége által különbözött amattól. Humoros modorát tehát nem Aristophanés befolyásában, hanem egyéniségében és a népjellemben kell keresni.[2]

Plautusnak természetében rejlett, hogy eredetieinek humorát eldurvítsa, egy-egy szerepet elszélesítse s ezáltal nagyobb színpadi hatást ért el, bár jellemző erejét csökkentette. Szívesen vett át továbbá Plautus olyan részleteket, aminők, mint a régi komódia maradványai, az új vígjátékban is tovább élősködtek. Például számos oly részletet, amelyekben a szereplő személyek a hallgatósággal szabadon érintkeztek. Ezt az eljárást nem öntudatlanul, vagy véletlenségből követte, hanem erős biztonsággal, céltudatosan és így nyomta rá aztán egyéniségének bélyegét összes, nagyon különböző eredetű darabjaira.[3] Egyéni stílusa leginkább nyelvművészetében jutott felszínre, amely a rhetorika iránt előszeretettel viseltető római nemzeti jellemben gyökerezett. Amíg például Menandros sohasem használt ilyeneket, addig Plautus nyelvezete rendkívül gazdag a szó- és hangjátékokban.

Kevesebb szabadságot találunk Caecilius darabjaiban. Varro, ki a párbeszédben (in sermonibus) az elsőség pálmáját adja Plautusnak, Caeciliust a cselekmények vezetésében mesterként állítja elénk (in argumentis), amit csak úgy magyarázhatunk meg, hogy ő volt az, aki legbehatóbban és alaposabban tanulmányozta és dolgozta fel a görög eredetieket.[4]

---

[1] Leo i. h. 144. oldal.

[2] Cicero (De off. I. 104) Plautust egyszerre említi a régi attikai vígjátékkal, mint az „elegans, urbanum, ingeniosum, facetum, iocandi genus“ megszemélyesítőjét. Azonban úgylátszik, hogy ha bár Cicero a humor elméletét jól imerte (h. ö. De oratore II. 216), mint szónok igen gyakran megelégedett az alsóbbrendű komikummal is, tehát az elegans, urbanum stb.-ről nem voltak nagyon szigorú nézetei, mint például a görögöknek Menandros idején, vagy mint Horatiusnak.

[3] Leo i. h. 136—137. oldal.

[4] Leo i. h. 219. oldal.

Biztosan állapíthatjuk meg, hogy Caecilius darabjaiban sohasem alkalmazta a contaminatiót. Negyvenkét drámacíme közül tizenhat valószínűleg Menandrosra vezethető vissza,[1] míg Plautus huszonegy darabja közül hármat (Bacchides, Cistellaria, Aulularia) bizonyosan, két másikat pedig (Stichus, Miles gloriosus)[2] több-kevesebb valószínűséggel szintén Menandros után írta meg. Ennyiben Caecilius Terentius felé közeledik, mert annak utánzása központja Menandros volt. Nyelvezet tekintetében azonban sokkal több közössége volt Caeciliusnak Plautusszal, amit fenmaradt, különösen rhetorikai változatokban és szokatlan szóalkotásokban gazdag töredékek bizonyítanak. Hasolóan Plautushoz ő is monódiákat, igazi rómaias, olaszos durvaságokat és duhajságot szőtt darabjaiba.

A római Menandros Terentius lett (185—159). Azon körülmény, hogy hat vígjátéka közül négy (Andria, Heautontimorumenos, Eunuchus, Adelphi) közvetlenül Menandros után íródott, még nem mutat Menandrosszal lelki rokonságot. Sokkal nyomósabb bizonyiték az a tény, hogy az ő műveiben, ellenkezően Plautusszal, nem találunk nyelvbeli hasonlatosságokat a régi vígjátékhoz. A kifejezés komikai tökéletességét, a nyelvnek a rhetorika szabályaival szemben is zseniális, új alakulatokkal való játékát, amely Plautusnál oly gyakran emlékeztet Aristophanésre, nála hiába keressük. Nyelvezete felől Cicero és Caesar különbözőképen vélekedett, de abban mindkettő egyetértett, hogy tiszta és választékos. Tény az, hogy Terentius nyelvezete az új római áramlat stílusa volt. Amint Athénban a régebbi idők nyelvmodorát kiszorította az új attikai, amelyet Menandrosnál találunk, úgy Terentiusnak latinsága nem csupán az ő egyéniségének sajátossága, hanem az új római korszellemtől van áthatva. Az a társalgási nyelv, amelyet Scipio és Marcellus használt a második pún háború idején és a legzamatosabb latinnak ismerték el akkor, már nem felelt meg a nyelvkövetelményeknek a második század első felében. Ezért óhajtották Menandrost is más újabb köntösben látni, mint aminőben Plautus és Caecilius öltözteti. Ezeket a kívánalmakat elégítette ki Terentius, akinek művei teljesen megfeleltek az előkelő latin társaság izlésének.

Tagadhatatlan, hogy Terentius erőtlenebb mint Menandros,

[1] Leo i. h. 219. oldal.

[2] Leo i. h. 224. oldal.

de el kell ismerni művészi újításait, amiáltal Menandrosnál magasabb nívóra fejlesztette a vígjátékot. Ellenkezett finom stílusérzékével, hogy a színészt beszéltesse a közönséggel, mint ezt Menandros és Plautus tette, mert belátta, hogy ezáltal a szereplők veszítenek az érdeklődésből s zavarólag hatnak. És ezért kerülte is Terentius a prologusokat. Ha szükség volt arra, hogy a darabot a közönség támadásai elől megvédje, úgy ő is mondatott darabjai előtt prologust, de ez nem tévesztendő össze az exponáló prológussal. Egyetlen ilyent az Adelphiben találunk, a többi utánzataiban már dialogusokat alkalmaz. S hogy mily nagy súlyt helyezett Terentius arra, hogy ilyenféle kezdeteket elkerüljen s a darabot egyenesen a cselekmény által magyarázztassa meg, azt mutatja a menandrosi prologusnak az Andriában szinte erőszakos dialogussá való átolvasztása. Ebben például a darab menetébe egyáltalán be nem folyó Sosia csak azért szerepel, hogy Simónak a játéktársa lehessen a dialogusban.

Terentius a sokat elmélkedő példányképétől, Menandrostól és Plautustól eltérően, korlátokat szabott darabjaiban a saját maga nézeteinek kifejezésre juttatásában, mert az volt a meggyőződése, hogy a költőnek a személyeit kell szerepeltetnie és azok mögött a háttérben maradnia. S azt tartotta, hogy a drámaíró a saját világnézeteit ne közvetlenül, hanem az alakok jellemzésében adja. Ezért is a fősúlyt mindig a jellemzésre fektette, amiért Varro is kiválóságát „in ethesin“ elismerte.

Hogy pedig e finomságai mellett a cselekményt ne kelljen rövidre szabnia, három darabjában (Andria, Eunuchus és Adelphi), amelyek Menandros nyomán íródtak, a contaminatiót alkalmazza és ezáltal gazdagabb anyaghoz jut. Ez a Caeciliánusok által felhagyott eljárása azonban nála korántsem jelentett visszatérést a plautusi stílus szabadságaihoz, mert Terentius a contaminatiót oly művésziesen végezte, hogy az összeolvadást észrevenni nem lehetett, míg Plautus ebben egyáltalában nem volt mester.

A contaminatio használata által elkerülte Terentius, hogy a mintául vett darabot ismételje és Menandroshoz ezzel is közelebb jutott szellemileg. A vígjátéknak daljáték és szavalatszerű jellegét jelentékenyen megnyirbálta, amennyiben a plautusi polymetriát egyszerűsítette s majdnem kizárólag jambusi és trocheusi verseket alkalmazott. Teljesen visszatérni a menandrosi alakhoz s elhagyni a daljátékszerűséget egészen, már azért sem lehetett, mert a

közönség ehhez volt szoktatva s a meggyökeresedett színpadi technika is megakadályozta volna.

A terentiusi vígjátékok jellemző sajátossága a nemzetközi színezet is, amellyel alakjait felruházta. Kerüli azt, ami kimondottan attikai, de viszont nem helyettesíti rómaival sem, míg Plautusnál mindkettő megfér egymás mellett.[1] És kizárólag Terentius műveinek ez az általános jellege szüli, hogy az athéni vígjátékot a világirodalom felkarolta.

Terentius életében nem találkozott osztatlan elismeréssel. Ez látható önhitt és felfuvalkodott költőkollégájához, Luscius Lanuvinushoz való viszonyából, akiről Terentius azt tartotta, hogy Menandros Φάσμα-ját s valószínűleg Θησαυρός-át is átdolgozva elferdítette.[2] Menandros darabjai mégis Terentius óta maradtak a római vígjátékköltészet legkedveltebb mintaképei. Plautus álnév alatt ránkmaradt 34 vígjáték közül 9 Menandros utánzata.[3] Caeciliusnak leghívebb követője, Sextus Turpilius is, ki 103-ban K. e. halt meg, legtöbb darabját Menandros után írta.[4]

---

[1] Leo i. h. 247—148. oldal.

[2] Ter. Eun. prol. 9. v.

[3] Ribbeck: Gesch. d. röm. Dichtung I. 164. oldal.

[4] Ribbeck: Gesch. d. röm. Dichtung I. 164. oldal.

MÁSODIK FEJEZET

AGGOK

Amidőn az arisztokrácia és demokrácia közti régi ellentétek a gazdag és szegény közti megkülönböztetéssé fajultak, ezekben az időkben látjuk, hogy a nép mily örömet talál a vagyonbírásban és ezek az örömek minő változatokban jelennek meg. Így Theophrastos három jellemet különböztet meg: a gyanakvó, az egész lelket betöltő rút és a nemtelen fösvénységet.[1] A fösvény a vígjáték állandó alakja lett s ott Σμικρίνης (zsugori) néven szerepelt. Antik hagyományok szerint az ilyen zsugori alakok igen egyoldalúan voltak megrajzolva,[2] de a tehetségesebb költők, mint például Menandros, a zsugorikat elevenebbekké tették, nemesebb tulajdonságokkal is ruházták fel s így akarták iránt uk az érdeklődést fokozni.

Az Ἀσπίς-ban szereplő Σμικρίνης-en kívül, kinek csupán nevét ismerjük, az Ἐπιτρέποντες című darabban is fordul elő egy „zsugori". A költő ezt művészien rajzolja meg s főjellemvonása tulajdonképen nem is a fösvénység, hanem erősen kifejlett igazságszeretete. Ez jut kifejezésre a választott bíró jelenetében, amikor a bíró Smikrinés a szénégető Syriskos javára dönt, aki a Daostól kapott talált gyermek javára a vele együtt megtalált ékszerekre igényt tart.

Pamphilé leányát az ifju Charisioshoz adta nőül. Házasságuk szerencsétlen, mert a férj eltaszítja nejét és egy citerásnőt vesz magához. Az apa a házasságot sietősen akarja felbontani s itt látjuk, hogy nem annyira a már kifizetett hozomány visszaszerzése vezeti, hanem a leányával való méltatlan és hűtlen bánás-

---

[1] Theoprasts Charakterbilder. Aus dem Griechischen übertragen und erläutert von Dr. Max Oberbreyer 2. Aufl. 30., 34. és 44. oldal.

[2] H. ö. Choricius Apol. mim.: Τῶν Μενάνδρου πεποιημένων προσώπων Σμικρίνης (ἡμᾶς ἐποίησε) φιλαργύρους, ὁ δεδιὼς μή τι τῶν ἔνδον ὁ καπνὸς οἴχοιτο φέρων.

mód ösztönzi. Haragja fokozódik, mikor látja, hogy leánya visszautasítja szándékát és megakar maradni hűtlen férje oldalán. És amidőn neje Sóphroné, ki Pamphilét sem tartja hibátlannak, igyekszik őt megakadályozni, véresre akarja verni fejét, ha továbbra is ellenkezik vele.

Végre megtudja a valót, mely kijózanítja makacsságából. Charisiosnak Onesimos nevű rabszolgája elárulja neki hosszas kerülgetés után, hogy leánya öt hónapra szülte gyermekét, amit a jelenlevő Sóphroné is tanusít. De tanuságtételét azzal egészíti ki, hogy az ártatlan Pamphilét tulajdonképen Charisios ejtette meg a Tauropolia ünnepélyén, ittas állapotában és ekkor nemzette a gyermeket, akit kezdetben nem akart magáénak ismerni. Ez a gyanu idézte elő férj és feleség közt a lelki szakadást.

Smikrinés megalázottan hallgatja ezt végig. Le van sujtva, hogy rabszolgájától és nejétől oktatásokat kellett elfogadnia, de ennek csak heves természete az oka, amely elvakulttá tette őt s amely elvette teljesen éleslátását. Ezen tulajdonságai félemlítették meg családját annyira, hogy nem merték előtte a valóságot feltárni.

Smikrinésszel rokon alak a Σαμία-ban Nikératos. Ő is nagyon erényes és féltékenyen őrzi leányának női hírnevét. Ő is csalódik és éktelen haragja lobban, amikor neki, az erényhősnek, meg kell tudnia a borzasztó hírt, hogy becsületesnek hitt leánya, Plangón, Moschiótól gyermeket szült.

Feltörő dühét és vad haragját a következő szemléltető sorokban adja elő a csábító atyja, ki fültanuja a szidalmaknak (203—211. versig):

Νὴ τὸν Δία,
οὑτοσὶ τὸ πρᾶγμ' ἀκούσας χαλεπανεῖ, κεκράξεται.
τραχὺς ἄνθρωπος, σκατοφάγος, αὐθέκαστος τῷ τρόπῳ.
ἐμὲ γὰρ ὑπονοεῖν τοιαῦτα τὸν μιαρὸν ἐχρῆν ἐμέ.
νὴ τὸν Ἥφαιστον, δικαίως ἀπθάνοιμ' ἄν. Ἡράκλεις
ἡλίκον κέκραγε· τοῦτ' ἦν. πῦρ βοᾷ, τὸ παιδίον
φησὶ ῥαχιεῖν, φησὶ πρήσειν, ὑϊδοῦν ὀπτώμενον
ὄψομαι· πάλιν πέπληχε τὴν θύραν· στρόβιλος ἢ
σκηπτός, οὐκ ἄνθρωπός ἐστι.

Vak dühvel fordul Chrysis hetéra ellen, ki pártfogásába veszi unokáját és ki rá akarja bírni feleségét Tryphét,[1] hogy

[1] Robert e nevet a Scaliger által javított töredékből veszi. (K. 437.)

titkolja el a való helyzetet. Tryphét majdnem meg is fojtja. S csak nehezen sikerül Démeasnak, Moschión atyjának, őt kiengesztelni s lecsillapítani haragját, miután megigéri, hogy Moschión, a csábító, Plangónt nőül fogja venni.

Az egész darab alapvonalai az Ἐπιτρέποντες-re emlékeztetnek, de minden hasonlósága mellett különösen a főszemélyek jellemvonásaiban fokozati különbséget találunk. Így például Smikrinés indulatossága Nikératosnál dühöngéssé, rövidlátósága valósággal butasággá fokozódik.

A leányában csalódó apa típusa még két töredékben fenmaradt menandrosi jelenetben fordul elő. Ezen jelenetek hovátartozósága még megállapítva nincsen.[1]

Az első jelenet egy Lachés nevű aggot mutat be, akinek egy fia, Moschión, meg egy leánya van, akit szeretne az ifju Chaireashoz adni nőül (Τί οὖν ἀναίνει τὴν ἐμὴν ἔχειν θυγατέρα; jelenti ki egy helyen). Ez a Chaireas semmiképen nem akar a házasságba belemenni és Lachés célozgatásai dacára is csupán tanácsát óhajtja ennek kikérni, miképen viselkedjék a volt menyasszonya szülőivel szemben. Beszélgetés közben megjelenik Moschión apósa is, ki Chaireassal előre összebeszélt és csak ámítgatják Lachést. Lachés nemsokára rájön a cselszövésre, megtudja, hogy Chaireas sohasem volt Moschión feleségének a kedvese és az egész mesét csak kieszelték az ő félrevezetésére. A fejlemények közepette meggyőződik, hogy Chaireasra nem számíthat s kétségbeesésében így kiállt fel: Ἐπ' ἐμὲ ταῦτα συνετάξασθ' ἄρα, Γῆ..... ἔα δὶς ἢ τρὶς ἀνακραγεῖν με, πρὸς τῆς Ἑστίας. Ezzel szakad meg a jelenet.

Amíg Lachés igen sok tekintetben hasonlít Nikératoshoz, a másik töredék aggjának nagy hasonlatosságát fedezhetjük fel Smikrinésszel. Ennél is asszony leányának férje utcai leányokkal él, sőt a feleségével hozományul kapott négy talentumból naponta tíz drachmát fizet e leányok kerítőjének. Az öreg tehát leányához készül, hogy a hűtlen férj ledérségéről pontos tudomást szerezzen és ezután megindítsa a válást ellene.

Az öregeknek sok gondot okoz a hozomány. Ép úgy, ha már férjhez adott leányokról, mintha csak férjhezmenendőkről van szó. E gondok közepette egészen filozófusokká lesznek és mélységes megfigyeléseket árulnak el. Eképen szólal meg például

[1] Körte, Menandrea² Fabula inc. I. és II. (95. és 142. oldal).

az egyik: „Bezzeg nekünk is így kellett volna házasodni, megmentőnk Zeus! Manapság azt nézi a férfi, hogy ki menyasszonya apja, dajkája, de egyáltalában nem is törődik a jellemével, hanem főgondját a hozomány képezi. Azt vizsgálja, jó-e, elég-e a hozomány, amit kezéhez kap s amelyen, alig pár hó alatt amúgy is túlad. Én leányomat, mielőtt férjhez adnám, körül fogom vezetni a városon, hogy lássa mindenki, hogy milyen és jól megismerje az, aki nőül óhajtja venni. Mert az asszony szükséges rossz a háznál, azért ismerje mindenki előre, aztán magára vesse, ha nem volt elég szerencséje a kisebb rosszat választani".[1]

A római utánzatokban Terentiusnál találkozunk kétízben az igazi após típusával. E két alak Chremes és Phidippus. Az első Menandros hasonnevű darabja és Περινθία-ja után megírt Andriában, a másik a Hecyrában fordul elő. Mindkettő sokkal szelídebb, mint apóstársa. Így például Chremes csak eszköze az okos és energikus Simónak. Leánya jó hírnevére sokat adva, mihelyt megbizonyosodik a leendő vejének, Pamphilusnak, Glyceriummal való viszonyáról, az eljegyzést azonnal felbontja. Az okos és rábeszélő Simo ösztönzésére azonban azt újból megköti, bár egyáltalában semmi biztosítékát nem látja annak, hogy leányának kedvezőbb kilátásai lehetnének a jövőre nézve. A második eljegyzés sem tart soká, mert Davos rabszolga ravaszságával rávezeti, hogy Pamphilustól Glycerimnak már gyermeke is van. Higgadtabb természete Simóval szemben bizonyos fölényt biztosít neki és figyelmezteti emezt, hogy vallomásttevő fiát nyugodtabban, megfontolással hallgassa meg és ne engedje magát ismételten félrevezettetni.

Chremesnél is jobb benyomást tesz Phidippus a Hecyrában. Ez Charystosi Apollodóros után készült s miután Apollodóros darabja a Menandros Ἐπιτρέποντες című darabjának utánzata, tehát ez is Menandrosra vezethető vissza.[2]

Összehasonlítva Terentius darabját Menandros vígjátékával, azt látjuk, hogy Terentius a későbbi idők ízlésének megfelelően, a főszemélyeket nagyobb számban állítja be, az egyes motivumokat részletesebben építi ki és személyes ízlése szerint rajzolja a jeleneteket. Donatus erre nézve megjegyzi: In tota comoedia

[1] K. 532.

[2] H. ö. Sidon. Apollinaris Epist. 4, 12 p. 257: Terentianae Hecyrae . . . . fabulam similis argumenti i. e. Epitrepontes Menandri manibus habebam. — Leo i. h. 241. oldal.

hoc agitur, ut res novae fiant, nec tamen abhorreant a cosuetudine. Inducuntur enim benevolae socrus, verecunda nurus, lenissimus in uxorem maritus et idem deditus matri suae, meretrix bona. (Praef. ad Hec.)

Ami Phidippust illeti, megállapítható, hogy már Apollodórosnál ő lépett az Ἐπιτρέποντες zsémbelődő Smikrinése helyébe. Ő maga jellemzi magát legjobban e szavakban (270—271. vers): Aliud fortasse aliis vitii est: Ego sum animo leni natus: Non possum adversari meis. És nem háborítja fel azon gondolat, hogy vejének, Pamphilusnak, Bacchis hetérával viszonya lehet, sőt szemrehányásokat tesz feleségének, Myrrhinának, ha ez a házasságot e dolog miatt felbontani szándékozná. Hogy felesége e házasságnak mindig ellene volt, azt elejtett nyilatkozataiból és abból érezte, hogy Philumena lebetegedését is eltitkolta előtte és az a gyanúja támadt, hogy az újszülött gyermeket el akarják pusztítani. Ő a maga részéről Pamphilust nem kívánja befolyásolni és Philumenát hajlandó házába vissza is fogadni, ha az adott hozomány megtérül. De lelkének titkolt kívánsága mégis az, hogy fenmaradjon Lachesszel a családi kötelék. Önálló gondolkozására vall az a tanács is, amelyet Lachesnek ad, hogy minden erővel szakítsa ki Pamphilust Bacchis karjaiból.

A Δύσκολος főszemélye szinte pathologikus alak, nagyfokú fösvénysége és kapzsisága miatt. A darab ettől is kapta címét s ezalatt nem csupán zsörtölődőt kell érteni. A régi írók is gyakran említik Smikrinést, a tipikus fösvényt, δύσκολος-nak.[1] S az újabb kutatók közül Joh. Geffcken egyenesen ezt mondja: „dass der Dyskolos nicht ein geiziger Murrkopf war, sondern dass ihn der Geiz erst zum Dyskolos machte". (Stud. zu Menander 2. oldal).

Nem véletlenségből utánozta Plautus sem ezt az erős vonásokkal megrajzolt alakot az Aululariában, amelynek Menandros Δύσκολος-ával való azonosságát Geffcken megállapította.[2]

Megjegyzendő, hogy Menandros nagy jellemző művészete a plautusi durvaságok által vajmi keveset veszített. Plautus Eucliója a jellemzésnek lélektanilag finom mesterműve. Euclio fösvény szülőktől származik, ezzel a tulajdonsággal terhelten.

[1] H. ö. a Kocknál (36—37. oldal) gyűjtött idézeteket.

[2] I. h. 4. o.

Házi istene segedelmével megtalál egy arannyal telt fazekat, amelyet az atyja, nehogy fia kezére jusson, rosszindulatból rejtett el előle. Halála után fiára csak egy kis szántóföldet hagyott. A fia a megtalált kincs birtokában azonban szerencsétlenebb lesz s a pénz életének átkává válik. Valóságos üldözési mánia ejti őt hatalmába, mozdulni sem mer házától. Egyszer mégis elmegy, hogy szeretetadományban részesüljön. Ezt azért teszi, hogy az emberek gyanúját, mintha ő nem volna szegény, föl ne keltse. Öreg cselédjének, Staphylának, is sokat kell szenvednie rögeszméje miatt, állandóan gyanakszik rá, hogy felfedezte kincsét. És minden feléje barátságosan közeledőt meggyanusít, bizalmatlanul fogad, mert azt hiszi, hogy kincsét akarják elrabolni tőle. Beszélgetés közben otthagyja társaságát, hogy meggyőződjön, vajjon otthon találja-e még kincsét?

A rögeszméje végre elhiteti saját magával, hogy tényleg szegény ember. És amidőn Megadorus megkéri leánya kezét, hosszas tépelődésben, amit Plautus előszeretettel alkalmaz, ad kifejezést azon félelmének, hogy a vagyonos vőlegény mellett úgy kell élnie neki, mint a „bika mellé fogott szamárnak". E szavakat lelke meggyőződéséből mondja s hogy később leánya házasságába mégis beleegyezik, az nem változtat rajta. Megadorusnak sohasem adózik elismeréssel. Soványnak találja a lakodalmi bárányt, amit veje hozzáküldött és bosszús a szakácsokra, mert fél, hogy azok megtalálhatják kincsét.

Lyconides ravasz rabszolgája, Strobilus, időközben mégis a legnagyobb elővigyázata dacára is ellopja Euclio kincsét s csak gazdája közbenjárására jut vissza a kincs Euclio tulajdonába. Lyconides eközben az általa anyává tett Euclio leányára alkuszik, aki Megadorusnak volt a menyasszonya. Ezen alkudozások során kiderül, hogy leánya nem bír Euclióra oly jelentőséggel, mint kincse. Az Aulularia befejezésének fenmaradt töredékeiből azonban kitűnik, hogy a fukar életfelfogása megváltozott. (Ego ecfodiebam denos in die scrobes. Nec noctu, nec diu unqam qietus eram: nunc dormiam).

Ép úgy, mint ahogyan nála a fösvénység megrögzöttebb, mint a leánya jövőjéről való aggódás, Euclióra emlékeztet még Terentius Eunuchusában Phaedria és Chaerea atyja, kinek Donatus szerint Menandrosnál Simo a neve. Nem főszemély ugyan, de ha összehasonlítjuk Euclióval, jellemzőnek találjuk őt Terentius művészetére. Fösvénysége nem fosztja meg az élet örömeitől és

gondtalan életet él. Úgy, amint kedélyállapota megkívánja, városi otthonát vidéki birtokával cseréli fel. Nyugodt életrendjéből rabszolgája, Parmeno riasztja ki, aki bevallja, hogy fiai kicsapongó életet élnek, hogy ezt ő támogatja titokban. E vallomásra a fösvény első szava e kérdés, hogy mit fizetett Phaedria a Thaisnak vásárolt eunuchért? Es Parmeno válaszára: „Viginti minis", kétségbeesve kiállt fel: „Actumst!" Apai érzelmei csak akkor ébredeznek, amidőn megtudja, hogy fiára Thais házában a házasságtörő büntetését olvassák rá. Eszeveszetten rohan, hogy megmentse Chaereát.

Menandros Θησαυρός-ában is előfordul egy pénzsóvár öreg, kit Luscius Lanuvinus hasonnevű darabjába vett át.[1] A római darab tartalma Donatusnak egy közléséből vált ismeretessé. Eszerint egy agg egy tékozló fiútól egy darab földet vásárolt meg, amelyen atyja sírja áll s az itt később megtalált kincset vonakodik neki kiadni. A dolog aztán perre kerül, ahol az öreg azt állítja, hogy nem a fiú apja, hanem ő ásta el a kincset a háború idején s ép azért azt neki kell odaitélni.[2]

Terentius Adelphijében a vita rustica egyik személyesítője Demea (a tanyalakó). Ez a darab, amely Menandros 'Αδελφοί β'-jának utánzata,[3] abban különbözik Terentius többi vígjátékaitól, hogy tartalmának lényegét nem a cselszövények képezik, hanem a jellemkomikum. A cselekmény fejlődésére nagyobbára két aggnak az ellentétes jelleme bír befolyással. Így Demeának modortalanul szigorú jelleme és a világot ismerő Miciónak (a kisé) szelíd, engedékeny egyénisége. A két fivér közti különbség a Plautus Aululariájának főszemélyeire emlékeztet, de egyúttal élesen megkülönbözteti Plautus és Terentius művészetét is.

Nem puszta véletlenség az, hogy Terentius a fösvénység és illiberális élet visszásságainak és káros voltának szemléltetésére nem egy annyira visszataszító s bohózati torzalakot választott, mint Plautus, hanem a becsületes Demeát, aki nemcsak vagyona összetartására gondol, hanem azt is óhajtja, hogy két fiából derék ember válljon. Ezek közül az egyiket a fiatalabb Micio, mint a városban élő agglegény, a saját elvei szerint, a

[1] H. ö. Ribbeck Scaenicae Romanorum poesis fragmenta II. 397. oldal.

[2] Ha Meinekének igaza van, úgy a Horatius (Epodosok I. 33-ban) említett „avarus Chremes" is Menandros alakja. Kock 873. és 874. töredékében ahol egy πικρὸς γέρων-ról van szó, szintén e típust látjuk magunk előtt.

[3] Schöll, Fleckeisens Jahrbücher CXIX. 44. s a köv.

másikat maga Demea neveli paraszttá. Az előbbit Aeschinusnak, a másikat Ctesiphónak hívják. S amidőn Aeschinus idősebb fivérének erőszakosan segédkezet nyujt ahhoz, hogy citerásleány szeretőjét megszerezhesse, elérkezettnek látja az időt Demea, hogy Micio nevelésébe beleavatkozzon. A két öreg hevesen támadja meg egymást. Demea találkozik Micióval, ki őt már messziről barátságosan üdvözli. Demea az üdvözlést nem viszonozza,[1] hanem a találkozást szemrehányásokkal kezdi. Már az első felvonás második jelenetében kezdődik a két ellentétes életfelfogás küzdelme és viszálykodása és ez a viaskodás szövi át továbbra is az egész darab menetét. Demeát később megnyugtatja Miciónak az az igérete, hogy minden kárt megtérít, amit Aeschinus okozott s vigasztalólag hat rá ravasz rabszolgájának, Syrusnak, az a bemondása, hogy tulajdonképen Ctesipho is elitéli Aeschinust.

A rabszolgával folytatott beszélgetés alatt, melyben az az öreggel látszólag egyetért, de magában mulat a hiszékenységén, Demea nevetségessé válik. Végre mégis azon keserű tapasztalatra jut, hogy idősebb fia is a könnyelműség áldozata lett és bekezdi látni, hogy eddigi életfelfogása hibás volt, mert ahelyett, hogy megkedveltette volna magát, visszatetszővé és nevetségessé lett. S ekkor hirtelen megváltozik. Elhatározza, hogy engedékeny és bőkezű lesz. Mindjárt nyílást töret a Micio és szomszédja házát elválasztó falba, hogy megkönnyítse Aeschinusnak menyasszonyához vezető útját, rábírja Miciót, hogy Syrus rabszolgáját szabadítsa fel s a szegénysorsú Sostratát, Aechinus leendő anyósát, nőül vegye és végül, hogy Hegiónak egy szántóföldet ajándékozzon. Mindezt mesterkélt jókedvvel teszi és fiainak is kijelenti, hogy jövőre kívánságuk szerint fog viselkedni: engedékeny, avagy szigorú lesz. Ez a változás azonban nem tekinthető a liberális elvek elfogadásának, a javulás őszinte és igazi útjának, hanem inkább úgy tűnik fel, mintha ereje megtört volna s a körülmények kényszerítik rá. Hibás nevelési rendszerét, mellyel Ctesiphót az élet örömeitől elzárta, ezután sem látja be.

Terentius Andriájában Simo szintén a legszigorúbb nevelés elveit követi, ő is megkívánja, hogy fia Pamphilus az atyai

[1] Ez a finoman megfigyelt vonás, amint ismeretes, Terentiustól származik és a görög eredetiben nem fordult elő. (Donatus: Melius quam Menander, cum hic illum ad iurgium promptiorem quam ad resalutandum facit).

akaratnak magát teljesen alávesse. Mindamellett okos és tapasztalt és belátja, hogy az ifju ember szenvedélyének ki kell fornia, mielőtt rendszeres, megállapodott élethez kezdene. Öröm és büszkeség tölti el eleinte atyai szívét, hogy fia Chrysis hetéra és fiatal barátai társaságát nem a leány szerelméért keresi fel, hanem mert az ott folyó vidámság szórakoztatja. S bár fájdalmasan érinti később felfedezése, hogy fia a közben elhalt Chrysis hetéra Glycerium nevű húgába szerelmes, annyira uralkodik magán, hogy szemrehányást sem tesz fiának.

És ez nem gyöngeség, mint ahogyan bizalmas barátja Sosia gondolja. Hanem azt reméli, hogy ha majd elérkezik az ideje, érvényesíthetni fogja atyai hatalmát fiával szemben és ezért egy ravasz tervet eszel ki. Úgy tesz, mintha fiát meg akarná házasítani s ha ez vonakodna, energikusan lépik majd fel. Tervének keresztülvitelét meg is kezdi, de sikere elmarad, mert Pamphilus óvatos, határozottan nem vall színt. A szerencsés véletlen mégis úgy hozza magával, hogy Simo felfedezi a rabszolga kétszínűségét s ezután győztesen kerül ki a játékból.

De a dolog egészen másképen áll, mint ő hiszi. Glyceriumról kiderül, hogy szabad polgárnő s így semmi útjában nem áll annak, hogy Pamphilus nejévé tehesse. Jellemző Simóra a gyakori csalódásaiból lelkében maradt makacsság s pesszimizmus. A Glycerium polgári leszármazását bebizonyítani akaró nemeslelkű Critóban sem bízik s a becsületes öregnek a „sycophantát" fejéhez vágja. Mikor azonban aztán minden kétségét eloszlatják, eldobja embergyűlölő hangulatát s örömmel kiáltja: „Omnis nos gaudere hoc, Chremes, te credo credere", mire a Glycerium atyjának bizonyult Chremes ezt feleli: „Ita me di ament, credo".

Amint Terentius prologusában megjegyzi, az Andria című darab Menandrosnak Ἀνδρία és Περινθία-ja után íródott (Andria prol. 10—14 v.)[1]

Ami pedig Simo alakját illeti, megállapítható, hogy az Andria lényegesen hasonló a Περινθία-hoz, az alábbiakból:

---

[1] Régebben azt hitték, hogy Terentius a Περινθία-t csak kisebb mértékben használta. H. ö. Donatus ad v. 10: Prima scaena Perinthiae fere eisdem verbis quibus Andria scripta est, cetera dissimilia sunt exceptis duobus locis, altero ad versus XI. altero ad versus XX. qui in utraque fabula positi sunt. H. ö. továbbá: Ihne, Quaestiones Terentianae 9. Dziatzko, Rhein. Museum XXXI. 235. s a köv. Spengel, Die Komödien des Publius Terentius. I. Andria XIII. o. Ellenkezőleg szól Schöll, Menanders Perinthia in der Andria des Terenz. (l. irod. tart. jegyz.)

1. Az Athenaeus által idézett vers: τὸ παιδίον δ' εἰσῆλθεν ἑψητοὺς φέρων (K. 398) nyilvánvalóan az eredetije a Terentius Andriája 368-ik versének: Holera et pisciculos minutos ferre obolo in cenam seni. Minden valószínűség szerint a lakodalmi készülődések a fiú megtévesztésére szolgálnak s csak látszólagosak. Ezt az ifjú hű rabszolgája felfedezi és elárulja gazdájának. Tehát az atya itt is ép úgy cselekszik, mint Simo.

2. A Περινθία-nak egy újabban felfedezett töredékéből (Körte i. h. 133-134) kitűnik, hogy a Περινθία-ban Simo helyett Lachés szerepel. Ez Davos megbüntetésének előkészületeit adja elő, ép úgy mint Terentiusnál, ahol a rabszolgát a Simo tiltakozása ellenére is Pamphilusnak tett szolgálatok miatt megbilincselik.

Ezzel a két Simóra vonatkozó töredékkel Menandros Ἀνδρία-jának csak egyetlen idézete áll ellentétben (K. 39.) Ez idézte elő Terentiusnál ezen megjegyzést, amelyet Davos használ Pamphilusszal szemben, amidőn Simo haragja indokoltságának tudatával közeledik kettőjükhöz és jogot érez a szidalmazásra (406. v. s a köv.): Venit meditatus alicunde ex solo loco: orationem sperat invenisse se, qui differat te.

Az Andria Simójával hasonló helyzetben van a Terentius Hecyrájának Lachese. Tudja ugyan, hogy amíg fia vőlegény, elnézőnek kell lennie ennek könnyelműségével szemben, ha pénzébe kerül is, de mihelyt a házasság megtörténik, nem tűri tovább a léhaságot. Később, amikor Pamphilus házaséletében fellépik a viszálykodás, mindenképen azon van, hogy a békét helyreállítsa. Feleségének, Sostratának, végtelen sokat kell szenvednie szemrehányásai miatt s azzal vádolja, hogy a családi perpatvarokat ő szítja. Egy helyen ezeket mondja (513—515 v.):

. . . . . Porto hoc jurgium
Ad uxorem, quoius haec fiunt consilio omnia,
Atque in eam hoc omne, quod mihi aegre est, evomam.

Lachesnek egészen más a magatartása Pamphilus fiával szemben, kit atyai érzéssel szeret. Szigorúságának, amelyet néha éreztet vele, nem is a magasabb nevelési felfogás az alapja (h. ö. 671. v. és a köv.), hanem inkább gazdasági szempontok. Ezt az is igazolja, hogy bár igen jó vagyoni viszonyok között él, szívesen látja vagyona gyarapodását (h. ö. 458. és 463—464. versek).

Naivsága, titkolhatlan önzése és lobbanékonysága miatt Laches a leghívebb és legérdekesebb alakja a darabnak. Emellett energiájáról is tanuságot tesz az, hogy fiának a Bacchis nevű hetéra hálójából való kiszabadítására a Phidippus által adott tanácsot habozás nélkül végrehajtja s így végét veti a további családi viszálykodásnak. Hibái mellett is tehát alapjában tiszteletre méltó, becsületes ember Laches.

Ebből a fajtából való volt a Θησαυρός-ban az agg, aki pazarlónak hitt fia elől kincsét síremlékébe befalazni rendelte, amelyet fia csak évek mulva találhatott meg.

Az ifjak atyái nem mindig ilyen szigorú elvűek s azért kellemesebbek is a környezetükre. Ilyen esetekben különösen szeretetteljes a viszony az apák és fiúk között. Egy töredék mondja például: „Semmi sem kellemesebb, az atya dicsérő szavainál!“[1] Ezenkívül is sok töredék tünteti fel az apa és gyermek közti barátságos viszonyt. A gyermek vagy örökös alatt elsősorban mindig a fiút kell érteni, például, ha ezt is olvassuk: „Szomorú az életét boldogan töltőre, ha házát örökös nélkül kell hagynia.“[2] Továbbá az Ἐμπιμπραμένη-ben: „Milyen jó is atyának lenni“. „Az atyát ne szomorítsuk, mert, ha az valakit szeret, a legkisebb félreértés is elkeseríti“,[3] mondja egy másik idézet. A ki szüleivel pereskedik, azt őrültnek tartják, s aki gyalázza, azt istenkáromlónak, mert a szülőket istenekhez hasonló tisztelet illeti meg.[4]

Igen gyakran azonban az atyák nemcsak gyöngédségükkel, hanem elnézéssel is akarnak kedveskedni. Ezt leginkább az ilyen kifejezésekből lehet megállapítani: „Az apa sohasem fenyegeti komolyan fiát“, vagy: „Milyen kellemes is a rokonszenves, fiatalos gondolkozású apa“.[5] Ezen idézetekről különben még nem sikerült megállapítani, hogy melyik darabból valók. Azt hisszük, nem tévedünk, ha a Κιθαριστής-hez tartozóknak véljük. Ugyanennek egy nagyobb töredékében találunk egy ilyen fiatalos apát[6], aki elvből nem akar fia előtt oktatásaival ellenszenvessé válni. Még ennek kicsapongó életével is megbékül s azzal áltatja magát,

[1] K. 660.
[2] K. 655.
[3] K. 157 és 659.
[4] K. 806, 715, 805.
[5] K. 661 és 749.
[6] Körte, i. h. 109. o. és a köv.

hogy ez méltó fia neki s ezáltal is feleségének hozzá való hűsége nyer beigazolást. (59—62. v.):

Καὶ γὰρ αὐτὸς ἐγενόμην
εἷς τῶν δυναμένων οὐσίαν μικρὰν ποεῖν.
οὐκ ἠδίκηκεν ἡ γυνὴ κατὰ τοῦτόγε,
ἀλλ' ἐξ ἐμοῦ 'στιν· οὐθὲν ἀγαθὸν γοῦν ποεῖ.

A Σαμία-ban is Démeas egy ilyen gyengeségekkel teljes alak. Ő egy gazdag athéni, ki fiává fogadta az ifju Moschiónt. Démeas egy Chrysis nevű hetérát tart magánál, kinek Moschión egy a kedvese által szült gyereket ad át. Elhitetik az öreg Démeasszal, hogy a gyereket tőle szülte Chrysis, s az öreg sajátjaként ismeri. Véletlenségből azonban egyszer meghallja a dajka elejtett szavait s ebből megtudja, hogy a gyerek apja nem ő, hanem fogadott fia Moschión és őt félrevezették. Ennek dacára sem haragszik a fiúra. Még akkor is, amidőn az ő bizalmas rabszolgáját, Parmenónt, a dolog felől ki akarta kérdezni s az kitért előle, okokat keres, hogy az ifju ártatlanságát elhitesse magával. Végül Chrysist találja hibásnak és ő benne látja fiának elcsábítóját. Ekkor a hetérát elkergeti házától s nehogy megsértse Moschiónt, nem követi az egyetlen kivezető helyes útat, nem kérdezi meg őt a való tényállás felől. Ez a tettetése azonban nem sikerül teljesen, mert nem képes gyanakvását fia előtt teljesen leplezni.

Nemsokára azonban megtudja az igazat más oldalról s ekkor visszanyeri lelki egyensúlyát. Ezt fényesen igazolja a rákövetkező párbeszédben a dühös Nikératosszal. Moschiónt minden gyanu alól tisztázza s ezt oly módon teszi, a mely az ő fölényes humorára és Nikératos korlátoltságára egyaránt vet világot. Előadást tart neki a csodákról, hivatkozik a régi komódiákra, tragódiákra s be akarja beszélni Nikératosnak, hogy valószínűleg háza fedelén át valamely isten arany vagy eső alakjában látogatta meg őtet s az termékenyítette meg Plangont, ki a gyermeket szülte. S miért is ne lehetne ez? hiszen ő sem rosszabb, mint Akrisios, a Danaé atyja! S csodák manapság is történnek, így egészen bizonyos, hogy Chairephón istentől való, mert csak így érthető, hogy minden társaságban megjelenik, a nélkül, hogy valahol fizessen. Nézze meg például Androklést. Milyen öreg ez s mégis könnyedén ugrál, szalad, üzleteket csinál s még egyetlen ősz haját sem látni. Ez bizonyára isten s ha agyonütik, sem hal meg!

Nikératos kezdetben méltatlankodik, hogy ne tartsa őt Démeas ilyen bolondnak, de később hallgatólag mindenbe belenyugszik.

Démeashoz hasonló szerepet játszhatott Chairestratos, a Charisios atyja, az Ἐπιτρέποντες-ben. Mint Démeas Nikératosszal, úgy ez Smikrinésszel áll szemben.[1]

A bűnös, szerelmekben fiaikkal vetélkedő atyák motivuma, a mely a Σαμία-ban épen csak sejthető, Plautus Bacchidesében, a Menandros Δὶς ἐξαπατῶν-jának utánzatában,[2] drasztikusan nyilvánul meg. Ez egyáltalában már nem tesz komikus hatást, sőt egyenesen visszataszító: Két agg, Nikobulus és Philoxenus, vállalkoznak arra, hogy fiaikat kiszabadítják két hetéra, a Bacchis nővérek hálójából. Nikobulus temperamentumos, erélyes, Philoxenus gyenge és fiával szemben, az öreg pedagogus nagy szomorúságára, igen engedékeny. Vállalkozásuk balul üt ki, mert a két hetéra előbb egyiket, aztán a másikat hódítja meg s végre vendégként be is térnek házukba.

A Nikobulus és Philoxenus fajtájából való Plautusnak a Menandros Ἀδελφοί α'-jának utánzatában, a Stichusban, a betegesen érzéki Antipho.[3] Az apósi hatalmának ürügyével, merész követeléssel áll elő vejeinek. Azt kívánja, hogy miután ő leányait ágyastársul adta nekik, engedjenek most már át egyet ők neki a megvásárolt muzsikusleányok közül, szintén ágyastársul. S ami Antiphót még visszataszítóbbá teszi, az határtalan kapzsisága. Vejeit csupán azért becsüli, mert ezek idegenből tömött erszénynyel tértek vissza, de mielőtt erről tudomása lett volna, leányait az elválásra akarta rábírni.

Nem lehet megállapítani, hogy Plautus az aggok megrajzolá-

---

[1] A hiányosan fenmaradt néhány sor nem nyujt teljes felvilágosítást Chairestratos jelleméről. A fentebbi feltevést esztétikai megítélésemre alapítom. Robert is (Sz. aus Ms. Kom. Das Schiedsgericht IV. felvonásának 1. jelenetében) egy szabadéletfelfogású jellemként állítja elénk. Hegedűs ezzel a nézettel nem ért egyet (i. h. 142. o.).

[2] H. ö. Ritschl, Parerga 405., továbbá Ribbeck i. h. 125. o. és Leo i. h. 120. oldal.

[3] C. F. Hermann (Allg. Ltz. 1838. 137) és Ritschl (Parerga 274 sq.); kik a didaskalia (Graeca Adelphoe Menandru) helyességét kétségbe vonván azt állítják, hogy Menandros Φιλάδελφοι című darabja volt az eredetije. Ha azonban a didaskalia adatai helyesek, amit ma nagyon sokan elfogadni hajlandók, úgy semmiesetre sem gondolhatunk a Terentius által átvitt Adelphoere, hanem valamely más hasonlónevű menandrosi darabra. H. ö. Schöll, Fleckeisens Jahrbücher CXIX. 44. oldal.

sában mennyiben alkalmazkodott a menandrosi eredetiekhez. Lehetséges, hogy alakjai Menandroséitól eltérnek, amire különösen a nagyon változatos szerkezetű Stichus Antiphójáról lehet következtetni. Nagyon valószínű azonban, hogy Plautusnak a hatásokra számító drasztikus hajlama túlzásokba ment át, másrészt viszont a külső hatásokra befolyástalan megokolásokat egyszerűen elhagyta. Az bizonyos, hogy Menandros Σαμία-jának Démeasa mint egyedüli agg, aki az összehasonlításnál számításba jöhet, sokkal jobb hatást tesz ránk, mint az ővéi. Terentius szeplőtelen múzsájára vall, hogy műveiben egyetlen aggot sem találunk, akinek életében botrányos esetek fordulnának elő.

Menandros vígjátékaiban az agg mint piperkőc is megtalálható. Az Ὀργή című komődiában például egy agg a következő vallomást teszi: „Én is voltam, oh asszony, ifjú, bár nem mosakodtam naponként ötször, de most meg fogom tenni. Nem volt köpenyem, de most szerezni fogom, balzsamom sem volt, de ezután használni fogom. Balzsamozni fogom magamat s Zeusra esküszöm, hogy rövid idő alatt nem csak újra férfi leszek, hanem Ktesipposszal is felveszem a versenyt".[1]

S aki kénytelen volt aggkorában ilyen változáson keresztülmenni, bizony nem volt irígylésreméltó. Ezért is jegyzi meg valaki a Χαλκεῖα-ban: „Senki sem olyan szánalomraméltó, mint egy szerelmes agg, mert aki olyan élvezetek után kapkod, ami kora előrehaladottsága miatt elérhetetlen, az boldogtalan".[2]

Menandros a Λευκαδία-ban igen hatásos változatban mutatja be ezt a jelenséget.[3] Phaónt, az agg révészt, Aphrodité hálából fiatallá varázsolja. Az agg elkapatja magát, merész lesz e váratlan ajándéktól. Egy leány miatta a tengerbe ugrik s ekkor az istennő visszaadja régi alakját. Az az ifju ellenben, aki a leánynak kedvese volt, miután őt a hullámok sírjából kimenti, újra elnyeri a leány szerelmét.

Menandros a türelmességet és liberális életfelfogást nem csupán a felületes és élvezni vágyó világfiakban juttatta kifejezésre. Így például a Περικειρομένη Pataikosában egy minden tekintetben nemes jellemet rajzolt meg. Pataikos hajótörés követ-

[1] K. 363.

[2] K. 509.

[3] Ribbeck (Fleckeisen Jahrbücher LXIX. 34. és köv.) Menandros darabjának és Sextus Turpilius utánzatának vázlata szolgáltatja ehhez az alapot.

keztében elvesztette vagyonát, ugyanekkor felesége ikreknek adott életet. Egy fiút és egy leányt szült s gyermekágyában elhalt. Miután Pataikos másképen segíteni magán nem tudott, kitette gyermekeit és idegen világba bujdosott. Egy szegény öregasszony megtalálta a gyermekeket és a leánykát magához vette, míg a fiút egy gazdag özvegyasszony fogadta örökbe. A gyermekek felnőnek s midőn Pataikos az idegenből visszajön, halottnak hitt gyermekeit nem ismeri fel. Kész világfiként jött haza, ki sok emberrel volt ismeretségben, többek közt a korinthusi kapitánnyal is Polemonnal, aki Athénben telepedett meg és beleszeretett Glykerába, Pataikos leányába. S midőn Polemón a leánnyal féltékenységből összevesz, Pataikos az ő atyai tanácsadója. Egyenes jelleme azonban nem engedi, hogy teljesen Polemón pártjára álljon, hanem megmagyarázza, hogy kedvese önálló és ha nem illően bánt vele, joga volt őt elhagyni. Ez a föllépése végtelenül imponál az ingadozó jellemű tisztnek és felkéri Pataikost, hogy békítse ki őt Glykerával. Pataikos vállalja ezt s lelkiismeretesen el is végzi. A jutalom nem marad el. Lassanként Glykera bizalmas lesz hozzá, megmutatja ékszerét, a melyet megtalálásakor viselt. Erről aztán felismeri Pataikos gyermekeit.[1] S ekkor látszik meg igazán, hogy békítő munkáját mily igazi emberszeretettel és önzetlenséggel végezte, mert most is ezeket mondja Glykerának (428—430. v.):

πάνυ σου φιλῶ τὸ συνδιαλλαχθήσομαι.
ὅτ' εὐτύχηκας, τότε δέχεσθαι τὴν δίκην
τεκμήριον τοῦτ' ἔστιν Ἕλληνος τρόπου.

Pataikos embertársaiban mindig a belső jó tulajdonságokat kutatja. Polemónt szereti, bár ez Glykera teljes boldogítására nem nyujt elegendő biztosítékot. Pataikosban Menandrosnak megállapodott költői tehetsége, emberszerető felfogása lüktet, a mely fölénnyel tekint le az emberi gyarlóságokra.[2] Ehhez hasonlóan Plautusnál és Terentiusnál is találunk egy-egy személyesítőt: az Aulularia Megadorusát és az Adelphi Micióját.

Megadorus hőn szeretett nővére (Geffcken i. h. 12. o. szerint: sógornője), az öreg Eunomia, tanácsára végre elhatározza, hogy megnősül, bár igen magas kort ért el. A Menandros

[1] Ez a felismerési jelenet majdnem egészében megtalálható (Körte 85 - 89. o.)

[2] Arra nézve, hogy ilyen típusokat Menandros gyakran szerepeltetett darabjaiban, igen sok töredékből következtetünk (K. 531., 533., 534., 538. és 549.)

korabeli költők és filozófusok módjára ő sem barátja a házaséletnek s ezért eleinte tréfásan, majd komolyan ezt válaszolja nővérének (155—177. vers):

. . . . . Si his legibus quam dare vis, ducam:
Quae cras veniat, perendie foras feratur.
His legibus cedo, nuptias, soror, adorna

Ezután elhatározza, hogy nem ugyan a nővére által ajánlott gazdag leányt, hanem egy közismert szegény ördögnek, Euclionak, a leányát veszi feleségül. Hogy miképen vélekedik Megadorus a gazdag hozományú nőkről, azt egy Plautus által magánjelenetszerűen kibővített mondásában világítja meg, amelyben kimeritően ostorozza az asszonyok tékozlását (475. vers s a köv.).

Euclio, miután Megadorus hozományra nem reflektál, készségesen igéri oda leánya kezét. S amint így Euclióval benső viszonyba kerül, egészen új oldalról ismerjük meg emberszeretetét. Bármily nehezére is esik, a folyton gyanakvó, zsugori aggal a baráti viszonyt fentartani, szelíden viselkedik vele szemben és valósággal jóltevője lesz, mit Euclio rosszhiszeműen arra magyaráz, hogy az ő kincsét akarja megkaparintani. Így nem csodálható aztán, ha nem esik nehezére, unokaöccse, Lyconides, javára lemondani a menyasszonyáról, kinek régebbi jogai voltak a leányhoz.

Megadorus és Micio észrevehető hasonlóságára már Geffcken [1] is rámutatott. Azt azonban ki kell emelni, hogy Micio egyénisége hasonlíthatatlanul többoldalúan van elénk állítva. Megadorusnak unokaöccséhez való viszonya épen az Aululariának a végén van említve.[2] Micio már a darab elején mint a fiatal Aeschinus nevelője lép föl. A szigorú Demeától elütően az elnézés és szelídség megtestesülése. Ezzel akarja megnyerni Aeschinust, hogy hibái bevallásában őszinte legyen hozzája. Azt hiszi, hogy az idejekorán alkalmazott atyai intelmekkel, könnyebben lesz képes a helyes útra vezetni, mint szigorúságával, amely növendékét elhidegítené tőle. De ez a nevelési módszere nem hozza a kivánt eredményt. Nem sikerül jósága dacára is megtudni Aeschinus minden félrelépését, például Pamphila anyávátételét sem vallja

[1] I. h. 5. o.

[2] Lehetséges, hogy Lyconidest, ki az Aululariában feltünően későn jelenik meg, úgyszintén Megadorushoz való viszonyát is, Menandrosnál már a darab elején ismerte a közönség.

be a fiú, hanem idegenektől tudja meg. Ezért megmarad a jó viszony a nevelőapa és nevelt fiú között, amíg Demea a szigorúságával elveszti Ctesipho bizalmát és csakhamar be kell látnia, hogy fia fölött már nem bír uralkodni.

A darabnak egész hangulatán meglátszik, hogy a költő Micióval rokonszenvezik, ki állandóan fölényesen viselkedik Demeával szemben. Hangoztatja ugyan, hogy nem akar beleavatkozni Ctesipho nevelésébe, de midőn ezt önkénytelenül is megteszi, nemhogy helyrehozná ezt, hanem kioktatja Demeát, hogy ha Ctesiphót is oly módon nevelné, mint Aeschinust nevelik, vele is többre menne (821—830. versig). Éles emberismeret s nem az elnéző optimizmus képezi ennek a felfogásnak az alapját, meg az a nézet is, hogy Demeánál is, mint sok más apánál a szigorúság gyakran a fösvénységből ered (830—835. v.).

A költő következetlen volna, ha a darab végén, mint sok kritikus kívánná, Demeát, akiből a belátás teljesen hiányzik, győztesen engedné ki a harcból. Ez tényleg nem is történik meg, legalább a Terentius darabjában nem. Miciónak bőven nyílik alkalma bebizonyítani, hogy humánus és emberszerető elveiért vagyonát is áldozni képes. Demea tanácsára feleségül veszi a segélyre szoruló özvegy Sostratát.[1] Ezt a házasságot, bár Micio 60 éves, mégsem lehet izléstelennek, vagy meggondolatlannak nevezni, mert ő minden más céltól eltekintve, csupán gyámolítója akar lenni a nőnek s azt sem szabad feledni, hogy az érdekházasságok az antik korban gyakoribbak voltak, mint manapság.

A Γεωργός-ban is fontos szerepe van a drámai cselekményben a derék és becsületes öreg Kleainetos házasságának. Kleainetos jómódú földműves, aki egyízben a szőlőjében kapálván, lábába vág, amitől seblázt kap és gondos ápolásra van szüksége. Az ápolónői tisztet a szegény családból származó fiatal Gorgias tölti be. A gondozásért hálásnak mutatkozik Kleainetos és az ifju nővérét feleségül akarja venni. A házasság aztán nem jön létre, mert a végén kiderül, hogy a leány az ő tulajdon leánya, akinek már egyik kérőjétől gyermeke is van.[2]

A Megadorus és Micio fajtájából való két mellékalak: az

---

[1] Ezt a vonást Terentius fűzte hozzá (Donatus: Apud Menandrum senex de nuptiis non gravatur).

[2] Kretschmar „De Menandri reliquiis“ stb. 55., 56. o. Körte 101. oldal. Hegedűs i. h. 15—16. o. Az ifju nevét illetőleg kétség forog fenn. (h. ö. Hegedűs 131—132. oldal).

Andria Critója és az Adelphi Hegiója. Mindkettő nemeslelkű és segítségre kész. Az előbbi nagylelkűen mond le Chrysis hetérának örökségéről Glycerium javára, a kit attikai polgárnőnek ismertet el. Hegio, Menandrosnál Sostrata fivére, Terentiusnál pedig annak rokona, arra törekszik, hogy barátjának adott igérete szerint a hűtlenné lett Aeschinust Pamphiléhez visszatérítse.

A plautusi Miles gloriosusban[1] Hegióhoz hasonlóan egy szerelmes pár pártfogójaként Periplecomenust találjuk. Pleusicles nek visszaszerzi Philocomasiumot, a Pyrgopolinices kapitányhoz szegődött szerelmesét. Periplecomenusnak ez az önzetlen, jóakaratú tevékenysége egy sorba emeli őt a fölsorolt aggokkal, bár egyébként nem rendelkezik azoknak minden tulajdonságával. Nála erkölcsileg becsülhető életfelfogást nem találhatunk. Embertársai csak addig érdeklik, amíg neki nem kellemetlenek, ha már azokká válnak, kitér előlük. Tűrelmessége nem azonos a Pataikos, Megadorus vagy Micioéval, kik bármily természetű embertársukhoz alkalmazkodni tudnak. Tagadhatatlan, hogy ő is némi emberismerettel bír. Különösen járatos az asszonyi természetek ismerésében, ezek gyengéit felismeri s Megadorusra emlékeztetve a gyengeségeket kimerítően sorolja fel és ostorozza (187—215., 685—700. v.) A vendégekről is meg van a véleménye. Szerinte ezek, ha finom ételeket tesznek elibük, kényeskednek és húzódoznak eleinte, de végre egyikök sem kel fel, mielőtt jól ne lakott volna. Megkívánja, hogy családjának tagjai szeressék és ápolják, jól esik tapasztalni, hogy unokaöccsei kedvében járnak, kényeztetik őt s versenyeznek abban, hogy melyikök hívja meg előbb vendégeül (752. v.) Házi gondjai nincsenek, éleslátásával csakhamar eltanulta a társaságbeli szokásokat és világfivá fejlődött. Önhitten jellemzi magát ennek az ifju Pleusicles előtt.

Bonyodalmasabb a jellemzés Terentius Heautontimorumenosában, amelyben egyszerűen, contaminatio nélkül a menandrosi eredetihez alkalmazkodik. A darabon elömlő hangulat azonban egészen más volt, mint Terentiusnál. „Diese (dionysische) Stimmung lag über der Komödie, die ohne Zweifel als ein rechtes dionysisches Spiel in ihren heitern und zum Teil sehr ernsten Vorgängen von der attischen Festfreude Hintergrund

[1] A darab görög eredetije, az Ἀλαζών, ismeretlen költőtől származik (h. ö. Leo i. h. 130. oldal és Brix-Niemeyer, Miles gloriusus 314. o.) ki, mint állitják, Menandros utánzója kellett, hogy legyen.

und einheitliche Färbung erhielt. Bei Terenz sind die Dionysien für die Handlung nötig und werden darum erwähnt, dionysische Stimmung empfindet man nur durch Reflexion. Schwerlich konnte die Inszenierung den attischen Glanz über die Komödie verbreiten, schon deshalb nicht, weil die römische Bühne längst den menandrischen Zwischenakt aufgehoben hatte". De Terentius elmélkedő modora inkább előtérbe juttatta az alakokat és bensőségesebben festette meg.

Menandros életében bizonyára gyakran figyelte meg, hogy az ember valamely ideál felé törekszik, már-már elértnek hiszi, midőn egy döntő momentum hitét egyszerre tönkreteszi és érzi tehetetlenségét. Az ilyen megfigyelésből alakult ki a Heautontimorumenos Chremesének lénye. Mennyire nem tudja ez Menedemust rávezetni, miképen kelljen fiát nevelnie. Abban igaza volt, hogy túlságos szigorúságát ostorozta, amely a fiút elűzte az apai háztól. Arra azonban már nem volt oka, hogy a midőn Clinias visszatér, figyelmezteti az apát, hogy ne legyen engedékeny a fiúval szemben. De kevés emberismerettel bír. Chremes helyesen véli tudni, hogy nem az ő fia a könnyelmű, hanem Menedemusé. Tehát, mint aki a saját maga dolga felől bizonyos, úgy véli, most már Menedemusnak kell segítségére lennie. S ha nem volna olyan elbizakodott, idejekorán venné észre, hogy Syrus rabszolga ellene cselt sző, aki bár burkoltan, de szinte engedelmet kér, hogy Clitiphóval az öreget rászedhesse. Később aztán, midőn belátja, hogy mindezen előkészületek csak látszólag történtek Menedemus ellen, de tulajdonképen az ő rászedetésére irányulnak, elveszti önuralmát és kivetkőzik ezáltal világfias lényéből. S ekkor kénytelen elfogadni a mindig lenézett Menedemus oktatását. (921—923.):

. . . . . Tene istuc loqui!
Nonne id flagitiumst, te aliis consilium dare,
Foris sapere, tibi non posse te auxiliarier?

Vagyonára féltékeny. Nem szeretné, ha azt fia útján Bacchis élvezné s ezért ki akarja fiát tagadni. Clitiphónak egy korholó beszédet tart, mire az megígéri, hogy felhagy könnyelmű életmódjával és megházasodik. Erre aztán megbocsát neki.

Tagadhatatlan Chremes jólelkűsége. Ez mindjárt a bevezető jelenetekben sugárzik felénk, a Menedemushoz intézett részvétteljes szavakból, amelyekkel bánata iránt érdeklődik. Kenetteljes

oktatásai, amelyekkel a jövőbeli szomorúságtól megóvni akarja, sem vehetők csupán fontoskodásnak. Kétségtelen azonban, hogy csak ott siet szívesen segítségre, ahol ez az ő érdekeit nem sérti. Ezt igazolja feleségével Sostratával való rossz bánásmódja is.

Az életfelfogásnak azt a magaslatát azonban, amelyre hiába törekszik Chremes, a sors iskolája által éri el Menedemus. Miután ez sokkal szűkösebb viszonyok közt nőtt fel, mint Chremes, fiát is szigorúan akarta nevelni, miáltal majdnem elvesztette, mert Clinias elbujdosott a szülői háztól. Később, midőn visszatér újra, szelíden, jóságosan bánik vele s mindenképen megakarja kedveltetni vele a szülői házat. Ettől fogva kevésbbé kuporgatja vagyonát, mert látja, mily keveset ér ez az életben, a lelki megelégedettség nélkül. És ezek után gyengeségnek tűnik fel, ha fiának minden költséges hajlamát kielégíteni igyekszik? Nem-e épen a lelki meggyőződés megnyilatkozása ez, melyszerint egy fiút, akit szeretünk, minden körülmények közt meg akarunk magunkénak tartani? Igaza van ennek a szerény és igénytelen embernek, amidőn Chremesről meg önmagáról ezeket mondja (874—878. v.):

Ego me neqe tam astutum neque tam perspicacem esse id scio:
Sed hic adiutor meus et monitor et praemonstrator Chremes
Hoc mihi praestat: in me quidvis harum rerum convenit,
Quae sunt dicta in stulto, caudex, stipes, asinus, plumbeus;
In illum nil potest: exsuperat eius stultitia haec omnia.

HARMADIK FEJEZET

IFJAK

Ifju embereknek a lakmározáson kívül alig van más szenvedélyük, mint a szerelem. A szerelem az a téma, amely fölött oly sokat lehet elmélkedni. Menandros egyik darabjának már a címe is Ἀφροδίσια volt. Ennek egyik töredékében maradt ránk egy ifju vallomása, amely szerint oly hirtelenséggel vett erőt a szerelem rajta, hogy a gyorsaságot semmivel összehasonlítani nem lehet. Ezeket mondja: „Örökkévalóság, amíg a szélvihar megrázkódtatja a hajót, ez is időt enged a rajtalevőknek, hogy Zeushoz fohászkodjanak, hogy várják a további hullámcsapásokat s hogy menekülésre gondolhassanak. Én egyszerre estem a szerelem emésztő tüzébe, mihelyt megérezte kedvesemet szivem".[1] Szenvedélyes esküdözések sem hiányzanak. Egy helyen így szól például az ifju az ő Glykerájához: „Miért sírsz, újra esküszöm neked, az olymposi Zeusra és Athénére, oh kedvesem, hogy szeretlek"![2]

A szerelmi hűség zsoltára a Λευκαδία volt (h. ö. 28. o.). A rajongó szerelem volt az alapelve Donatus szerint Menandros Φάσμα-jának is. Ebben egy asszony a szomszédjától gyermeket szül, a gyermek az apánál lakik, de egy a falban vájt lyukon át szabadon járhat anyjához. Az asszony fia, a törvénytelen gyermek mostohatestvére, földöntúli jelenségnek tartja a leánykát s midőn megtudja, hogy földi lény, halálosan beleszeret. Az öreg pedagogusnak rábeszélése hasztalan és a fiú nem nyugszik, míg meg nem kapja szerelmese kezét.

A férfiak nagyon jól tudják, hogy a szerelem elvakítja, ki beleesik, tudják, mily átalakitó hatással van ez a lélekre, hogy

---

[1] K 536.

[2] K. 569. Robert (D. n. M. 124. o.) és Hegedűs (i. h. 171. o.) ezt a töredéket a Περικειρομένη-ből valónak állítják, Körte (h. ö. i. h. 94. o.) nem fogadja el ezt az állítást.

a zene a szerelem élesztője, hogy a tiltott szerelem örvénybe tászít, röviden, hogy a szerelem kiforgatja a maga valóságából a férfit, de azt tartják mégis, hogy ostobaság előle menekülni.[1] „Hát nem-e Eros a leghatalmasabb az istenek között és nem őt tisztelik-e leginkább? Hiszen még a legtakarékosabb, legerkölcsösebb ember is vagyonának egy részét szívesen áldozza neki. Akiket szeret, azoktól ifjuságukban kívánja ezt az áldozatot s ha halogatják és megöregednek, kétszeresen kell áldozzanak", mondja a tékozló fiú a Θησαυρός-ban.[2]

Az ilyen jómadarak néha egy egész családnak gondot és bánatot okoznak. Egy ilyen ifjúnak osztályrészeül jutott, hogy egy családi lakoma alkalmával az egész rokonság őt támadta. Ő mindenre csak igent mondott, magában pedig ezt gondolta: „Beszéljetek csak"![3] Az ilyen gyermekeket aztán rövidre fogták s ez nem is volt csoda. Kivételes eset, hogy Menandros Συνέφηβοi-jának, Caecilius-féle utánzatában[4] egy fiú afölött panaszkodik, hogy az atyja megkönnyíti az ő szerelmi visszonyait, ahelyett hogy a szerelem ingerét beavatkozása vagy intrikája által fokozná. Egészen másképen nyilatkozik Pheidias a Κόλαξ-ban. Ez panaszkodik apja igazságtalanságáról, mert elutazott anélkül, hogy szerelmi kalandjaira pénzt vagy cselédséget hagyott volna számára. Csupán egy felhasználhatatlan kis rabszolgát és a legszükségesebb élelmiszereket bocsátotta rendelkezésére. Az ünnepi ebédeken azonban résztvesz s egy utcai leányba szerelmes, kiért a keritőnek bármi pénzt adna. Helyzetét tűrhetetlenebbé teszi, hogy hiába vetélkedik Bias katonával, akit ezért Struthias élősködő barátjával együtt végtelenül gyülöl.

Hasonló a helyzete Phaedriának (Menandrosnál Chairestratos)[5] is, Terentius Eunuchusában, amely Menandrosnak hasonnevű darabja után íródott.[6] Ez az ifju is nehezen érvényesülhet katona vetélytársa mellett. Amíg a katona Thais hetérának egy gyönyörű szépségű leányt küld ajándékul, addig Phaedria csak egy négerleányt, meg egy fonnyadt eunuchot képes ajándékozni. Tehetetlenségében játékszerré válik Thais kezében, ki szerencséjére nincs

[1] K. 48, 85, 237, 352, 366, 797.
[2] K. 235.
[3] K. 923.
[4] Ribbeck Sc. R. p. f. II. 99. oldal.
[5] Schol. ad Persii sat. 5, 161. sq.
[6] Ter. Eun. prol. 19. vers.

iránta rossz indulattal. Bár az ifjut Parmeno nevű rabszolgája hasztalan igyekszik szerelméből kigyógyítani, véletlen körülmények folytán összetűzésre kerül a dolog. Thais ugyanis, hogy a katonát egy emberbaráti cselekedetre rávegye, rövid időre látszólag őt fogadja kegyeibe. Az ennek következtében keletkező csetepaté azonban Phaedria higgadtsága és engedékenysége folytán nem mérgesedik el és hamarosan befejeződik.

Sokkal erélyesebben lép föl Mnesilochus Plautus Bacchidesében. Mnesilochus józanul elmélkedő természet. De gondolatait igen gyorsan követi a tett. Tudja, hogy rabszolgájának, ki, ha az ő érdekeiről van szó, merész eszközöktől sem riad vissza, hálával tartozik. Ez a tudat azonban nem tartja őt vissza attól, hogy elhamarkodásával annak nehezen elért sikereit egyszerre meg ne semmisítse. A rabszolga segítségével Nikobulus atyjától a célból, hogy szeretőjét, Bacchist, Cleomachus kapitány kötelékéből kiszabadítsa, pénzt csikar ki. Hírül veszi később, hogy kedvese megcsalta s bár érzi, hogy Bacchist még szereti, igazságérzete nem tűri, most már apját megcsalni egy ilyen nő miatt s a kicsalt pénzt visszaadja. Ezután rájön, hogy tettét elhirtelenkedte, a leányt alaptalanul gyanusította, és ezt őszinteséggel vallja be a rajta mindenkor segíteni tudó hű rabszolgájának.

Az alázatos és hű rabszolgákat nem mindenik ifju részesíti ily jóságos bánásmódban. Gyakran épen akkor éri őket szidalom és szemrehányás, amidőn uruk nem veszélynélküli parancsát igazán lelkiismeretesen teljesítik. Így például Terentius Heautontimorumenosában Syrus ekképen panaszkodik Clitiphónak (322—325. v.):

Vis amare, vis potiri, vis quod des illi effici, —
Tuom esse in potiundo periclum non vis: haud stulte sapis, —
Siquidem id sapere est, velle te id quod non potest contingere.
Aut haec cum illis sunt habenda, aut illa cum his mittenda sunt.

Ha Clitiphóban más körülmények közt is megvolna az a fölényes elfogulatlanság, amellyel Syrus terveit megbírálja, bizonyára előnyére szolgálna. Az óvatosság azonban csak a veszély megsejtésekor nyilvánul meg s így történik, hogy önkénytelenül árulja el atyjának, hogy Bacchis az ő kedvese. Egyébként az a viszony, mely őt Cliniashoz fűzi, igen rokonszenves világításban állítja elénk. Mint minden kortársa, úgy ő is atyjával állandóan ellenségeskedésben áll, döntő pillanatokban azonban meghajlik az atyai hatalom előtt (h. ö. 33. o.).

Az Adelphi című darabban Ctesiphónak és a Bacchidesben Pistoclerusnak is utcai leányok a kedveseik. Mindkettő fejlődésen megy át. Pistoclerus ezt a folyamatot a néző szeme előtt viszi véghez. Pistoclerus erényesen, tisztán a pedagogus által belenevelt tanításokkal, a másik, Ctesipho pedig a nyomorúságos paraszti élet rákényszerített szolídságával, kerülnek két hetéra hálójába. Meggyőznek arról, hogy sem a gondos tanítás, sem a kényszer nem nyujt védelmet a sors akarata ellen. Pistoclerust különösen baráti hűsége, Ctesiphót pedig hálaérzete teszi rokonszenvessé. Ctesipho már veleszületett szerénységénél fogva is bátortalanabb, mint az öntudatos Pistoclerus. Ezt a körülményt Terentius is kihasználja utánzatában. Menandrosnál a boldogtalan szerelmes öngyilkos akart lenni,[1] míg Terentiusnál ugyanez csak arra gondolt, hogy hazájából elbujdossék (275. v.) És ez a szelídebb, lemondóbb elhatározás gyöngédebb természetének inkább is megfelel.

Nyiltszívű és természetes a Plautus Milesének Pleusiclese. Elismerő és hálás atyai barátja Periplecomenus (h. ö. 32. o.) és Palaestrio rabszolgájával szemben, akiknek segítségével visszahódítja kedvesét, Philocomasiumot, akit a végzete Pyrgopolinices kapitány ölébe hajtott.

Ellenben csaknem visszatetszően hat a szintén plautusi Cistellariának[2] Alcesimarchusa képmutató fellépésével. Plautus ezt az alakot bizonyára azért emelte ki a kompozíció keretéből, hogy a színpadi hatást fokozza. S nagyon Plautusra vall a káromkodások tömege, amellyel Melaenist, kedvesének anyját, illeti (511. s a köv. versek). A canticum is a második felvonásban (203. s a köv. v.), ahol boldogtalan szerelmesként mutatkozik be, az eredetinek egy kibővítése lehet. Legellenszenvesebb Alcesimarchus akkor, amikor nagy pózzal előad egy öngyilkossági kisérletet s önkénytelenül is parodizálja a haldokló Ajaxot. Természetesen a cselekvésre nem kerül a sor, megjelenik Silenium s ez a váratlan fordulat megmenti az ifjút a gyávaság szégyenétől, amellyel a tervezett öngyilkosság előtt állott. E bizarrság dacára is meg kell adnunk, hogy Alcesimarchusban becsülendő tulajdonságok is lakoznak. Így Silenium hetérát, kit

---

[1] Donatus: Menander mori illum voluisse fingit, Terentius fugere.

[2] Hogy ez a darab Menandros után készült, azt bizonyítja a Cistellaria 89—93. verseinek a K. 588. töredékkel való majdnem szószerinti egyezése.

később polgárnőnek ismernek fel, a sok akadály és nehézség ellenére is kitartó állhatatossággal szereti.

Hetérák mellett polgárleányokkal is szeretkeznek az ifjak: Τῶν Μενάνδρου πεποιημένων προσώπων Μοσχίων μὲν ἡμᾶς παρεσκεύασε παρθένους βιάζεσθαι, Χαιρεστρατος δὲ ψαλτρίας ἐρᾶν. — mondja Choricius (K. 494). Mindkét típus képviselve volt Menandros Ὑποβολιμαῖος ἢ Ἀγροῖκος-ában, amelyet Caecilius vett tőle át. A παρθένους βιαζόμενοι ifjakhoz tartozik Moschión is a Σαμία-ban. Moschióntól már Démeasszal összefüggésben is említettük, hogy nevelőatyja mily túlságos óvatosan bánt vele (h.ö. 26.o.) Hogy Moschión tiszteletteljessége, melyről eleinte Démeas is elismerően nyilatkozik, nem gyökerezik a lelke mélyében, arról nemsokára Démeas maga is meggyőződik. Moschión, atyja ama gyanusítása fölött, hogy Chrysisszel neki is viszonya volt, mélyen elkeseredik és utálatos játékba kezd atyjával. Meg akarja magát bosszulni, idegen sereg szolgálatába akar állani, de mivel ennek keresztülvitelére hiányzik a bátorsága, elhiteti magával, hogy sokkal jobban szereti Plangont, semhogy képes volna őt elhagyni. Azt hiszi azonban, hogy az apának mégis bűnhődnie kell. Csak később, midőn Parmenón már hozza kardját, határozza el magát, hogy terveitől eláll. Ekkor már apja is ott van és megszégyenülve áll a fiú előtte.[1]

Egy Moschión a „fab. inc. I."-ban is előfordul (Körte, i. h. 95. oldal), továbbá a Κιθαριστής-ben is. Az utóbbi jómadárban apja különösen azért leli örömét, mert könnyelműsége saját fiatalkodását juttatja eszébe. Mint ahogyan szokássá vált az ilyen ifjaknál, ez is kerüli atyját. Ha az a városban van, a vidékre utazik és viszont. Egyszer aztán találkozást kér atyjától, ami szokatlan és feltünő atyja előtt. Házasságát akarja megbeszélni atyjával, de ez ügy már kevés megbeszélni valót hagyott hátra, mert kitűnik, hogy a fiú már választott s az is kiderül, hogy választottját már el is csábította.[2]

A Moschión típusához tartozott a Γεωργός-ban először

---

[1] Amit Robert (D. n. M. 9—10. oldal) erről az alakról megjegyez, amennyiben ezzel Chaireas létezését is (h. ö. Hegedűs 93—94. o.) feltételezi, nem helyes. Találóan figyelte meg azonban azt a vonást, hogy Moschión Nikératos haragjától félelmében nem kéri meg Plangon kezét, mert ezáltal a gyermek apaságát is el kellett volna ismernie.

[2] Ezt a körülményt valószínűvé teszi, a hiányosan ránkmaradt töredékben atyjának ezen kifakadása: ἀλλ .... εἰ παρθένον δὴ πρότερον..

fellépő ifju és az Ἐπιτρέποντες Charisiosa. Az előbbi Gorgias nővérébe szerelmes, akit már anyává is tett, amidőn apja mostohatestvérével akarja összeházasítani. A fiú Corinthusból hazajövet rémült meglepetéssel látja, hogy atyja a lakodalomhoz már mindent előkészített. Első pillanatban a szökésre gondol, később nem akarja megtenni, mielőtt kedvesével nem beszél (14—16. v.):

Οὐκ ἂν φυγὼν ἐξ οἰκίας οὐδὲν φράσας
οὕτως λιπὼν δὲ τὸν γάμον τὴν φιλτάτην
Ἡδεῖαν ἀδικήσαιμ' ἂν· οὐ γὰρ εὐσεβές.

Közeledik kedvese háza elé, de az ajtón belépni nem mer, fél Gorgiastól, aki földjeiről már visszatérhetett. Habozás után mégis megszökik. Valószínű azonban, hogy végre feleségül veszi kedvesét.

A Σαμία Moschiónjához hasonló a helyzete a sokkal rokonszenvesebb Charisiosnak az Epitrepontesben, kit egy ízben már Smikrinésszel összefüggésben említettem (h. ö. 15. o.). Ez nevetségessé sohasem teszi magát, mint Moschión, bár ő is nagyon érzékeny lelkületű. És az érzékenység természetesebb és meghatóbb módon nyilvánul meg nála. Házába veszi Habrotonon hetérát, bár rendkívüli megerőltetésébe kerül szakítani feleségével. A szakítás lelki küzdelme és nehézsége egy monologusából tárul elénk. Ezt akkor mondja el, midőn Pamphilének Smikrinésszel folytatott egy beszélgetését kihallgatja és megtudja, hogy az még mindig állhatatos és hű hozzá. Megtudja később, hogy ő maga is törvénytelen gyermeket nemzett s megbánva látja be, hogy nem volt joga Pamphilével szemben oly szigorúan elbánni, ki ballépésénél kevésbbé volt hibás, mint ő a saját magáénál (492—494. v.):

Ὦ τρισκακόδαιμον μεγάλα φυσᾷς καὶ λαλεῖς·
ἀκούσιον γυναικὸς ἀτύχημ' οὐ φέρεις·
αὐτὸν δὲ δείξω σ' εἰς ὅμοι' ἑπταικότα.
Καὶ χρήσετ' αὐτή σοι τότ' ἠπίως, σὺ δὲ ταύτην ἀτιμάζεις.

Bánkódása dühöngéssé válik és mindent meg akar semmisíteni, ami Pamphilé és közte akadály lehetne. Így felkeresi a gyermeket, hogy azt megölje. Mily nagy azonban öröme, amidőn megtudja, hogy a gyermek nemcsak az övé, hanem Pamphiléé is.

Körte „fab. inc. II."-jának Charisiosa a fentebb vázolt Charisiosnak nem csupán névrokona, hanem szokásaiban is hasonlít hozzá. Ez sem szeret feleségének élni, hanem utcai

leányoknak a barátságát keresi. Miután a darab folytatását nem ismerjük, nem állapíthatjuk meg, hogy mint az első Charisiosnak, volt-e neki is a hűtlenségre oka, annyi azonban a töredékből is világos, hogy gyakrabban érintkezik utcai leányokkal, mint az első Charisios Habrotononnal, miből következik, hogy könnyelműbb volt nála.

Az Ἐπιτρέποντες Charisiosának Terentius Hecyrájában Pamphilus felel meg. A Menandros eredetijétől ez a legélesebben abban különbözik, hogy egyáltalán nem szenvedélyes. Passiv természet, de az élet viszonyai is sokkal bonyolultabbak, mint a minőkben Charisios él. Sokat szenved az anyja iránti kötelességérzete és a neje iránti szerelme összeütközése miatt. Meg van győződve arról, hogy neje Philumena az édes anyjával Sostratával napirenden lévő súrlódások miatt hagyta el őt (h. ö. 24. o.). S erről bőbeszédűen panaszkodik Parmeno nevű rabszolgájának, ki előtt legboldogtalanabb embernek vallja magát. Később megtudja, hogy Philumena gyermeknek adott életet s ennek nem ő lehet az atyja. Ekkor tiltja becsületérzése, hogy Philumenát továbbra is feleségének tartsa. Mégis megigéri anyósának, hogy hallgatni fog a felfedezéséről, bár sejti, hogy az kellemetlen helyzetekbe fogja sodorni. Atyjának, Lachesnek, ki mindenáron ki akarja békíteni nejével, azt hozza fel ürügyül, hogy neje anyjával megférni nem tud s ezért nem veheti vissza házába. Ekkor anyja ki akar térni boldogsága útjából s vidékre akar vonulni. Most jön aztán napfényre a valóság. Épen a legkellemetlenebb helyzetben érkezik meg a mentség. Megtudja, hogy tulajdonképen ő a Philumena szülöttének az apja, mert egy ízben mámoros állapotában erőszakosan anyává tette Philumenát. A bonyodalom megoldódik s minden jóra fordul.

Amint Pamphilust atyja kényszerítette a házasságra, úgy az Andria Simója is ezen az úton halad. Simo Pamphilusa azonban nagyobb ellenállást tanusít és meggyőzni igyekszik atyját, hogy a tőle már anyává tett Glyceriumot nem hagyhatja cserben. Végre Glyceriumot polgárnőnek ismerik fel és feleségévé teheti. Mint az első Pamphilus, úgy ő is Terentius érzelgő ifjai közé tartozik, hangulata azonban nem oly méla, mint annak, néha pathetikus lendületbe is csap át. Hisz már, mint a gyönge Charinus játéktársát is a költőnek energikusabb vonásokkal kellett őt felruháznia, mint a Hecyra egyetlen ifját, Pamphilust.

Sokkal tüzesebb vér folyik az Adelphi Aeschinusának

ereiben. Ez pezsgő életkedvű, merész gondolkozású ifju. A nevelőapja, Micio, szelídsége bőséges alkalmat nyujt arra, hogy az ifju kedve szerint kitombolja magát. Különben jólelkű s ez a vonása ösztönzi arra, hogy fivérét, Ctesiphót, boldogítja egy citerásleánnyal, ki annak kedvese. Nem számolva a következményekkel, behatol a kerítő lakásába és megszökteti a citerás-lányt. Nem gondol azzal, hogy e tettével már anyává lett kedvese és annak édesanyja előtt a hűtlenség látszatába esik. S midőn e kettő tényleg rossz véleményt táplál felőle, kedélye nyomottá, szomorúvá válik. Micio azon tréfája is, mellyel elhiteti vele, hogy Pamphila egy milétosi rokonához megy feleségül, elszomorítóan hat rá. Mindez azt mutatja, hogy Aeschinusnak érző, meleg szive van s az emberismerő Micio is e körülményre alapítja azon meggyőződését, hogy könnyelmű ballépései után mindig képes megtalálni a helyes kivezető utat.

Aeschinushoz hasonlóan, az Aulularia Lyconidese is későn határozza el magát arra, hogy az anyává tett Euclio leányát feleségül vegye. Ő is az ifjuság azon csoportjához tartozik, a kiknek főjellemvonása a „παρθένους βιάζεσθαι". Hogy könnyelműsége mellet is romlatlan a lelke, erre nézve bizonyíték egy Euclióval folytatott beszélgetése. Egy ideig rossz lelkiismeret zavarba hozza s a kincses fazekától megfosztott öreg vádjait a leánya elleni merényletre vonatkoztatja, miáltal a jelenet igen mulatságossá vált.[1]

Kissé szenvedélyesebb vérmérsékletű, de ugyanezen derék típus az Eunuchusban Chaerea. Mindjárt az első megpillantásra fellángol a szive Pamphiláért, a ki Thais hetéra védence. Mindenáron megtudakolta annak a lakását s gondolkozás nélkül

[1] Hogy ez az alak Plautusnál hiányosan jelenik meg, arról már említést tettünk (h. ö. 30. o.). Aeschinus típusához való eredeti hasonlósága mellett egy töredék is szól, (K. 128), melyben Lyconides (l. Geffcken i. h. 15. o.), a Dyscolost kioktatja bőbeszédűen vagyonának célszerű felhasználására. Geffcken azt mondja erről: „Für sich selbst mag er natürlich bei dem Manne, der ihm jetzt schon Schwiegervater ist, um Geld und Gut nicht bitten, sondern er stellt ihm nun die Sache von der allgemeinen moralischen Seite dar und nimmt um so höhern, idealern Flug, je mehr es ihm um recht irdische Dinge zu tun ist". Ilyen hosszú elmélkedéseket ugyan nem csinál Aeschinus, de ő szintén általános erkölcsi szempontból elitéli Pamphila házasságát, mellyel Micio meg akarja ijeszteni (IV. 5.) s arra törekszik ő is, hogy palástolja így személyes érdekeltségét, csakhogy ezt sokkal rövidebb formában teszi. Ha ezt a rövidséget a Terentius rovására irjuk, amihez, ismerve az ő kitérések iránti ellenszenvét, jogunk is van, akkor Aeschinusát bátran nevezhetjük a Lyconides párjának.

fogadja el a Parmeno rabszolga által csupán tréfaképen kieszelt azon tervét, hogy a Phaedria által ajándékozott eunuch álarcában hatoljon be imádottja szobájába. Ez meg is történik, de a leány közelében nem tudván szenvedélyein soká uralkodni, megrohanja a mit sem sejtő Pamphilát és kitölti rajta vágyait, aztán elszalad. Az eunuch ruhájában szaladgál hosszasan, mert nem bírja azt gyorsan ledobni magáról s ezen epizod által a költő óriási színpadi hatást ér el.

Chaerea még csak serdülő ifju, de testi fejlettségével egyenlő lépést tart szellemi ereje is. Már nyilvános állást foglal el a Piraeusban és a nőket illetőleg kialakult itélete van, amennyiben ideálja a mesterkéletlen nőiesség (313—317. v.). — Barátai igen kedvelik és összejöveteleikről hiányoznia nem szabad. Különösen Antiphóval való beszélgetése következtet erre[1], ki szemrehányást tesz neki, hogy a legutóbbi lakmán nem vett részt. Chaerea mentegetőzni igyekszik s eközben elbeszéli szerelmi kalandját. Megnyerő modora miatt a darab végén Thais hetéra megbocsát neki s segítségére van, hogy elnyerje Pamphila kezét, ki végre polgári származásának igazolásával menyasszonyává lesz.

Menandrosnál a szerelmi szenvedély nem mindig vonja maga után a nemi vágyak kielégülését. Így a Περικειρομένη-ben Moschión szerelemre lobban ismeretlen nővére, Glykera, iránt, ki egy ízben, mert tudta, hogy Moschión a fivére, megadta magát csókjainak. Ez felbátorítja aztán Moschiónt s magának megszerezni igyekszik a lányt. Ebben segít nevelőanyja Myrrhina és Daos rabszolga. Csalódása azonban keserű, midőn megtudja, hogy a lány vérbeli testvére és csecsemő korában együtt tették ki őket s Myrrhina később fogadta őt fiává.

A mindent sötétnek látó életfelfogásban atyjához hasonló Clinias (Heautontimorumenos) szerelmi életében is mellőzi Menandros az érzéki momentumokat. Milyen őszinte a félelme, hogy távolléte alatt Antiphila megcsalhatta, s milyen gyermeki és szívből áradó az öröme, midőn Syrus, a Clitipho rabszolgája, közli vele, hogy Antiphilát gyászruhában, munkájában elmerülve találta s örömkönnyeket hullatott, hírt hallván róla.

---

[1] Donatus szerint („Bene inventa persona est, cui narret Chaerea, ne unus diu loquatur, ut apud Menandrum"), Terentius Antiphót csupán azért lépteti fel, hogy Chaereának ne kelljen monologizálnia, hanem párbeszédet folytathasson. Miután azonban látjuk, hogy Antipho fellépésével Chaerea jelleme más oldalról nyer megvilágítást, fel kell tennünk, hogy a költőnek mélyebben fekvő s nem csak technikai okai voltak a személy bekapcsolásával.

Amint itt Clinias Clitiphónak ellenpárja, ép úgy találjuk együtt az Andriában Charinust Pamphilusszal. Ám, amíg amaz gyenge természete dacára is határozott jellem, addig Charinus Pamphilus mellett, kit a Philumenáról való lemondásra akar rábírni, erélytelen és fellengős. Rabszolgája, Byrria, gyengén képes őt támogatni és mindannyiszor Davosra és Pamphilusra van utalva, akik aztán élete boldogságát intézik. Az egyetlen vonás, amely lüktető vért sejtet benne, az Philumena iránti rajongó szerelme. Becsületessége és rendszeretete által teljesen beletalál a Terentius miliőjébe. Hosszú ideig azt hitték, hogy ő és rabszolgája önálló alkotásai Terentiusnak. Újabban azonban Menandros Περινθία-jából egy jelenettöredéket fedeztek fel, a melyben egy Πυρρίας nevű Byrriához hasonló rabszolga szerepel s ez alaposan megdöntötte az önálló alkotás mellett nyilvánuló felfogást. Bebizonyul, hogy Terentius ezen alakokat a Περινθία-ból vette át.[1]

Plautus sokoldalúsága figyelemre méltatta a szerelem erkölcsi problemáját is. A Stichus (h. ö. 27. o.) Epignomusa és Pamphilippusa mintaképei a hűséges férjeknek. Rossz gazdálkodásukkal minden vagyonukat elvesztették (630. v.), ekkor azonban kereskedői útra indultak s innen kincsekkel megrakodva térnek vissza. Ezáltal apósukat is teljesen kiengesztelik. Hosszú utazásuk alatt a házasélet hűségi esküjét sem ők, sem feleségeik nem törték meg.

Menandros ifjai nem mind fenegyerekek s így valószínűleg meggyőződésből származó megjegyzés az Ἀνεψιοί-ban, hogy: „Bizony szerencse, ha valakinek okos fia van".[2] Minden ifjut az utcai leányok sem tudtak elcsábítani, mert megtörtént, hogy az ifjak egyízben nem reagáltak a kerítőkre, midőn azok utcai leányokat vezettek eléjük.[3]

De a szerelem sajnos néha a házasfelek közt is elveszti vonzóerejét s ilyenkor nem mindig a férfi az okozó. Az Ἀνεψιοί-ban egy férfiú a házasodni készülő ifjút a következőképen igyekszik szándékától eltéríteni: „A küzdelmek tengerébe rohansz nem a libyaiba, nem az aegeibe, mert ezeken harminc hajó közül talán három sem pusztul el, hanem a házasság elvesztő tengerébe".[4] E lebeszélések és jövendölések alappal bírnak, ezt

[1] H. ö. Schöll, i h. 20. old.
[2] K. 60.
[3] K. 607.
[4] K. 65.

mutatja a Μισογύνης, melyben a költő egy házas férfit állít elénk, aki csakhamar kiábrándul feleségéből. Egy barátja rávezeti, hogy hiszen a házasságában vannak ugyan örömei, vannak feleségétől gyermekei, van, ki betegségében ápolja, de van, ki eltemetné is, ha idő előtt elhalna, s ebből a szempontból kellene néznie házaséletét.[1]

Végül megemlítem a „bölcs mintagyerek" típusát, amelynek eredetije már a tragődiában szerepelt, mint Antigonéban Haimón. Bár Geffcken ezt tagadja,[2] mégis megállapítjuk, hogy Menandrosnál is fordul elő ez a típus, ami mellett Terentiuson kívül számos eredeti töredék is bizonyít. Az itjak vezetik rá apáikat, hogy mily hasznos az igazi barátság, aminek kevesebb értéket tulajdonítanak a legközönségesebb testi örömnél is,[3] hogy minő káros a haragvás[4] stb.

E feltevést igazolja az Eunuchus Chremese is. Ez az erényes filiszter túlságosan elővigyázatos ifju, akit megfélemlít a kíséretével elővonuló katona, de attól is óvakodik, nehogy veszélyeztesse Thais hetéra az ő jó hírnevét. A két típusnak, a koravénnek és a könnyelműnek, vegyülékéből született Pistoclerus alakja, aki fellépésének első részében egészen hasonlít Chremeshez (h. ö. 38. o.).

---

[1] K. 325.
[2] I. h. 14. o.
[3] K. 554.
[4] K. 629.

NEGYEDIK FEJEZET

POLGÁRNŐK ÉS HETÉRÁK

Keleti szokások szerint a jón nő egész életét az asszonyi lakosztályban töltötte. Alig számított többet, mint egy rabszolganő s főleg a szövésre, meg a fonásra ügyelt fel. A férfi politikai életére egyáltalán nem volt befolyással, de midőn a hellenisztikus korszakban a politikai élet jelentősége vesztett fontosságából s az egyéni élet lépett előtérbe, az asszonyokra is új feladatok háramlottak. Az asszonyoknak ez a jelentősebb hivatása a polgári vígjátékra is nagy hatással volt s — amit régi időkben kivételképen csak Euripidésnél találunk — alkalmat adott a női természet minden árnyalatának megfigyelésére s a közönséggel való megismertetésére.

Menandros női alakjai ma is mintaképei néhol a nőiességnek. Így például ideálisan fogja fel élete hivatását az az anya, aki e kijelentést teszi: „Fogantam, szültem, nevelem és szeretem".[1] Az anyai szeretet fejlettségére mutat egy másik töredék e megjegyzése is: „Az anya jobban szereti gyermekét, mert míg az apa csak sejti, addig az anya biztosan tudja, hogy gyereke az övé.[2] Őszinte hitvesi szeretet szólal meg a Φιλάδελφοι-ban e szavakban: „Mily gyönyörűség azzal élni, akit az ember szeret. . . . . Az az igazi élet, ha nemcsak önmagunkért élünk".[3]

Menandrosnak kimerítőbben ismert nőalakjai közül a Περικειρομένη Myrrhinája (h. ö. 29. o.), a plautusi Aulularia Eunomiája (h. ö. 29. o.) s a Stichusban a két testvér Panegyris és Pamphila a női nem méltóságteljes, önérzetes képviselői.

Myrrhina jó vagyoni viszonyok közt élő nő, aki azáltal, hogy a kitett Moschiónt örökbe fogadja, vagyonát nemesen hasz-

[1] K. 763.
[2] K. 657.
[3] K. 506, 507.

nálja fel. Moschión ifju korában sem gondol arra, hogy anyai szárnyai alól kibocsássa, hanem gondosan segítségére siet annak szerelmi ügyeiben. Pártfogásába veszi Glykerát s azon igyekszik, hogy Moschiónnak megnyerje, de e törekvését abbanhagyja, mihelyt megtudja, hogy Glykera Moschión testvére.

Eunomia, Megadorus nővére, szellemi rokonságban áll Myrrhinával. Fivérével kitünő egyetértésben él. Szeretet és odaadás hatja át egész lényét és a fivére sorsában való meleg részvéte mellett fiával szemben is mint szerető jó anya mutatkozik be.

A két fiatal nő, Panegyris és Pamphila is női ideálok (h. ö. 44. o.) Hitvesi tántoríthatatlan hűségükben teljesen egyformák, egyébként nagyon különböznek egymástól. Panegyris sokkal életrevalóbb. Például, midőn atya bosszúságának ad kifejezést, hogy férjeik sokáig elmaradnak, ő tárgyilagosan itéli meg a dolgot s atyjának ad igazat, (20. és köv. versek), nem mint nővére, ki nem akarja belátni, hogy oka van atyjának a zsörtölődésre. Az a meggyőződése, hogy a legokosabb asszony az, aki mindenkit el bír hallgattatni, aki róla rosszat beszél (113—114. versig). Pamphila érzékenyebb lényű. Keservesen fakad ki apja gyanusítása miatt, ki azt hiszi, hogy hűtlenek lehetnek férjeikhez. Ő azt az asszonyt tartja a legokosabbnak, aki még ha módjában volna is, óvakodna valakinek rosszat tenni (117. v.) s azt a legbölcsebbnek, ki nemcsak a boldogságot, hanem a szerencsétlenséget is tűrelmesen elbírja viselni.[1]

A férfi és nő együttélését azonban rendesen örökös küzdelemnek tartják s ezért a házasság a helyzet megjavítására nagyon alkalmatlan. A választásnál óvatosnak kell lenni. A nagy szépségek hibákkal telvék.[2] A nőnek szép külsejével harmoniában kell lennie a belső tulajdonságoknak, hogy boldoggá tehesse a férfit.[3] Gyakran oly nyilatkozatokat ejtenek, a melyek a nők józan gondolkozásmódját kétségbe vonják. Így: „Ne is igyekezzünk egy nőt valaminek a helyességéről meggyőzni, mert az úgyis a saját érzése szerint a rosszat követi".[4] Ahol asszonyok vannak, ott bizonytalan a helyzet, mert az asszony izgulékony, veszekedő természetű, kétszínű és a legroszszabb teremtménye a földön az istennek.[5]

---

[1] Itt a Ladewignek, Ritschltől eltérő személyelosztását követtem.
[2] K. 703.
[3] K. 645.
[4] K. 704.
[5] K. 804, 803, 754, 800, 801, 746, 488.

Nem lehet tehát boldogság és egyetértés azon háznál, ahol az asszony kormányoz.[1] S ez rendesen akkor fordul elő, ha a nőnek nagy a hozománya. Aki gazdag nőt vesz feleségül, az eladja magát s cserében vajmi keveset kap.[2] Az ilyennel éreztetik az istenek haragjukat s boldogtalan még, ha külsőleg az ellenkezőjének mutatja is magát. Mert, mihelyt belépik házába, többé nem a maga ura, hanem az asszony parancsol, az kormányozza és veszekszik vele szünet nélkül.[3] Ebből a fajtából való s hozzá még rút is, aki a Πλόκιον-ban annyira megkeseríti férje életét. A következőket mondatja férjével a költő: „Most bizonyára nyughatik a gazdag örökösnő, miután művét befejezte, cselédjét elűzte, kit már nem szenvedhetett, mert mindenki rajta feledte szemét. Ő pedig szamár a majmok között. Nem akarok beszélni az éjről, mely rossz sorsomnak kezdete volt. Jaj nekem, ki Krebylát vettem nőül, a tizenhat talentumával"![4] De Kreobyla nemcsak féltékenységével kínozta férjét és környezetét, hanem uralkodási vágyával is, amellyel nemcsak a maga vagyona, hanem a férje öröksége fölött is rendelkezni akar.[5]

Gellius (N. A. II. 23.) e két, valamint még egy alább említendő helyet Menandrosból idézte s párhuzamot vont ezek és a Caecilius Plociumában előfordulók között. Mindkét költő megítélésénél mellőzi a történelmi nézőpontot s csak a művészi-ből indul ki (h. ö. Leo i. h. 222. o.). Miután a darabokat nem látta a színen, hanem csak olvasta, ez a véleménye róluk: Caecilii Plocium legebemus: haut quaquam mihi et qui aderant displicebat. Libitum est Menandri quoque Plocium legere, a quo istam comoediam verterat. Sed enim postquam in manum Menander venit, a principio statim, di boni! quantum stupere at que frigere quantumque mutare a Menandro Caecilius visus est! Diomedis hercle arma et Glauci non dispari magis pretio aestimata sunt (4—5. §). És amit itt a Caecilius Ploci máról elmond, ugyanaz a nézete az összes római utánzatokról is. (1—3. §). Objektiv ítélettel megállapíthatjuk azonban, hogy Caecilius darabja, bármit művészi tekintetben vesztett, sokat nyert színpadi hatásban, amely utóbbit a római közönség nem épen magas fokon levő ízlése

[1] K. 484.
[2] K. 583.
[3] K. 302.
[4] K. 402.
[5] K. 403.

is elősegítette. Az első idézett helyet monódiává alakította át, mely Plautus módjára általános közhellyel kezdődik (Is demum miser est, qui aerumnam suam nesciat occultare foris). De Kreobylát is megszólaltatja a költő:

Quis nostrarum fuit integra aetatula,
Quare hoc idem a viro
Impetravit suo, quod ego anus modo
Effeci, paelice ut meum privarem virum?

Menandros második idézett helyét Caecilius izléstelenül változtatta meg:

Sed tua morosane uxor, quaeso, est? Va! rogas? —
Quid tandem? — Taedet mentionis, quae mihi
Ubi domum adveni, adsedi, extemplo savium
Dat ieiuna anima. — Nil peccat de savio:
Ut devomas, volt, quae foris potaveris.

Az Ἐγχειρίδιον-ban előfordul egy oly asszony is, akit férje meggyanusít, hogy italába mérget kevert. Ezért arra kényszeríti a „gonosztevő" nőt, hogy előtte igyék a pohárból.[1] Néha perre is kerül a dolog közöttük. Ezzel fenyegeti az asszony a férjét a Μισογύνης-ben.[2] S már ebből is látszik, hogy az asszony nem volt egészen ártatlan, hogy a szakadásnak nemcsak a férfi türelmetlensége volt az oka. A férfi azon szemrehányásai, hogy neje teljesen a babona hatalmában van, hogy pazarlóan él, a legdrágább kenőcsöket használja és szandáltartói aranyozottak,[3] valószínűleg nem indokolatlanok.

A Δύσκολος-ban is történik hivatkozás arra, hogy az asszonyok zajos orgiákat rendeznek.[4] Egy másik töredékben pedig, melyről nem tudjuk, hová tartozik, a Misogynéshez hasonlóan fakad ki egy férj a neje által rendezett ünnepélyek végtelensége fölött.[5] Egy másik férfi elkergeti házától feleségét, mert az utcai lányok módjára szőkére festette haját.[6]

A Caecilius által utánzott Συναριστῶσαι-ban vidám társaság jelent meg. Itt az asszonyok ugyancsak mulattak s hogy a

[1] K. 151.
[2] K. 328.
[3] K. 326, 332, 333.
[4] K. 134.
[5] K. 601.
[6] K. 610.

kellemetlen italszag árulójukká ne válljon, mirtusmagot ettek.[1] Megtörtént, hogy ha az asszonyok éveken át kizárólag a érzéki élvezeteknek éltek, korán megúnták életüket és öngyilkossággal vetettek annak véget. A Κωνειαζόμεναι-ban is a főszereplő asszonyok valószínűleg öngyilkossági céllal szedtek mérget.[2]

Az előkelő nővilágtól nagyban különbözik az igénytelen leányok s fiatal asszonyok sorsa, bár ezekről sem lehet állítani, hogy a női nemnek díszei voltak. De hogyan is lehetett volna másként e korban, amidőn a családban a leányokat tehernek tartották.[3] Mindamellett az előbbi asszonyokkal szemben naivságukkal és eredetiségükkel rokonszenvesebbek. Így a rátartó szépség típusa a Περικειρομένη-ben Glykera, ki nem nyugszik bele, hogy kedvesének akaratnélküli bábja legyen s midőn Polemón féltékenységből levágja haját, mint utcai leánynak, otthagyja Polemónt és Myrrhina házába menekül.[4] Később ismeretlen atyja Pataikos (29. o.), visszahódítja Polemónnak, kinek megbocsát s miután kiderül polgárnői volta, feleségévé lesz. Energikus fellépése, lényének friss üdeségével ellentétet képez tartózkodó önuralma és megfontoltsága, mellyel eltitkolja fivére előtt, hogy annak nővére. Itt a valószínűség egy dramatikus tervnek raffinált kivitele kedvéért szenved. A darab menete más fordulatot venne, ha Glykera nem maradna titoktartó, amit nem magyaráz eléggé meg az, hogy az ő kilétének felfedezése által a jobb viszonyok között élő fivérét kompromittálni nem akarja.

A mostohanővér a Φάσμα-ban is azon leányok közé tartozott, akik teljesen hatalmukban képesek tartani kedveseiket

---

[1] K. 451, 455.

[2] H. ö. Photius: Κωνειαζομέναις· θανάσιμον φάρμακον πινούσαις.

[3] K. 18.

[4] Robert szerint Glykera dacos elszántságában, hogy Polemónnal észrevétesse sértésének jelentőségét, egy kéjházban keres menedéket (Sz. n. 87. o.). A darab további menetében aztán Robert egy jelenetet szerkeszt bele, amely a kéjház előtt játszódik le (Sz. n. 108. o., D. n. M. 121—122. oldalig). Ezen jelenetben Polemón szolgája követeli a Glykera kiadatását. Az ezen jelenetnek alapját képező érvek (D. n. M. 13—15. o.) nem elég alaposak. A darabban előforduló elmosódott jelenet, a melyből mi az ő feltevése szerint tapasztaljuk, hogy Glykerát a tulajdonosnő 2 talentumért kiadta és Myrrhinához vezetik (D. n. M. 119. o.), mint Hegedűs (70. o.) és Körte is az ő szövegében (i. h. 67 - 69. o.) mutatja, sokkal egyszerűbben lett volna kiegészíthető, mint ahogyan Robert tette. Ezen okból Hegedűs feltevését tartom a helyesnek, aki szerint Glykera mindjárt a civakodás után menekül Myrrhina házába (h. ö. 63—68, 70. oldal).

(h. ö. 35. o.). A leukasi leány is (h. ö. 28. o.) kemény próbára teszi a férfit, amidőn eltaszítja magától. Itt aztán isteni csoda játszik közre, mert a hősnő szerelemre gyulad a hirtelen átváltozott Phaón iránt. Tengerbe ugrása Sapphóra emlékeztet, kiről a darabban egy lírai részlet is szól: „ . . . hol hajdan Sappho a büszke Phaónt imádva szerelmi kínja elől magas szikláról a tengerbe vetette magát, a te kívánságodra, oh parancsoló istennő (Aphrodité)".[1] A tenger hideg vize azonban kigyógyítja az időközben régi alakját is visszanyert Phaón iránti lángolásából és újra kedvesének adja szivét, aki kimentette őt a tenger hullámaiból. Az Ἀφροδίσια-ban is egy ilyen rátartós leányról van szó, kit imádója csak úgy tudott megnyerni, hogy az lázában kibeszélte az ifju iránti titkos szerelmét s ezzel szaván fogta őt.[2]

A leányok is, mint az ifjak, rendszerint a szerelemnek élnek s ennek kelyhét korlátlanul kiürítgetik. Az a mentségük aztán néha, hogy a férfi csábításai ejtették kisértésbe s így vesztették el ártatlanságukat, különösen oly leányok, kik éjjeli mulatozásokon vesznek részt. Így ejti meg Charisios is az Ἐπιτρέποντες-ben (h. ö. 40. o.) Pamphilét a Tauropolia ünnepélyén. A leány gyermeket szül s ez a gyermek lesz szakításuk oka, mígnem mindkettőjük gyermekét ismerik benne fel. Pamphile rokonszenves jelenség, de nem fiatalos üdesége teszi már azzá, mert, midőn megismerjük, az átélt viharok nyomai látszanak rajta s ez lényét nemessé tette. Csendesen tűrő asszonnyá lett, kit a rossz bánásmód sem képes férje elhagyására kényszeríteni.

Pamphilének a Terentius Hecyrájának Philumenája felel meg, kit a közönség a többi szereplők beszélgetései alapján ismer. Észrevehető, hogy jellemrajzát a Menandros utánzói tovább fejlesztették. Ő is a Pamphilé sorsán megy keresztül, de az eseményeket nem tűri megadóan. Mihelyt anyának érzi magát, anyósa előtti szégyenletében elhagyja férje házát. Szülőihez költözik s nem bírják a visszatérésre rábeszélni. Egyebekben Philumena ép oly szelídlelkű nő, mint Pamphile s házassága alatt tűrelmesen viseli férje sértegetéseit, ki őt csak kényszerből vette nőül, még mindig Bacchis hetérát szeretve.

A Πλόκιον-ban egy csábítás szomorú következményei tárulnak elénk. Egy szegény ember leányát egy éjjeli ünnepélyen

[1] K. 312.
[2] K. 86.

megbecstelenítették. Ez titokban maradt és hajadonnak tartják. Az anyaság eltüntethetetlen jelei mutatkoznak végre és elérkezik a szülés ideje. A szülési fájdalmak miatt jajgató asszonyra a ház jólelkű rabszolgája lesz figyelmes, ki az ajtó előtt állva így kiált fel: „Mily sajnálni való, szegény és boldogtalan, aki anyagi javak nélkül feleséget vesz és gyermeket nemz, kinek nincsenek rokonai, hogy bajaiban azok védelmére számíthasson. Az ilyennek csak a nyomorúságban lehet része, de nem ismerheti az élet örömeit. Az ilyen lépéstől óva intek mindenkit"![1]

Az elcsábított leányok típusához tartozik a Σαμία-ban Plangón is (h. ö. 16. o.), ki ép úgy, mint társnői a római költőknél: Phaedria (Aulularia), Pamphila (Adelphi), Pamphila (Eunuchus) és Glycerium (Andria), kevés egyéni tulajdonságokkal van felruházva. A két utóbbit eleinte nem tartják szabad nőknek, csak később derül ki, hogy polgárnők. A Charinus által rajongásig szeretett Philumena (az Adriában), nem bukik el.

Szépen jut kifejezésre a Heautontimorumenosban Antiphilának hűsége kedvese iránt (h. ö. 43. o.). Inkább kiválik ártatlan egyéniségével erkölcstelen környezetéből és kenyérkeresetre szorul, semmint hogy megcsalja a tőle távol levő Cliniast. Ezt a kiváló erényességet Bacchis, a hetéra, is irígylendőnek tartja.

Amint Antiphila, úgy Silenium is a Plautus Cistellariájában, erkölcsi tisztaságában környezetéből kimagaslik. Mint a Phanostrata leánya született polgárnő, azonban, mivel őt is kitették, Melaenis kerítőnő fogadta magához és hetérának nevelte. Erkölcsét nem tudta megrontani, mert amint barátnőjének Gymnasiumnak elbeszéli, csak Alcesimarchust szereti. Midőn egyszer nevelőanyjával a Dionysiák ünnepélyén vett részt, ismerkedett meg vele. Ez titkon követte őket kapujokig s ott annyira behízelegte magát, hogy házibarátként fogadták. A fiút szülei más házasságra szánták s ez mélyen elkeseríti a leányt. Minden külső díszről lemond, ezzel akarja dokumentálni, hogy helyzetével elégedetlen, hogy jelleme különb, mint a többié, míg végre kiderül, hogy polgárnő s ez megmagyarázza aztán egész viselkedését.

Nemcsak a leányoknak jut osztályrészül a tűrés és szenvedés, hanem az anyáknak is. Említettük, már, hogy Sóphronén (Ἐπιτρέποντες) és Tryphén (Σαμία) valósággal zsarnokoskodnak

[1] K. 404.

férjeik (lásd 16. és 17. o.). Mindkét anya közös vonása, hogy leányukkal inkább éreznek együtt, inkább szeretik, mint önző férjeik, kik csak uralkodni szeretnek. S nem illetheti azért szemrehányás egyiket sem, hogy férjeikkel szemben leányuknak fogják pártját. És nem vehetjük tőlük rossz néven, ha néha férjeikkel szemben fölényesek. Sophroné Smikrinésszel beszélgetve, ki már Onesimostól is hallott erkölcsi prédikációt, diadalmasan hiteti el, az Euripidés Augéjéből véve példát, hogy a természet a nőt szerelemre teremtette s hogy ez a végzete. Ez némileg amellett is bizonyít, hogy a költő valójában Sophronével érez együtt.

A római utánzatokban ezt a típust a Hecyrában Sosrata és Myrrhina, a Heautontimorumenosban Sostrata képviseli. Mindhárom jóságos szívű, nemesen érző asszony, kiknek házi zsarnokai alatt többé-kevésbbé szenvednie kell. A passziv természetű Sostrata (a Hec.-ban), nem szolgáltat okot férje gyanusítására (h. ö. 24. o.), míg Myrrhina azzal, hogy ellenzi leányának Pamphilusszal, a Bacchis hetéra kedvesével, való házasságát, felingerli férjét. Az anyának ugyanis a házasság megkötésénél leánya jövő boldogsága lebeg szeme előtt, míg Phidippus csak azért sürgeti, hogy a Lachesszel való családi összeköttetés létrejöjjön (h. ö. 23. o.).

Az Ἐπιτρέποντες hasonló helyzetben levő Sóphronéjét Myrrhinával összehasonlítva rájövünk, hogy az utóbbi alakon Menandros utánzói alapos változtatásokat eszközöltek az eredetivel szemben. Myrrhina sokkal erélyesebb nő, mint Sóphroné. Ennek az oka a következő körülményekben rejlik. A költő, mindenesetre már Apollodóros, a Smikrinés természetének megfelelő Lachest állítja az újan bevezetett Sostrata társául, hogy e tűrelmes asszony szenvedéseit fokozza. A két atya közül Phidippus az engedékenyebb s annál az elvnél fogva, hogy férj és feleség a vígjátékban ellenséges lelkületűek kell, hogy legyenek, itt Myrrhina lett a szigorú s ebben különbözik Sóphronétől.

A Heautontimorumenos Sostratájánál is az anyai szeretet játssza a főszerepet az összetüzéseknél. Anyai érzelmei nem engedik, hogy újszülött gyermekét Chremes határozott parancsára, mivel az leány, ölje meg. Inkább egy korinthusi asszonyt bízott meg, hogy tegye ki a leánykát. Az anya jó lelkéhez fordul segítségül később az atya által kitagadott fiú Clitipho és Sostrata kieszközli részére az apa bocsánatát. Sostrata az őt folyton megalázó férjnek jószellemeként áll előttünk s lelki bátorságának

tulajdonítható, hogy Chremest meggondolatlan elhatározásai nem döntik veszélybe.

E három asszonytól eltérően jó sorsban él Phanostrata a Plautus Cistellariájában. Demipho férje megtudja, hogy Phanostrata gyermeküket csecsemő korában kitétette s azonnal ő maga buzgólkodik, hogy megtalálják a gyermeket. Phanostrata ebben kitartó segítőtársa s megtalálják az elveszettnek hitt gyermeket.

A leányuk boldogságát szivükön viselő anyák közé tartozott az anya a Φάσμα-ban (h. ö. 35. o.) és Myrrhina a Γεωργός-ban. Myrrhina arra igyekszik, hogy leányának elcsábítóját házasságra bírja. Ezt nehezen tartja ugyan kivihetőnek, mert már tudomása van, hogy az ifju atyja egy más házasságot készít elő fia számára. Ebben a válságos helyzetben egy idősebb nőt, Philinnát, bizalmával ajándékozza meg s e nő első pillanatban elhatározza, hogy a vőlegényt kihívja a házból s felfedi előtte a kellemetlen következményeket, amelyekkel a Myrrhina leányának cserbenhagyása járhat. De ebben Myrrhina megakadályozza. Ekkor jelentkezik Daos, a rabszolga, aki hírül hozza Myrrhinának, hogy leányát az előtte ismeretlen Kleainetos akarja megkérni (h. ö. 31. o.). E hír lesujtja, mert a leány Kleainetos és az ő gyermeke. Itt megszakad a jelenet. A szereplő két nő közül Myrrhina a finomabb és diszkrétebb természetű, Philinna vénasszony módjára fecsegő és fontoskodó.[1]

A fecsegő öregasszony típusa Menandrosnál más darabokban is fordult elő. Az Αὐλητρίς-ban egy Myrtile nevű ilyen vénasszonyt találunk, kiről az a közhit, hogy a dódónéi érc csengése, ha ráütnek, könnyebben elnémul, mint e vénasszony abbanhagyja fecsegését; hogy, ha az éjet nappallá beszélné, akkor sem tudná kiönteni, ami a szivét nyomja.[2] Egy másik a Πλόκιον-ban fecsegőbb, mint a gerlegalamb.[3] A mása ennek a típusnak a civakodó vénasszony, akit veszélyesebb felingerelni, mint a mérges ebet, mert ő maga az igazi ördög.[4]

* * *

Már azon körülmény, hogy hetérák, kiknek később polgári származása kiderült, akadály nélkül kerültek a társaságba, azt

[1] H. ö. Kretschmar i. h. 55. o. és Heg. i. h. 133. o.
[2] K. 66.
[3] K. 416.
[4] K. 802.

igazolja be, hogy az attikai vígjátékokban nem volt valami szigorú válaszfal a jó társaság és félvilág között. Például az Andriában a szigorú erkölcsű Simo is minden habozás nélkül résztvesz a hetéra szomszéd temetésén. S ha némileg természetesnek is találjuk e két társadalmi osztály közti könnyű átmenetet, meg kell állapítanunk, hogy a költők darabjaikban e két osztály közti ellentétet még inkább igyekeztek elsimítani, mert darabjaikban a hetérák szabadabban mutatkozhattak be, mint a családbeli nők s ezáltal hálásabb alakjai voltak műveiknek. Rómában Plautus idején a hetérák kizárólag csak a színpadon léteztek.

A vérbeli hetéra vékony átlátszó ruhát hord, mely bájait sejteni engedi. Nevének (ἑταίρα) említésénél kellemetlen mellékgondolatok támadnak. Eszünkbe jut pénzsóvársága, amely tulajdonsága túlszárnyalja a jó izlés határait. Mások által tartatja ki magát, idegen portára tolakodik, ha kellően védekezni nem tudnak ellene s egy becsületes érzésű embert halálra képes bosszantani. Különösen túlzott igényei vannak egy hetérának a Παιδίον-ban: „Arany lánccal ajándékozol meg“ — mondja egyik tisztelőjének — „mennyivel inkább tetszene nekem, ha drágakövekkel volna kirakva“![1]

Néhány darabban főszemélyek is voltak a hetérák, amint e menandrosi címek is mutatják: Θαΐς, Φάνιον, Αὐλητρίς, Σαμία. A Θαΐς-ban a számító pénzsóvár és szívtelen hetéra e szavakkal van jellemezve: „Egy ilyen asszonyt énekelj meg, oh istennő, aki szép, csábító, aki szeretni nem tud, de mégis elhiteti, hogy szeret“.[2] Bár a darabot bővebben nem ismerjük, feltehetjük, hogy ez a Menandros által megrajzolt alak lehetett mintája a Plautus Phronesiumának, ki egyszerre három szeretőt is tart, de egyik iránt sem érez szerelmet. E három fiatalember Dinarchus, a jó családból származó athéni, Strabax, a módos gavallér, és Stratophanes, egy együgyű katonatiszt, mely utóbbit alaposan ki is zsákmányol.

Nem illene Menandrosra a sokoldalúság jelzője, ha a hetérákat is csupán rossz tulajdonságokkal ruházta volna fel és ne variálta volna e személyeket is. Ő a hetérákat nem minden esetben veszedelmes és önző teremtéseknek mutatta be. Egy

[1] K. 727, 381, 653, 519, 372.
[2] K. 217.

töredékben például, amelynek hovatartozását nem tudjuk,[1] a férj kedvese a feleség halála után az árva gyermekek gondos nevelője lesz.

A tisztességes hetérát, ki képességeivel jó ügyet szolgál, az Ἐπιτρεποντες-ben és a Σαμία-ban mutatja be. Az előbbiben Charisios, midőn elvált Pamphilétől (h. ö. 15. és 40. o.), Habrotonon citerásnőt vette házába. Bár e nő kacér is, nyiltszívűségével bevallja, hogy nem sikerül Charisiost kisértésbe vinni s ezáltal rokonszenvessé lesz előttünk. Kezdetben azt hitte, hogy Charisios szerelmi életre vette őt magához. De szomorúan látta, hogy az még lakomákon sem tűri meg maga mellett s ágyához közelednie sem szabad. A férfi közönyös bánásmódja, ridegsége eleinte keserűséggel töltötte el. Később szánja őt és sajnálja az ellenszolgáltatás nélkül ráköltött pénzt.

Jószívűsége mellett a hetérákat jellemző furfang is meg van benne. Ezt mutatja az a ravaszság, amellyel kideríti, hogy a kitett gyermeknek Chariosios az atyja. Egy év előtt, midőn — Aphroditére esküszik — nem ismerte a szerelmet, a Tauropolia ünnepélyén éneklő leányokat kisért hárfán. Tanuja volt ekkor annak, hogy Charisios mámoros állapotban a leányok közé rohant s ott kitöltötte vágyait. Most aztán, midőn a kitett gyermekkel együtt a Charisios gyürűjét is megtalálják, valószínűvé válik előtte, hogy Charisios a gyermek atyja. A gyürű azonban mégsem nyujt teljes bizonyságot Habrotononnak, mert elvégre kockajáték közben is elveszhetett. Charisiosnak saját szájából akarja hallani beismerését, hogy övé a gyermek. Magához veszi a gyermeket és a gyürűt és Charisioshoz megy, előadja ott, hogy ő az a leány, akit Charisios a Tauropolia ünnepélyén bűnbe ejtett. Charisiosban ekkor megmozdul a bűntudat és elárulja magát. Az apát már ismervén, csakhamar az igazi anyát is megtalálja Habrotonon. Véletlenül megpillantja Pamphilét s felismeri benne a leányt, kivel az ünnepélyen eltünt Charisios. Ezzel a felfedezésével azonban nem tudja az anyaságot Pamphilére bizonyítani, a gyermekre aggatja tehát a talált nyakéket és Sophronéhez megy vele, aki erről felismeri aztán a gyermeket s megállapítják szüleit. Habrotonon ezt a kitartó buzgalmat kutatásaiban nem kizárólag emberbaráti indítóokokból teszi, hanem az eredménytől felszabadítását reméli, amit végre el is ér.

[1] K. 520.

De miután a hetérák jó tulajdonságaiban kevésbbé bíznak, ez irányú cselekedeteik gyakran vesztüket idézik elő. Ezt mutatja a Σαμία (h. ö. 16. o.) Chrysisének sorsa. Démeas azt hiszi, hogy a hetéra hűtlen lett hozzá s ekkor a szegény nőnek leírhatatlan szenvedései következnek. Kemény szavakkal utasítja ki az ártatlant Démeas házából (175—182. v.):

Τὸ μέγα πρᾶγμ' ἐν τῇ πόλει
ὄψει σεαυτὴν νῦν ἀκριβῶς ἥτις εἶ,
αἱ κατὰ σ' ἑταῖραι Χρυσὶ πραττόμεναι δέκα
δραχμὰς μόνας τρέχουσιν ἐπὶ τὰ δεῖπνα καί
πίνουσ' ἄκρατον ἄχρις ἂν ἀποθάνωσιν, ἢ
πεινῶσιν, ἂν μὴ τοῦτ' ἑτοίμως καὶ ταχύ
ποῶσιν . εἴσει δ' οὐδενὸς τοῦτ' οἶδ' ὅτι,
ἧττον σὺ καὶ γνώσει, τίς οὖσ' ἡμάρτανες.

Kétségbeesésében kipróbált hetéraművészetével akar a férfira hatni. Hízeleg és csókokkal akarja elhalmozni, de Démeas szilárdan marad elhatározása mellett s távoznia kell a házból. Nikératos házába menekül, de ez is durván bánik vele, mihelyt megtudja, hogy Plangón elcsábításának titkolásában segédkezik s ezt a menedéket is el kell hagynia. Közben Démeas megtudja Plangón anyasági titkát s visszahívja Chrysist.

Chrysis a méltatlan bánásmódban részesülő hetérák típusa, mellyel a Περικειρομένη Habrotononjában is találkozunk. Őt a szerelmes Polemón kapitány magához rendeli, de mivel régi szeretőjéhez való hűségéből nem akarja magáévá tenni, izgatottságában a legdurvább szidalmakkal illeti és elkergeti. Találunk azonban még nála is méltatlanabb sorsban részesülő hetérát. Így a Ῥαπιζομένη-ben lakoma közben egy citerásleányt valósággal embertelenül kidobnak.[1]

Az Ἐπιτρέποντες Habrotononja és Chrysis típusához sorolhatjuk Plautus Milesének Acroteleutiumát is. Ez Periplecomenusnak az ügyfele s nem a jobbfajta hetérák közül való. Ura kívánságára eszközül dobja oda magát a Pleusicles szerelmi ügyébe. Mint Periplecomenus feleségének, Milphidippa támogatásával, főszerep jut neki a kapitány elleni összeesküvésben. A Plautus mesteri tollára való, de túlzott alakoskodásával aztán a kapitány iránt halálos szerelmet mutat s ezáltal tőrbe csalja.

Menandros követői hozzá hűen főszerepeket is juttatnak a

[1] K. 123.

hetéráknak. Igy Plautus a Bacchidesben. Bacchis I. bár néha pénzzavarokba jut, eléggé kényelmes viszonyok között él. És sokkal gyakorlottabb hetéraművészetében, mint ikertestvére Bacchis II. Így könnyűszerrel keríti hálójába a makacs és rátartós Pistoclerust és Nikobulust. Férfi iránt való igazi szerelmet nem ismer. De testvérét híven szereti és Pistoclerushoz való viszonyát arra használja fel, hogy nővérét Cleomachus kapitánytól elszakítsa.

Ez ép oly szép, mint nővére, Bacchis I., de csekélyebb ügyességgel űzi hetéraságát, mint az. Társnői szokása szerint ő is annak adja magát, ki többet igér érte s így szerződik egy évre Cleomachus kapitánnyal. A kialkudott díj lefizetése után a kapitány Ephesusból Athénbe vitte őt. Bacchis nem számított azzal, hogy korábbi kedvesét, Mnesilochust, szivéből kitépni nem tudja s hogy a kapitány pénze boldogítani nem képes őt. Ügyesebb nővérének köszönheti aztán, hogy megszabadul a kapitánytól és visszatérhet kedveséhez. Bár szerelmében állhatatos, nyoma sincs lelkében az érzelgésnek, különben játékait nem űzné oly hidegvérrel, nem szegődne segítőtársául nővérének a két agg elcsábításában (h. ö. 27. o.).

Pleusiclesnek szeretőjét, Philocomasiumot, kerítőnő anyja Pyrgopolinices kapitánynak adta el. Ő is jó érzületű, de egyszersmind nagyobb könnyelműségre van szüksége, mint Bacchisnak, hogy kapitányától szabadulhasson, mert nagyobb akadályok is állanak útjában. Élénk temperamentuma és a cselszövényekre való kiváló hajlandósága folytán szabadul meg ő is, meg Pleusicles is a kapitánytól, kire őszinte fegyverekkel hatni nem bírnak.

Néha a barátnői hűség és ragaszkodás mutatja be a hetérát kissé rokonszenvesebb világításban. Így őszinte részvéttel viseltetik Gymnasium a Cistellariában a reménytelenül szerelmes Silenium iránt. Meghatva, örömmel vállalja Silenium háztartásának vezetését, mialatt az anyjánál időzik. S bár jólelkűségének számtalanszor adja tanuságát, nem képes megérteni, hogy miképen adhatja nő szerelmét csupán egy férfinek, s így is cselekszik, mert mint kerítőnője mondja, naponként cseréli kedveseit. Hetéra hivatásának magaslatán, sorsával elégedett s nem vágyik más életmód után.

Iszákos és fecsegő anyja, ki fiatal korában bájait gyümölcsöztette, most leányával tartatja ki magát s elégedetlen a világgal. Az elégedetlenségét a gazdag osztály iránti irígykedése és az a

tudat éleszti folyton, hogy a jobb körök asszonyai lenézik őt s ezért gyűlölettel gondol rájuk. De annyiban elégedett, hogy könnyelmű leányával inkább tetszése szerint bánhatik, mint barátnője Melaenis az ő Sileniumával. Ez nem nézi jó szemmel, hogy leánya egy férfiért többi kedveseiről lemondjon. S mikor Alcesimarchust egy más házasságba akarják belekényszeríteni, igyekszik eleinte kihasználni e helyzetet, hogy Sileniumot tetszése szerinti hetérává tehesse. De okossága leküzdiezen elhatározását, mert sejti, hogy Silenium polgári származását fel fogják fedezni s az ebben való segédkezés pénzbeli haszonhoz fogja őt juttatni.

Terentius jobb izlésére jellemző, hogy nála a Menandrosnál állandóan szereplő kerítőnő, eltekintve egy esettől, nem fordul elő. Az egyetlen ily foglalkozású nő Syra, aki a Hecyrában, mint πρόσωπον προτατικόν a Philotisszal való beszélgetéssel megkezdi a darabot. Terentius hetéravilága is nagyon különbözik Plautusétól. Hiszen az oly követelőző, rablásra is elszánt utcai leányba, mint Bacchis a Heautontimorumenosban, is tudott egy megnyerő érzelmi vonást belevarázsolni. Egy egész sereg szolganője van ennek, akikkel együtt jelenik meg, ha meghívják valahova. Ezek elözönlik a vendéglátó házát, nem elégszenek meg a felhordott italokkal, a pincéket is összejárják és torkoskodnak. Bacchis szeretőjét azzal fenyegeti, hogy katona vetélytársának adja magát, ha a kívánt pénzösszeget elő nem teremti neki. Mindemellett tudatában van annak, hogy a testi élvezetek minő értékűek s nem hoznak boldogságot az egész életre. Ez benne az érzelmi vonás s ebben a tudatban irígyli Antiphilát (385—395. v.).

Mennyivel inkább érezhetik pályájuk árnyoldalait a szelídebblelkű hetérák, ha már Bacchis belátja ezt? A Hecyrában Philotis panaszosan beszéli el barátnőjének, Bacchisnak, sorsát. Ezt a Bacchist Pamphilus, ki hűséget esküdött neki, mégis cserbenhagyta és Philumenát vette el. Philotis e rút hűtlenség dacára sem osztja Syra társnője nézetét, hogy valamennyi hetérának ki kellene zsákmányolnia a férfiakat, mert megérdemlik ezt. Ő szelíden marad meg amellett, hogy nem szabad minden férfivel egyenlő mértéket alkalmazni.

Még messzebb megy a költő a Hecyra Bacchisának és az Eunuchus Thaisának festésével. Itt valósággal erényeseknek mutatja be a hetérákat. Bacchis az Ἐπιτρέποντες Habrotononjára

emlékeztet (h. ö. 56. o.).[1] Mint ez, úgy amaz is azon fáradozik hogy megoldja a rejtélyt, felismertesse a férjjel gyermekét és bebizonyítsa feleségének ártatlanságát. Ámde temérdek mozzanat szövődik be Terentius darabjába, ami amazében nincs meg. Bacchis nem a felszabadításáért küzdő s ép ezért nem önérdekből cselekvő hetéra, mert hiszen ő már szabadon rendelkező nő s így nem a haszon kilátásával szegődik a jó ügy szolgálatába. Ehhez még hozzájön, hogy ő a Pamphilusnak elhagyott kedvese s ez százszor nehezebbé teszi feladatát. Azért mégis megoldja azt és saját szavaiból halljuk, hogy Pamphilust, bár még sokáig szerette, házassága után nem engedte magához közeledni. S képes arra, hogy szerelmét a férfi barátságával cserélje fel. Így nem esik nehezére bevallani Pamphilusnak (862—864. v.), hogy milyen megnyerő hatást tett rá Philumena:

Recte amasti, Pamphile, uxorem tuam;
Nam nunquam ante hunc diem oculis meis eam,
quod nossem, videram:
Perliberalis est.

Nagyobb kezdeményező képessége van Bacchisnál Thaisnak. Az Eunuchusban egyáltalában határozottabb és rohamosabb lépésben halad a cselekmény, mint a Hecyrában. Thais céljául tűzi, hogy Thraso kapitánynak fiatalon eladott Pamphila hetéra polgári származását bebizonyítsa. Az ügy sikereért kiteszi magát annak, hogy szeretett Phaedriája (h. ö. 37. o.) őt félreértse s rövid időre a kapitány iránt színlel szerelmet, aki szintén kereste kegyeit. Így akarja Pamphilát ajándékképen megkapni, hogy aztán szabadon cselekedhessen vele. Célját nem éri el egészen, mert Chaerea közben erőszakosan bűnbe ejti Pamphilát, még mielőtt szüleinek visszaadhatta volna (h. ö. 43. o.), de ez az intermezzo is elsimul, mert Chaerea feleségül veszi az elcsábított leányt. A költő helyes megítélésére vall, hogy Thais nem ostorozza Chaereát, mint a hogyan ezt a buta cselédjei szeretnék s így elkerüli, hogy a hetérát erkölcsbíróként állítsa elénk, ami annak multjával, de a darab tendenciájával is élesen ellenkezett volna.

[1] A két darab hasonlóságairól szól Hegedűs i. h. 17—19 oldalán. A Lefebvrenek ott említett párhuzama inkább a darab külső szerkezetére vonatkozik és, mint Hegedűs helyesen megjegyzi, nem kimerítő. Végül Hegedűs maga mond egy egészben véve találó ítéletet Bacchis és Habrotonon jellemének belső különbözőségére.

ÖTÖDIK FEJEZET

KATONÁK, PARAZITÁK ÉS MÁS ZSÁNERALAKOK

Hogy az antik költészetben minő nagy szerepe volt a hagyománynak, mutatja az, hogy a sokoldalú Menandros sem bírta ennek nyomása alól magát felszabadítani s nem volt képes az erőteljes férfi típusát szerepeltetni darabjaiban. Ritka eseteket kivéve, mint Epignomus és Pamphilippus a Plautus Stichusában, a középkorú férfinek csak karikatúráit találjuk meg, amelyet a költő nagyigényű, hivalkodó katonatisztek személyeiben állít elénk.

Néhány darabnak már a címe is elárulja, hogy főszemélyei katonatisztek. Így: Ἀσπίς, Θρασυλέων, Ξενολόγος, Ψευδηρακλῆς, Στρατιῶται. Cselekvésük tere, mielőtt felléptek volna, a nagyvilág volt s a szereplők közül senki sem lehetett tanuja viselt dolgaiknak. Elmesélésük szerint királyokkal és satrapákkal állottak szoros viszonyban, vagy mulatozásokat és a bátorság csodáit vitték véghez. „Egy katona" — mondja valaki az Ἀσπίς-ban, — „nehezen számíthat bocsánatra, ha sértetlenül kerül ki valamely harcból, könnyen azonban, ha ott elpusztul".[1] Ugyanez beszél el kétes fegyvertényekről is, hogy miképen rabolták és fosztogatták ki a vidék parasztházait egyszer, kikelve sáncaikból és hogyan terítettek le egy vitézt széthasított paizzsal.[2] A katonákat rendszerint élősdi alakok kísérik és azzal mulattatják a társaságot, hogy figyelmét kedvenc témájukra, a hőstettekre, terlik.

Gazdagsággal is gyakran dicsekszenek a katonatisztek, a mivel ugyan nagyobb tekintélyt érnek el, mint a hőstetteikkel. Sokuknak sikerült a hadjáratokból gazdag zsákmánnyal térni haza s elkábították ezzel az embereket. A Ἁλιεῖς-ben egy katonatiszt kyindiai aranyokat, bibor perzsa öltözeteket, domborművű edényeket, serlegeket mutogat.[3]

---

[1] K. 76 a, b.

[2] K. 78.

[3] K. 44.

De az emberek még emlékeznek Stratophanés, a Σικυώνιος, szegény voltára, midőn rongyos ruhákban járt és csak egy rabszolgát tarthatott, és kiről tudják, hogy kétségkívül nem igaz úton jutott kincseihez.[1] A polgárságnak az ily szerencsefiak iránti vad gyűlöletéről szólnak a Κόλαξ-ban (h. ö. 36. o.) Pheidias ezen szavai (Sudhaus Menandri reliquiae nuper repertae . . 26—32. v.):

Μᾶλλον βοηθεῖν τοῖς πονηροῖς τοὺς θεοὺς (λέγω)·
ὡς εὐσεβοῦντες γ' οὐδὲν ἀγαθὸν πράττομεν.
πῶς γὰρ ὁ διμοιρίτης ὁ φέρων αὐτός ποτε
στρώματα, σίγυνον, θύλακον, πήραν, κράνος,
θώρακα, σαύνιον, διβολίαν, κώδιον,
ἃ νῦν ἅπανθ' ὁ δυστυχὴς ὄνος φέρει,
πῶς ἐξ..... ἂν ἐγένετ' ἐξαίφνης Βίας,
εἰ μὴ τάδ' αὐτῷ διένεμον;[2]

Nem mindig elégszenek meg pénzen vásárolt szerelmekkel. Egyéniségük varázsával is hódítani akarnak, sőt olykor igazi szerelmet is fedezünk fel bennük. Azonban nehezen érnek el sikert, mert nem eléggé csinosak". Csinos katona sehol sem terem, még ha isten maga formálná is", jegyzi meg találóan egyszer egy személy. Iszákosságuk és durva modoruk a nőknél utálatot és visszatetszést kelt. Ilyen hibák miatt vesztette el Krateiája kegyeit a Μισούμενος-ban Thrasónidés. Kétségbeejti, panaszolja szolgájának, Getasnak, hogy egy leány legyőzte, holott eddig egy ellenségének sem sikerült ez, és kardját kéri, hogy megölje magát. A szolga nem engedelmeskedik. Thrasónidés később lecsillapul, belenyugszik kudarcába és azzal vígasztalja magát, hogy az istenek igazságtalansága akadályozza abban, hogy vágyai teljesüljenek. Ajándékokat küld aztán kedvesének, amelyek azt egyelőre megbékítik s eljön hozzá, sátorába. Ekkor az igazi szerelem érzésével kiált fel: „Nálam van, bírthatnám, ha akarnám, de nem teszem"! Kedvese újra elhagyja s most már így panaszkodik Getasnak: „Apollóra, nincs nyomorultabb ember és boldogtalanabb szerelmes nálam"! Aztán többé nem tud vigasztalódni, alvajáróvá lesz.[3]

Thrasónisdéshez hasonló a Περικειρομένη-ben Polemón (h. ö. 29. és 50. o.). Amíg biztos szerelmében, hetykén bánik Glykerával.

[1] K. 442.

[2] A versek a kiadó által egészíttettek ki.

[3] Körte i. h. 127—132. o.

Mihelyt azonban hibája miatt Glykera elhagyja őt, fél, hogy örökre elvesztette és vigasztalhatatlan. Nagyon szemléltetően ecseteli ura állapotát Sósias, a rabszolga, kit a tiszt puhatolózni küld (53—58.).

Ὁ σοβαρὸς ἡμῖν ἀρτίως καὶ πολεμικός
ὁ τὰς γυναῖκας οὐκ ἐῶν ἔχειν τρίχας,
κλάει κατακλινείς . κατέλιπον ποούμενον
ἄριστον αὐτοῖς ἄρτι, καὶ συνηγμένοι
εἰς ταὐτόν εἰσιν οἱ συνήθεις, τοῦ φέρειν
αὐτὸν τὸ πρᾶγμα ῥᾷον.

Bármily szerelmes is azonban Glykerába, hiúsága visszautasítja Pataikos azon állítását, hogy Glykera az ő felesége. Megmagyarázza ekkor Pataikos, hogy, ha nem így állana a dolog, nem volna joga egyedül a magáénak tartani Glykerát. Végre elhiszi Pataikosnak, de majdnem eszét veszti. Fel akarja akasztani magát. Kéri Pataikost, legyen szószólója Glykeránál s áradozik előtte arról, hogy milyen pompáson is álltak Glykerán a drága öltözetek és mily előkelően hordta őket. S Pataikosnak bár kelletlenül, meg kell néznie e szöveteket, hogy megtudja, minő kétszeres a vesztesége Polemónnak. Midőn kiderül, hogy Glykera Pataikos leánya, újra erőt vesz rajta a kétségbeesés. Ekkor azon nem remélt boldogság éri, hogy Glykera visszatér hozzá, sőt Pataikos is kész őt vejévé fogadni s három talentum hozományt is ad leányával.

Ez a fordulat mutatja, hogy a költő részvéttel viseltetett Polemón alakja iránt. Ezt árulja el az is, hogy a katonaosztály undorító hibáit, a durvaságot és káromlást, feltűnő ritkán találjuk a fenmaradt terjedelmes töredékekben.[1] Jobb tulajdonságaira vall az is, hogy nem hurcol maga után parazitákat.

Menandros utánzataiban hiába keressük a kevésbbé visszataszító tiszt típusát. A római népnek a durvaságokban lelt féktelen öröme ezt lehetetlenné tette. Így az egyébként finom érzésű Terentius is az Eunuchusban szereplő Thrasónak mintájául a Κόλαξ durvalelkű Biasát használta fel (h. ö. 62. o.). Mint legtöbb tiszttársa, úgy Thraso is idegen király szolgálatában

[1] Ami a Myrrhina háza előtti jelenetet illeti, nem tartom helyesnek Hegedűs felfogását (i. h. 76—77. o.), hogy Polemón megjelenik és durván fenyegetőzve követeli a Glykera kiadatását, hanem csatlakozom Sudhaus és Körtéhez, kik a kapitányt Sósias rabszolgával képviseltetik.

állott s annak legtitkosabb tanácskozásain vett részt. Nagy hangon beszéli el, hogy az indiai elefántok őrzőjét s egy fiatal rhodusit, ki vetélytársa akart lenni, miképen tette szellemes tréfájával a társaság gúnytárgyává. Sokat tart vagyoni erejére s büszkén kérdezősködik Thaistól neki adott ajándékáról, Pamphiláról. Sérti hiúságát, hogy Thais, ki az ő elismert kedvese, másokat fogadjon kegyeibe. S mivel Thais ezt mégis megteszi, de mert már Pamphila iránt is vágyakat kezd érezni, vissza akarja őt venni. Szolgái számára egész hadi tervet eszel ki. Megparancsolja, hogy vegyék körül a hetéra házát s ostromolják meg, ha jószántából kiadni nem akarja a leányt. Szörnyű csalódására azonban meg kell tudnia, hogy Pamphila attikai polgárnő és elvesztette hatalmát fölötte. Követelődzései kéréssé változnak s könyörög Thaisnak, hogy legalább ő ne hagyja el. A parazitának, ki elsősorban természetesen a maga gyomrára gondol, sikerül végre kieszközölni, hogy Phaedriánál és Chaereánál házi barátként befogadják. A beajánló szavak egy cseppet sem hízelgők a hadfira nézve (1078—1080. versig):

Principio et habet quod det et dat nemo largius.
Fatuos est, insulsus, tardus. stertit noctis et dies:
Neque istum metuas, ne amet mulier: facile pellas ubi velis.

A katonatípus utánzásáról tett megjegyzésről még jobban meggyőz a Miles gloriosus Pyrgopolinicese (h. ö. 32. o.). Hőstettekkel dicsekszik, amelyek otromba koholmányok. Például egy elefántnak combját egy csapással szétzúzta s csatáiban rengeteg sok ellenséget terített le és halomszámra zsákmányolt ezüstöt. Mint Marsnak fia azonban nem csupán dicső harcos, hanem ellenállhatatlan nőhódító is akar lenni. Emellett első pillanatra ő maga gyulad szerelemre minden nő iránt, akik a legkisebb rokonszenvet is tettették vele szemben. Midőn a Periplecomenus feleségének állított nő szerelmet vall neki, azonnal kijelenti Palaestriónak, hogy szerelmük kölcsönös. Most már egyedüli gondja a Philocomasiumtól való szabadulása és önként adja őt ki Pleusiclesnek. Ez lényegesen megkönnyíti ennek és társainak feladatát. A költő végre alaposan el is páholtatja őt a Periplecomenus bérenceivel, midőn találkára megy Acroteleutimumhoz. Szorongatott helyzetében még meg is kell köszönnie a bérenceknek, hogy nem hajtották raj a végre a házasságtörőkre kimodott büntetést.

A Bacchides Cleomachusa, kit, mint Thrasót és Pyrgopolinicest, parazita kisér, csupán mellékes szerepet játszik. Csak azért jelenik meg, hogy a hozzá hűtlenné lett II. Bacchistól a szerelmi díjat visszakövetelje (h. ö. 58. o.). Ezt nagyon erélyes szavakkal teszi meg, ám rögtön csillapul, mihelyt Chrysalus rabszolga kilátásba helyezi 200 philippus visszafizetését. Hogy ő is kiállhatatlan, felfuvalkodott alak, az egy más személynek a következő rávonatkozó szavaiból is kitetszik (21—24. v.):

Scio spiritum eius maiorem esse multo
Quam folles taurini halitant quom liquescunt
Petrae, ferrum ubi fit . . . .
Praenestinum, opino esse, ita erat gloriosus.

* * *

A parazitát külsőleg fekete, vagy szürke ruhájáról ismerjük fel.[1] A parazita állandóan mások által tartatja ki magát. Mihelyt valahová betér, azonnal az étkezés után kérdezősködik és ideges, ha azt halogatják. Még egy helyen jól sem lakott s már is a holnapi napra, vagy valamely halotti torra gondol. Mindenütt szimatol, benyit, ahol semmi keresni valója, éléskamrába, asszonyok lakosztályába: „Egész teste has, mindenütt kutatnak szemei a csúszó-mászó féregnek".[2]

Akitől valami hasznot magának nem remél, azzal szemben fenhéjázó és szemtelen, ellenben, akit kihasználhat, annak erőnek erejével segíteni akar. Háta mögött aztán kineveti ostoba kenyéradóját. S ezzel kárpótolja magát lealázó, megerőltető szerepeért. Hogy pedig e szerep nem épen könnyű, bizonyítja azon parazita keserves panasza, ki az mondja, hogy ebédeiért nagy árat fizet, mert végig kell hallgatnia az otromba katonatréfákat s ebbe majdnem belepusztul.[3] A Κόλαξ-ban Struthias parazita ámulattal hallgatja Bias dicsekvéseit, ivóképességéről, kappadociai lumpolásairól, sőt hízelgően jegyzi meg, hogy e téren nagyobb tehetség mint Nagy Sándor. Mire Bias önelégülten mondja: „Igen, Athenére esküszöm, hogy ennyit és cseppel sem kevesebbet ittam".[4] Egy más esetben a parazita ujjain számolja elő szeretőit: Chrysis, Koróné, Antikyra, Ischas és Nannariont.[5] Hogy

[1] K. 444.
[2] K. 320, 519, 1086.
[3] K. 563.
[4] K. 293.
[5] K. 295.

Struthias magában hogyan gondolkozik Biasról, azt eléggé igazolják a valószínűség szerint, a kapitányra értett szavak „βοῦς Κύπριος“.[1]

Biashoz hasonlóan Struthiast is átvette Terentius Eunuchusában. Itt a parazitákra jellemző Gnatho (állkapocs) a neve és van benne bizonyos találóság is. Urának kegyeit nem annyira az egyszerű hízelgéssel, mint mesterkélt fogásokkal akarja elnyerni s ez igen nagy ügyességet kiván. Mintaképe a finom megfigyelésnek és alkalmazkodóképességnek. Thraso óhajait és szeszélyeit alaposan tanulmányozta s így nem kerül nehézségébe, hogy uralkodni bírjon rajta. Egy monologusban ő maga ismerteti a közönséggel művészete alapelveit (232. és köv. versek). Hasonló hozzá Plautus Artotrogusa. Ez csak a Miles előjátékában lépik fel s azután Palaestriónak adja át szerepét. Cleomachus parazitájának a Bacchidesben már kevesebb jellemző vonása van.

Egészen külön fajtájú parazita Gelasimus a Stichusban, kinek már a neve is a bohócot jelenti. Ennek nem volt olyan szerencséje, hogy egy Thrasót, vagy Pyrgopolinicest találjon gazdájául, hanem ma itt, holnap ott élősködik. Nem okos tányérnyaló, hanem szereplése a bohóckodásokban merül ki, amelyeket lakomákon ad elő. Már elzüllött ember, mikor szereplését a darabban megkezdi. Jó mondásait már senki sem akarja meghallgatni. Így lassanként tolakodó koldussá lett, ki az embereket, ha ezt önként nem teszik, egyesen felhívja, hogy meghívják őt házaikba. Szívesen elül a legutolsó helyen is, csak megtömhesse gyomrát. Hosszúra nyuló monologusaiban igazi akasztófahumorral elmélkedik kétségbeesett helyzetéről s végül elhatározza, hogy felakassza magát.

* * *

Hogy a paraziták létét már a régiek is nyomorult és emberhez nem méltónak találták, az összefüggésben állott a jóravaló egyének nagyrabecsülésével. Így Menandrosnál is, de az ókor sok más költőjénél is a legmegbecsültebb foglalkozás a gazdálkodás. Majdnem minden polgár foglalkozott ezzel. Sokan, kik a városi élet zajában nem találtak örömet, a vidékre vonulnak vissza és gazdálkodásukkal nyerik vissza lelki nyugalmukat. Ezt a szabad vidéken való tartózkodást tartják az élet legnagyobb tanító-

[1] K. 300.

jának és az erkölcs fejlesztőjének.[1] És ritkán mondják, hogy a földmívelés rabszolgamunka,[2] bár ez a vélemény néha fedi a valóságot. Így Daos pásztor az Ἐπιτρέποντες-ben a falusi életalakok legalsóbbikát személyesíti. Korlátolt önzése is összefügg nevével, amely alacsony származására vall.

Az ipar előnyeit sem nézik le. Az Αὐλητρίς-ban egy helyen ezt találjuk: „Az atyai örökség idővel idegen kezekbe kerül .... de a tanult mesterség előzi az élet gondjait örökre".[3] Vannak olyanok ezek közt természetesen, akiknek ölébe omlik a szerencse, másoknak meg hátat fordít. A Ἁλιεῖς-ból fenmaradtak egy hazatérő halász szavai, aki elragadó örömmel üdvözli szülőföldjét, amely alatt azonban csak saját birtokát igyekszik érteni.[4] Ugyanezen darabban halljuk e panaszt is, hogy az ipar szerencsétlenné tette az emberek életét. Akinek iparból kell napjait tengetni s másként nem élhet, inkább haljon meg.[5] A Καρχηδόνιος-ban is panaszkodik egy halász, hogy bár tömjénezett Boreasnak, mégsem sikerült gazdagon halásznia s most lencsét kénytelen főzni.[6] Ezért nem szabad a halásztól rossz néven venni, ha néha a pontyok árát felcsapja, mint például az Ἔφεσιος-ban.[7] S úgy látszik Menandros elveszett vígjátékaiban gyakran szerepeltek a halászok, kik életük nagy részét az „iszapos tengeren" töltötték, amely a „nagy tunhalakat rejti".[8] A Ναύκληρος-ban, amelyet Caecilius is utánzott, Stratón hajósgazdának jelentik, hogy szerencsésen visszaérkezett fia Theophilos és az őt vivő hajó. Az öröm, melyet Stratón efölött érez, nem a fiát illeti, hanem az épségben visszakerült hajót s a bejelentő küldöncnek részletesen kell beszámolnia, hogy a visszaérkezett hajó melyik.[9]

Hogy a kocsis és lovászinas is felléptek, sőt néha főszemélyek is talán, azt a róluk elnevezett darabok mutatják. (Ἡνίοχος, Ἱπποκόμος.) Nem becsülik sokra az orvosokat, mert ezek, hogy később eldicsekedhessenek sikereikkel, minden bajt túloznak, meg-

[1] K. 408.
[2] K. 642.
[3] K. 68.
[4] K. 13.
[5] K. 14.
[6] K. 620.
[7] K. 196—197.
[8] K. 25.
[9] K. 348.

félemlítik a beteget.[1] Egy alak arról is panaszkodik, hogy orvosa teljesen tönkretette.[2]

A szakácsok osztályának az önhittség a főjellemvonása. A szakács szájából halljuk a Δύσκολος-ban, hogy az istenek büntetése utóléri azt, ki egy szakácsot megbánt, mert a mestersége szent.[3] S csakugyan a Κόλαξ-ban az Ἀφροδίτη πάνδημος ünnepélyén egy szakács készíti elő az összes olymposi istenek számára az áldozatot, mialatt egy pap méltóságteljességével mondja imáját is.[4] S ebben az időben, midőn az ínyenckedések annyira lábrakaptak, ha nem is közbecsült, de fontos a szakácsok társadalmi állása. Így a γυναικονόμοι hatósága, mely a fényüzések leküzdésére alakult, a szakácsokat jól ismerte s általuk ellenőrizték a tiltott vendégeskedést.[5]

Egyébként minden szakácsot annyira becsülnek, amennyiben művész az ételek elkészítésében. A Τροφώνιος szakácsa még azt is kipuhatolja, hogy milyen vidékről való a meghívott vendég. Mert jól tudja, hogy a tengervidéki hallal él és idegenben ezek az aromatikus ételeknek adnak előnyt s hogy arkadiaiak, kik messze laknak a tengertől, a halételeket kedvelik, végül a gazdag jón az érzéket csiklandó ételeket szereti.[6]

A szakács igen gyakran nem elégszik meg a saját mesterségével, hanem a máséba is beleártja magát. Összevész a rabszolgákkal, kik az asztalt terítik. A Ψευδηρακλῆς-ben egy ilyen asztalterítő alaposan kioktat egy belekontárkodó szakácsot, hogy semmi köze, hány asztalt terít ő. Lásson inkább a maga dolgai után s ne bízza azt másra.[7] A szakács válaszát nem ismerjük, de bizonyos, hogy adósa nem maradt. A Σαμία-ban Parmenón a szakácsnak, kit a piacról magával hoz, ezt a metsző bókot mondja: hogy késre nem lesz szüksége, mert a nyelve amúgy is elég élesen vág. A szakácsot ez nem befolyásolja és élénken tudakolja, hány asztal lesz terítve, kik lesznek a vendégek és hány hölgy stb. Még kíváncsibb az Ἐπιτρέποντες szakácsa, aki a Charisios családi körülményeit is tudakolja.

---

[1] K. 487.
[2] K. 1112.
[3] K. 130.
[4] K. 292.
[5] K. 272.
[6] K. 462.
[7] K. 518.

Így a szakácsok nagyon hálás anyagául szolgáltak a vígjátéknak, kivált, ha azok a nem kevésbbé szellemes rabszolgákkal perlekedtek. Az arisztokrátikus Rómában nem igen méltányolták őket. Ezzel magyarázható, hogy a Menandros római követői nem fektettek súlyt ez alakokra s ha nem is mellőzték egészen, munkájukat a rabszolgákra bízták. Ezt különösen Terentiusnál látjuk.[1]

Plautus az Aululariában Congrio és Anthrax személyében mutatja be a szakácsművészet művelőit, ezeknél azonban szellemesség helyett aljas kétértelműségeket találunk, melyek nem tévesztették el hatásukat a római nézőközönségre. Osztályöntudatuk nincsen, mert még csak meg sem kisérlik a védekezést, midőn Strobilus tolvajbandának nevezi őket. Egyebekben nem egyformák. A szakácsművészetben Congrio a nagyobb, míg Anthrax kevésbbé változatosan főzött.

Hogy a szakácsoknak jelentősége mennyire csökkent Plautusnál, azt mutatja a Milesben Cario, kinek mint a metélésben jártasnak, a főszereplőt férfiasságától majdnem meg kell fosztania, aztán többé nem mutatkozik a darabban.

Mindenektől megvetett mesterség a kerítőé. Plautusnak a tisztán Menandros utánzatú darabjaiban kerítők nem fordulnak elő s az Adelphi Sanniója, Terentiusnál az egyetlen kerítő, részben a Diphilos Συναποθνήσκοντες c. darabjából van átvéve. Ennek dacára is, mint a νέα κωμῳδία más költőinek darabjaiban, úgy Menandrosnál sem volt a kerítő ritka alak, sőt egész bizonyossággal megtaláljuk a Κόλαξ-ban (h. ö. 36. o.). E darabban a kerítő némi jártasságot árul el a színházi téren is, mint Menandrosnak más alakjai is. Attól fél ugyanis, hogy ha Pheidiasnak eladná az utcai leányt, úgy a katonatiszt seregével házába vonulna, mint Trójába Odysseus s valószínűleg látomásszerűen jelenik meg ekkor előtte valamely dráma hasonló jelenete.

Nagy szükséget betöltő hivatás a szülésznőé. A darabokban lépten-nyomon előforduló szülési esetek folytán ez állandó szereplő személy. Lénye rokon a dajkáéval, szintén iszákos. Lesbiát például az Andriában e tulajdonsága miatt megbízhatatlannak tartják, ami azonban nem akadályozza az ő ivótársát Argilist, hogy Glycerium betegágyához őtet rendelje meg.

Ezekből látható, hogy Menandros alakjait az athéni összes

[1] H. ö. Syrust és Dromót az Adelphiben, 376. és köv. versek és 424. vers.

néprétegekből választotta ki, bár emellett képeinek tarkításában segítségül vette az Attikán kívüli görögöket, sőt a barbárokat is. Ezt különösen az ilyen címek árulják el, mint Βοιωτίς, Δάρδανος, Καρίνη, Λόκροι, Μεσσηνία, Ὀλυνθία, Ἀνδρία, Περινθία, Καρχηδόνιος. Hogy e címek aztán puszta nevek voltak-e, vagy új típusokat jeleztek, azt ma már nem lehet megállapítani. A mellett pedig, hogy a már meglevő típusok csak új címek alatt szerepeltek, az Ἀνδρία, Περινθία és Σαμία bizonyítanak, mert mindhárom darab hetéráról nyerte elnevezését.

Amennyiben a fenmaradt idézetekből a Καρχηδόνιος tartalmára is következtethetünk, úgy azt vélelmezhetjük, hogy abban az élet által erősen próbáratett barbár az elfinomodott göröggel áll szemben.[1] De a barbárságnak elrïasztó tulajdonságait is vázolták, amit egy barbár vallomása sejtet: „Mi thráciaiak, leginkább közülünk azonban a geták (kikhez magam is tartozom), nem vagyunk nagyon mértékletesek. Senkinek sincsen kevesebb felesége tíznél, tizenegynél, némelynek ennél is több van. Akinek csak négy, öt van, azt bodogtalannak, nőtlennek tartják".[2] Emellett csapodároknak is mondják a thráciaiakat.[3] Úgy látszik, hogy e tekintetben a korinthusiak sem álltak a becsületnek magasabb fokán, sőt óvakodni is kell a velük való barátkozástól.[4] A boeotiaiakat falánkságukkal gúnyolják.[5] Az attikai és nem attikai közti különbséget sokszor nyelvbeli külsőségek által jelzik. Az Ἀνατιθεμένη vagy Μεσσηνία-ban egy személyt rendreutasítanak, mert a κάδος kifejezést használta a finomabb ἀντλιαντλητήρ helyett.[6] Plautus pedig a praenesteiket csúfolja ki paraszt gőgjük és otrombaságuk miatt.[7]

Hogy Menandros az athénieknél fellépő hibákat még élesebben festhesse, néha külföldieket használ fel. A Θεττάλη-ben és Ἔφέσιος-ban, melyet Caecilius utánzott, a babona van kigúnyolva, úgyszintén a Τροφώνιος-ban is.

---

[1] K. 263—265. Már ebből is arra a következtetésre juthatunk, hogy Menandros Καρχηδόνιος c. darabja nem volt Plautus Poenulusának eredetije, bár a tudósok közül sokan állítják ezt.

[2] K. 547, 548.

[3] K. 1127.

[4] K. 764.

[5] Plutarchos Mor. 995 e.

[6] K. 30. Régi kritikusok magát Menandrost is elítélték bizonyos kifejezések használata miatt. (K. 1007).

[7] H. ö. Bacchides 24. versét.

Hogy a babonát nevetségessé tegye, egyben pedig veszedelmes következményeit is bemutassa, Menandros sajátságos jellemalakokat alkotott. Ezt a Θεττάλη-n és az Ἔφέσιος-on kívül a Δεισιδαίμων-ban is megtaláljuk, mely utóbbiból a következő párbeszéd maradt ránk: „Isten legyen irgalmas hozzám, mert jobb cipőm szíja szakadt el", mondja az egyik. „S joggal is te szószátyár, mert már elnyűtt volt és fukar voltál újat venni", felelé társa.[1] Ugyanezen darabban fordul elő, hogy a syriaiaknak a telhetetlen halevéstől feldagad a hasuk s az utcai szemétdombokra ülnek, hogy kiengeszteljék az istenek haragját.[2] A Ἱέρεια-ban babonássága miatt Rhodé a cselekmény központja. Ez az asszony a Cybele papnői közé véteti fel magát s férje hiába korholja így: „Az isten nem ment meg téged, asszony, emberek közreműködésével. Mert, ha ember cimbalomjátékával meghathatja istent, úgy erősebb, mint ő."[3] Férje oktatása nem képes őt észretéríteni s férjének ellenkezést nem tűrően meg kell tiltani, hogy háza küszöbét átlépje.[4] Hasonló lehetett a tartalma a Θεοφορουμένη-nek is.

Babonásokon kívül már olyan alakokat is kreált Menandros, kiknek az volt a feladatuk, hogy sajátságos emberi hibákat és túlzásokat figuráztak ki. Az Ἀνδρόγυνος-ban a nőies férfit,[5] a Ψοφοδεής-ben a túlságosan félénket, ki minden neszre megrezzen,[6] a Ἑαυτὸν πενθῶν-ban egy embert, aki embertársaival meggyászoltatta magát életében, az Ἐμπιμπραμένη-ben egy túlságosan izgulékony nőt[7] és az Ἴμβριοι-ban, melyet Caecilius utánzott, férfiakat, kik, ha bepanaszolták őket, Imbrosba szöktek.[8] A költőnek e jellemek megrajzolására rátermett művészete mellett tanuskodik a Δύσκολος-Euclio is (h. ö. 19—20. o.).

---

[1] K. 109.

[2] Clericus, Menandri et Philemonis reliquiae p. 40.

[3] K. 245.

[4] Clericus i. h. p. 90. (K. 546.)

[5] H. ö. a szónak K. 18. oldalon használt értelmezésével.

[6] K. 151. o.

[7] Lübcke, Men. u. s. K. 30. o.: „Die Zornentbrannte", Kock p. 45: „De tituli significatione non constat".

[8] H. ö. a K. 71. oldalon idézett magyarázatokkal.

HATODIK FEJEZET

RABSZOLGÁK

Theophrastos a rabszolgákat nem vette fel jellemei közé, mert ezek nem tartoztak a társadalom számottevő embereihez. A költők azonban a házon kívül kevésre becsült rabszolgákat igen gyakran szerepeltetik. A rabszolgák hűségüknél és ügyességüknél fogva néha döntő befolyással is vannak uraik sorsára. Furfangos és szellemes jellemzésük által a vígjátéknak hálás alakjai voltak s némely darabban a címszerep az övék volt.

A rabszolga, kit rendesen valamely barbár népről neveznek el (h. ö. Δάος, Γέτας, Συρίσκος, Lydus), s kit néha potom áron vettek meg[1] tudja, midőn urához kerül, hogy annak minden akarata előtt meg kell hajolnia. Ez a leigázás azonban nem képes elfojtani szabadság iránti vágyát s ezzel a vággyal élnek csaknem valamennyien.

Bár retteg a rabszolga urának igazságtalansága és szeszélyessége előtt, mégis látszik, hogy egyes esetekben úr és rabszolga közt közeledőbb, nemesebb a viszony. S az egyébként is ismert athéni liberális életfelfogás mellett, nincs okunk feltételezni, hogy csak üres szóbeszéd lett volna a menandrosi töredékek egyikének azon megjegyzése, mely szerint a szolga és úr közötti viszony a kölcsönös megbecsülésen alapszik. Azt is halljuk, hogy a sorsüldözöttnek legnagyobb kincse a vele érző rabszolga, vagy: nem szabad igaztalanul bánni a rabszolgával, ha az nem rosszakaratból követett el hibát, végül: hogy a rabszolga nem csak szolgálni tudjon, hanem szólásszabadsága is legyen[2] Ép oly sokatmondó tartalmúak azok a kifejezések, amelyek a rabszolga kötelességérzetét tárgyalják, így: „A gyenge gazdát ne csaljuk meg, mert nem dicsőség az együgyűt még ostobábbá

[1] K. 828.

[2] K. 644, 110, 370.

tenni.“ A rabszolga tudatában van annak, hogy könnyebb jó urat szolgálni, mint szabadnak lenni, de nyomorultul élni. A törhetetlen hűséget tükrözi ez a kijelentés: „A városom, menedékem, törvényem és mindenek fölött itélkező bírám, a gazdám. Iránta teljes megadással kell lennem.“ A hasonló nyilatkozatok koronája a meglepően modern: Ἐλεύθερος δούλευε· δοῦλος οὐκ ἔσει.[1]

Gyakran azonban nem törekszik arra a rabszolga, hogy ura és saját érdekét erkölcsösen hozza összhangba. És néha épen az erkölcsi elmélkedés vezeti a rabszolgát rossz útra, mint azt például, a ki társát szofisztikusan arra tanítja, hogy használja ki gazdája könnyelműségét és szerezzen magának is élvezeteket annak számlájára, mert úgy is hiába való takarékossága és lelkiismeretessége.[2] Az élvezetek utáni vágy általában gyakori hibája a rabszolgának. S ha e tulajdonságukat még hűtlenségük és lustaságuk is tetézik, nem csodálkozhatunk, ha a gazdák zsarnokul bánnak el néha velük. Ellenséges viszonyban gyakran okosnak és politikusnak kell lennie a gazdának, ne hogy túl járjon az eszén rabszolgája. Az egymásközti rossz viszonya a rabszolgáknak a gazda hasznára válik[3]

Menandros rabszolgavilágának e pár rövid ismertetéséből is megállapíthatjuk, hogy minő különböző elemekből állott az. S a közelebbről megismert alakok csak megerősítik e benyomásunkat. Így kivált közülök a borongós kedélyű, hűséges Parmenón a Πλόκιον-ban, ki teljes odaadással osztozik családja sorsában. Gondolkodóba ejti és aggasztja urának sorsa. Azt hiszi, hogy rossz tanácsokra hallgatva költözött be a városba, ahol nehezebb a szegénységet elviselni, mert alkalma van embertársainak bőségét és jó életviszonyait látni.[4] Gellius szerint,[5] midőn a ház előtt vajudó leánynak jajgatását meghallotta, rendkívül izgatottan viselkedett az ajtó előtt s a félelem, harag, gyanakvás és szánalom érzelmei változtak lelkében, míg végre megtudja a valót és mély részvétének a már idézett szavakban ad kifejezést (h. ö. 52. o.).

Gellius állítása szerint ezt a részt Caecilius négy versbe vonta össze, melyek kizárólag csak a tanulságokat tartalmazzák,

[1] K. 393, 1093, 581, 857.
[2] K. 580.
[3] K. 560.
[4] K. 405, 402.
[5] N. A. II. 23.

menten minden felesleges szóvirágtól.[1] S e rövid, száraz nyelvezet nem igen volt alkalmas a sokféle érzés ecsetelésére s hogy oly mély hatást keltsen, mint Menandrosnál. E rideg szárazságon kívül a „tragicus tumor"-t is szemére hányja a költőnek Gellius, amely a négy vers közül az utolsó erős hangjátékában van képviselve. (Nam opulento famam facile ocultat factio). Ezt azonban nem szabad hibául felróni, mert ez Caecilius és Plautus vígjátéki nyelvezetéhez tartozott.[2]

Az Adelphi Getája is ugyanezen rabszolgatípushoz tartozik (h. ö. 42. o.). Gazdája halála után hűséges gondozója lett az özvegynek s ennek leányának, Sostratának és Pamphilának, kiket kezemunkájával mentett meg az éhhaláltól. Hűséges, mint az arany, de nem olyan lágyszívű, mint Parmenón. Megtudja, hogy Aeschinus az utcai leányt elrabolta s azt hiszi, hogy az hűtlenséget követett el ezáltal az özvegy leánya iránt. Nem érzeleg, nem elmélkedik, hanem szikrázó haragban tör ki (311—319. v.):

„Nil est quod malim quam illam totam familiam dari mi obviam,
Ut ego hanc iram in eos evomam omnem, dum aegritudo haec [est recens.
Seni animam primum extinguerem ipsi, qui illud produxit scelus,
Tum autem Syrum impulsorem, vah, quibus illum lacerarem modis!
Sublimem medium arriperem et capite pronum in terram statuerem,
Ut cerebro dispergat viam.
Adulescenti ipsi eriperem oculos, post haec praecipitem darem.
Ceteros ruerem agerem raperem. tunderem et prosternerem".

Getát haragja annyira hatalmába ejtette, hogy nem is reméli a dolog jobbrafordulását. Rá akarja bírni az özvegyet, hogy bontsa fel a viszonyt, mert Aeschinus csak boldogtalanná teszi leányát. De az okos Sostrata a jobb fordulatra bízva, ezt nem teszi s a bekövetkező események neki adnak igazat.

A Ἥρως-ban Daos rabszolgából sorsa nyomorúsága sem volt képes kiölni a szerelem iránti fogékonyságot:

---

[1] Caecilius versei így szólanak:

„Is demun infortunatus est homo,
Pauper qui educit in egestatem liberos,
Cui fortuna et res unde est, continuo patet.
Nam opulento famam facile occultat factio".

[2] H. ö. Leo i. h. 223—224. o.

Δέσποιν', Ἔρωτος οὐδὲν ἰσχύει πλέον,
οὐδ' αὐτὸς ὁ κρατῶν τῶν ἐν οὐρανῷ θεῶν
Ζεύς, ἀλλ' ἐκείνῳ παντ' ἀναγκασθεὶς ποεῖ —[1]

kiáltja asszonyának. Hogy ez nem csupán üres beszéd, igazolja az első felvonás csaknem teljes egészében fenmaradt első jelenetének töredéke, melyben egy másik rabszolga, Getas, előtt kiönti érzelmeit. Öklével fejét ütögeti, haját cibálja, folyton sóhajtozik. Getas azt hiszi, hogy valami baj történt vele, megakarják bilincselni, vagy malomba küldeni munkára. Végre bevallja: Ἐρῶ. A gazdája házában zálogul hagyott rabszolganőt, Plangont, szereti. Azt hiszi Daos, hogy ez vele egyenrangú s ezért reménye éled, hogy gazdája nem gördít akadályokat szerelme elé. A szomszéd fia bűnbe ejtette a leányt. E tettel összefüggésben azonban kiderül, hogy Plangon a gazda édes leánya, egy athéni nőtől való, kit gazdája később feleségül vett. Ez a fordulat tönkreteszi Daos reményeit, a leányt a bűnbe ejtő fiú veszi feleségül.[2]

E szerelmes rabszolga bár sajnálni való, még sem olyan szegény lelkű, mint a vele szembeállított Getas. Midőn Daos ennek feltárja titkát, rideg józansággal feleli (16—17. v.):

Πλέον δυοῖν σοι χοινίκων ὁ δεσπότης
παρέχει· πονηρὸς Δᾶ'· ὑπερδειπνεῖς ἴσως.

E szavakból is ugyanazon gyakorlati észjárás világlik ki, mint azon megjegyzésből, hogy ha fél Daos a büntetéstől, megtakarított vagyonát helyezze nála biztonságba. Getas tehát nem ábrándozó természetű, mint Daos s így arra is inkább rájött, miképen tört le Plangon ártatlansága. Ravaszul mosolyog, mikor a szerelmes Daos a leány ártatlanságáról beszél s határozottan állítja, hogy a leány πάνυ ἐλευθέριος καὶ κοσμία. S Getas az egész jelenet alatt részvétet árul el Daos iránt. Ezért nem is ellenkezik vele tovább s kívánja neki, hogy gazdája térne épen vissza, hogy beleegyezésével elérhesse célját.

Megfigyelő képessége és raffináltsága gyakran pajkossá teszi a rabszolgát. Ilyen például a Γεωργός Daosa. A Philinnával beszélgető Myrrhinához lép (h. ö. 54. o.), hogy neki, mint mondja, elsőnek hozza meg a jó hírt. Bőbeszédűséggel adja elő, hogy

---

[1] Robert, D. n. M. 31. o. (Kock 209).

[2] Megállapitja Körte, hogy e darab cselekménye hasonlatosságban áll a Γεωργός-éval (Hegedűs i. h. 15—16. o.).

Gorgias nevű fia, minő jótékonyságot gyakorolt Kleainetosszal szemben s ezért a vagyonos öreg Kleainetos mily gazdagon akarja megjutalmazni a szegénysorsú családot (h. ö. 31.). Szerencsét kíván Myrrhinának, hogy most már nem kell többé szegénységben töltenie napjait, bár tudja a kópé, hogy e hír mily kellemetlenül érinti a nőt, mivel az a Kleainetos által megkért leányának egészen más jövőt szánt.

Mivel a rabszolgák némelyike találékony és emberismerő, fontos feladatok teljesítését is bízzák rájuk. Így például a Cistellaria Lampadiscusa, ki úrnőjének, Phanostratának, a korábban kitett leányának megtalálásában észszerűen és eredményesen kezére jár. Ezt nem csekély részben annak az ügyes társalgótehetségének köszönheti, melyet a Melaenisszel, az öreg kerítőnővel, és ennek kedves rabszolganőjével, Haliscával, fejt ki.

Különösen a szerelmes ifjak szolgálatában érvényesül a rabszolga ügyessége, amellyel azok családi életére is döntő hatással bír. Az Ἐπιτρέποντες-ben Omnesimos elárulja Charisiosnak (h. ö. 40. o.), hogy ama kitett gyermeket távolléte alatt Pamphile, az ő neje, szülte s azt hiszi, hogy urának ezzel szolgálatot tett. Ez a szolgálata azonban nem válik dicsőségére. Amint az ilyen esetekben történni szokott, a még mindig szerelmes Charisios teljes haragjával fordul az árulkodó rabszolga ellen, ki megmérgezte eddig zavartalan házaséletét. S midőn megpillantja, hogy mily gyöngéden teszi jóvá Charisios Pamphile iránti szívtelen viselkedését, mérhetetlen félelem vesz rajta erőt és menekül ura szemei elől. Végre azonban ugyancsak hűsége által, amely őt e kellemetlen helyzetbe hozta, megtalálja a kivezető útat is. A gyürűt, amely korábban a Charisiosé volt, meglátja Syriskos kezén s mindjárt erélyesen fellép ura nevében s ezzel megteszi az első lépést a bonyodalom kivezető útjához.

Szertelett élvezi, hogy az öreg Smikrinésnek elhamarkodásáért erkölcsi prédikációt tarthat. Epikurosi szellemben oktatja ki őt, hogy az istenek nem törődhetnek minden egyes emberrel külön-külön. Az emberen a jellem uralkodik, de ez uralkodó most rosszat tanácsolt neki, mivel semmi oka arra, hogy leányát férjétől elválassza (h. ö. 16. o.), mert más nem történt, mint hogy öt hónapra szülte meg gyermekét. Végül megleckézteti a rabszolga az öreget, hogy hajadon leányokra gondosabban kell őrködni, mint ő tette Pamphilével.

Onesimos a Hecyra Parmenójában egészen elerőtlenedett.

Gyengén tükrözi vissza a bölcselkedés és oktatáskodáshoz való tehetséget (306—313. v.), egyébként aztán nem árulja el mintaképének fölényességét. Hogy a költő nagyobb jelentőséget adjon Bacchis hetérának, teljesen kizárta a rabszolgát a felderítés munkájából (h. ö 60. o.). Parmeno egy kíváncsi, fecsegő legény. Ezért gazdája csupán egyszer avatta be titkába, többé nem tette s ahol lehetett, nélkülözte a szolgának ránézve terhes jelenlétét. Így küldi el a kikötőbe Callidemides felkeresésére, a kit nem találhat meg, mert nem is létezik. S amint kifárasztott lábaival visszafelé jön, Bacchisszal találkozik, ki elmondja, hogy a gyürűt, a melyet ura ajándékozott neki, Myrrhina leányáénak ismerte fel. A rabszolga e jó hírt gépiesen adja át urának, anélkül, hogy sejtené az összefüggést.

Hűségesnek és titoktartónak mutatkozik Parmenón a Σαμία-ban. Hiába faggatja őt Démeas a gyerek születésének titka fölött, nem képes a titoknak elárulására rábírni (h. ö. 26. o.). Mint Moschiónnak hű szolgája, Démeasnak semmit sem árul el, még akkor sem, midőn ez megkorbácsoltatásával fenyegeti meg s látván, hogy kitérései már nem használnak, inkább megszökik, miután nem tartozik azon ügyes rabszolgák közé, kik hasonló afférekből könnyen ki tudják magukat vágni. Az okosság és találékonyság épen nem képezik főjellemvonásait. Inkább felhasználható, ha testi élvezetekről van szó, mint kényesebb tervek kivitelére. A midőn Moschión megparancsolja, hogy hozza be kardját és chlamysát (h. ö. 39. o.), nehezen engedelmeskedik, mert tudja, mily nélkülözésteljes az idegenben való vándorlás és elviselhetetlenek egy hadjárat fáradalmai. Hozzá már érzi a lakadalmi vendégség ételeinek illatát s nagy csapás volna rá, ha megfosztatnék ezeknek élvezetétől. Csak midőn ura felpofozza, tesz eleget a parancsnak.

Valamivel harciasabb a viselkedése Sósiasnak, a Polemón szolgájának, a Περικειρομένη-ben, bár igaz, hogy vitézségét kevés bátorságot igénylő tettekben mutatja ki. Midőn például Polemón elküldi, hogy Glykerát hozza vissza, a Myrrhina háza előtt erélyesen lép föl és nagy csetepatét rögtönöz. Embereivel az egész házat és berendezését szét akarja rombolni (h. ö. 63. o. jegyzet.)

Daos szolgájára Moschión ugyanezen feladatot bízza, mint a kapitány Sósiasra. A szolga sikeresen keresztül is viszi ezt. Glykerát visszajuttatja Myrrhina házába, miáltal ura kegyét tel-

jesen megnyeri és mindenben rábízza magát. De hirtelen fordulat áll be, mert Myrrhina megtudja, hogy Glykera Moschión nővére. Daos az imént nagy bőbeszédűséggel festette volt urának jövőbeli szerencséjét. De midőn Myrrhina házában megtudja a dolgok mikénti állását, elszomorodva lép Moschión elé, ki félrevezetve érzi magát. Csak nagy nehezen képes vele elhitetni, hogy Glykera húzódozásának csak muló oka van. Azt tanácsolja neki, hogy menjen csak be Glykerához, de ne legyen áradozó, hanem szerénységével igyekezzék annak szivét megnyerni. Így előkészítve urát a legszükségesebbekre, mint aki jól végezte dolgát, jóleső mosollyal távozik.

A római utánzatokban is nagy szerepe van a szerelmes ifjak titkaiba avatott, segítségre kész rabszolgának. Így például Palaestriónak a Milesben. Az által, hogy Plautus az Ἀλαζών cselekményébe beleszőtte a két ház közti falba tört ajtó motivumát,[1] Palaestrio ötleteinek is gazdagodnia kellett, hogy fölényben lehessen a többi szolgatársaival. Elég merész letagadni Sceledrusszal szemben, hogy Philocomasiumot egy idegen karjai közt látta, pedig nagyon jól tudja, hogy ez megtörtént. Kieszeli, hogy a leánynak ikernővérével történhetett meg az eset s így minden kétségét eloszlatja Sceledrusnak.

Az Ἀλαζών-ban minden feladata abban merült ki, hogy a hízelgése által megnyert kapitánnyal elhitesse, hogy a Periplecomenus feleségeként bevezetett Acroteleutium (h. ö. 57. o.) szerelmes belé. Ez a cselszövényes terv sikerül is. Philocomasium kiszabadul s emellett gazdag ajándékot is kap a katonától. Palaestriót is neki ajándékozza, ki a búcsúzáskor nagy túlzással az elválás fájdalmát színleli együgyű ura előtt.

A rabszolgáknak nem mindig sikerül a cselszövés. Ekkor látjuk, hogy mit mindent tesznek kockára. Az Andriában, melyben Simo Pamphilust (h. ö. 41. o.), házasságra akarja kényszeríteni, a hű Davos Simo tilalma ellenére is meg akarja ezt hiúsítani. Kinyomozza, hogy Simo kezdetben a készülődésekkel csak a lakodalom látszatát akarja kelteni. Rábeszéli tehát az ifjút, hogy ne ellenkezzék tovább apjával, mert a nászapa Chremes úgy sem egyezik bele, hogy leányát a ledérség hírében álló Pamphilus vegye nőül. Simót meglepi ugyan fia beleegyező készsége, de nem oly ostoba, hogy becsapatni engedje magát és

[1] H. ö. Brix-Niemeyer i. h. 13—14. o., Leo i. h. 130. o.

Chremes tagadó válassza dacára is, hogy leányát nem adja Pamphilusnak, nem mond le tervéről.

Ekkor úgy látszik, meg van fogva Pamphilus. Szemrehányásokat tesz a rabszolgának, ám ez nem veszti el bizalmát s új ötlete támad. Elhozza a gyermeket, akit Pamphilustól szült Glycerium és a Simo küszöbére teszi. Chremes az úton jövet megpillantja ezt s egyben fültanuja lesz egy beszélgetésnek is, mely a rabszolga és Mysis cseléd közt folyik le. Ebből aztán megtudja, hogy ki lehet a gyermek apja. Hiába igyekszik most már elhitetni vele Simo, hogy az egész dolog kitalált csupán, hogy a házasságot megakadályozzák, nem hiszen többé, mert világosan látja a tényállást. Davos ravaszságával már-már győzedelmeskedik, midőn egy véletlen szerencsétlenség közbejön és elront mindent. A két öreg apatárs meglátja ugyanis a rabszolgát, mikor az a Glycerium házából kilépik s hallják annak búcsúzó szavait. Rájönnek ekkor Davos csalafintaságára, megkötözik őt és súlyos büntetést akarnak rá mérni. Ám kiderül Glycerium polgári származása s ezzel kedvező megoldást nyer a bonyodalom.

Könnyebb a dolga a Heautontimorumenosban Syrusnak, a kinek az elvakult Chremesszel (h. ö. 33. o.) akad tennivalója. Az itt a rabszolga célja, hogy könnyelmű urának segítsen előteremteni azt a pénzösszeget, melyet Bacchis hetérának igért (h. ö. 59. o.). Először is az öreg Menedemusnak (h. ö. 34. o.) kell a dologhoz hozzájárulnia. Mint Syrus az öregnek előadja, Bacchis egy szegény korinthusi anyókának ezer drachmát kölcsönzött, ki elhalt, mielőtt e tartozását visszafizethette volna s e tartozás fejében egy leányt hagyott neki örökségbe Menedemust arra akarja rábeszélni tehát, hogy ezt a leányt, Antiphilát, megvásárolja. Kisül azonban, hogy ez a Chremes édes leánya, de bár most már az egész terv kudarcot vallott, Syrus nem adja fel a reményt s most Chremest igyekszik behálózni. Chremes a jóindulatára appelláló rabszolgának végre is megigéri, hogy Antiphiláért megfizeti az ezer drachmát. A rabszolga életrevalósága itt a rendkívüli ügyes elrendezésben nyilvánul meg. Sikerül neki Chremest mindaddig, amíg célját eléri, azon hitben tartani, hogy Bacchis a Clinias kedvese. De a turpisság végre mégis kiderül s ekkor Clitiphót ki akarják tagadni s a rabszolga így kenyér nélkül maradna. Újra kieszel tehát valamit, azt tanácsolja Clitiphónak, hogy e kemény büntetés miatt vonja kétségbe

szülői előtt, mintha az ő gyermekük volna. Ez az öregeket megindítja s mindkettőjükről elhárul a fenyegető veszély.

Sok tekintetben hasonlít Syrushoz a Bacchides Chrysalusa, a Menandros Δὶς ἐξαπατῶν-ja, akit Plautus háromszoros csalóként állít elénk. Chrysalus az öreg Nikobulus rabszolgája, kitől egy ügyesen kieszelt hazugsággal ki akarja csalni a fiával Ephesusban egy adóstól behajtott összeget. Ez az első kisérlet Mnesilochus elhamarkodása folytán nem hozza meg az eredményt (h. ö. 37. o.), de Chrysalus nem veszti el reményét s újból megpróbálkozik a pénz megszerzésével, bár már elvesztette urának bizalmát. A pénzre ifju urának feltétlenül szüksége van, hogy a kapitányától Bacchist kiválthassa. Fiának egy levelet mond a tollba, melyben az öreget saját fia cselszövésétől óvja, de ez csak arra szolgál, hogy az apa elfordítsa bizalmát fiától s a rabszolgát ajándékozza meg újból vele. Elvezeti az aggot a nővérével lakó Bacchis házáig, ahol megleseti, hogy fia Bacchisszal szerelmeskedik. A szerencsés véletlen Cleomachust hozza a leselkedők útjába, ki Bacchist keresi és ördög és poklot kíván Mnesilochusnak. Erre ijedtség vesz erőt az apán és a rabszolgának 200 philippust ad, hogy engesztelje ki a dühöngő katonát.

E második rászedetés mellett Plautus egy harmadikra is rávezeti figyelmünket.[1] Chrysalus elhiteti az öreggel, hogy fiának egy alapos prédikációt fog tartani. Ennek következményeképen a fiú levelet ir apjának, hogy a katona feleségével való viszonyának felbonthatása és a nő kielégítésére küldjön neki még 100 philippust. Chrysalus jelen van a levél elolvasásánál s mély felháborodást színlel a fiú merészségén, ám midőn az öreg bizalmát észreveszi, azt ajánlja, hogy küldje el a kivánt összeget.

Jellemző Plautusra nézve e cselnek másodszori megismétlésén kívül, a monologus, amelyet Chrysalus mond az ötödik felvonás kezdetén (995—1079. v.), melyben mithológiai fejtegetésekbe bocsátkozva, csalásait Trója megszállása és bevételéhez hasonlítja. A canticum (640—670. v.), melyben Chrysalus a megfizethetetlenségét fitogtatja, szintén jellemző Plautusra, ki nem engedheti el, hogy ilyen pompás fickót magánjelenetekben is ne mutasson be a közönségnek.

Ép úgy, mint Chrysalus, az Aulularia Strobilusa[2] is teljes

---

[1] Leo i. h. 120 o.

[2] Egy Plautus által két személyből felületesen összeolvasztott alak. H. ö. ellenben Götz személyjegyzékét a Ritschl-féle kiadásban, hol két rabszolga viseli e nevet.

tudatában van értékességének. Elküldi szerelmes gazdája, hogy tudja meg, minő fordulatot vett Megadorus házassági terve (h. ö. 30. o.). A negyedik. felvonás kezdetén hosszasan elmélkedik a fölött, hogy egy derék rabszolgának, egészen olyannak kell lennie, mint ő, először gazdájára kell gondolnia s csak azután magára, hogy gazdájának minden gondolatát szeméből kell kiolvasnia s teljesíteni gyorsabban, mint a villám (587. és köv. versek). Ezen elveket azonban nem minden önzés nélkül követi s azért gyakran pontosabban is szolgálja ki urát, mint ahogyan az szeretné. Így gazdája megrémülve hallja jelentését, hogy ellopta Euclio kincses fazekát s jutalmul most felszabadítását kéri. Ura elrendeli aztán, hogy a kincset adja vissza tulajdonosának. Hogy Strobilus erkölcsössége nem áll valami magas színvonalon, azt mutatja a szakáccsal folytatott beszélgetése is. Sok apró momentum, mely Euclio életéből elénk jut, elárulja, hogy kiváncsi és fecsegő.

Az Adelphi Syrusa és az Eunuchusban Parmeno, kezdeményezés tekintetében elsőséget adnak uraiknak, az ifjaknak (h. ö. 41. és 42. o.), kik általában több önállósággal bírnak, mint ők. Egyébként a cselekmény menetéhez képest mindkettőnek jelentősége ennek dacára is igen nagy s a költő is igen gazdagon vázolta. Syrus szeszélyes és merész legény, aki igen jól ért ahhoz, hogy a gyenge és félszeg öreg Demeát finoman megtréfálja és becsapja. Ámde komolyabb dolgokban is nagyon használható. A tulajdonáról nem egykönnyen lemondó kerítővel Sannióval folytatott tárgyalása alatt jó üzletembernek is bizonyul.

Parmeno nehézkesebb és oktatásra hajló. Ez abból a határozott ellenszenvből is kitetszik, amelyet a hetérák iránt tanusít. Az állhatatlan Phaedriát hiába igyekszik bátorítani, hogy ne adja meg magát Thais akaratának. Habár természeténél fogva találékony és ügyes, és az ő ötlete, Chaereát eunuch képében Thais házába küldeni, néha világgyűlölete folytán elveszti a dolgok fölötti helyes áttekintését. Miután Thaisról semmi jólelkűséget nem tételez fel, könnyen elhiszi Pythiasnak hazugságát, hogy Chaereának a hetéra házában a házasságtörő büntetését kell épen elszenvednie s ettőli ijedelmében, a rabszolgatermészettel ellenkezően, felfedezi az atyának fia egész titkos ügyét (h. ö. 21. o.), csakhogy rábírhassa Chaerea megmentésére.

Ezen rabszolgák mellett, kiknek a darab menetére a legnagyobb befolyásuk van, Menandros római utánzataiban más rabszolgaalakok is jelennek meg. Ezek csekélyebb képességeiknél

fogva csak a személyzetet egészítik ki, vagy arra szolgálnak, hogy az általuk személyesített ellentétek által a hatást fokozzák. Az előbbi rabszolgák közé tartoznak: a korbácsmester Dromo az Andriában, Cario, a szakács, a Milesben, Dromo az Adelphiben, Pythodicus az Aululariában, Dorus és Sanga, Thraso szolgája, az Eunuchusban, Davos a Bacchidesben és Sosia a Hecyrában. Az utóbbiakhoz tartozik az együgyű Sceledrus és az iszákos Lurcio, kik a Milesben Palaestrióval, a kényelmes és gondolkozni lusta Byrria, ki az Andriában Davosszal, s a jelentéktelen Dromo, ki a Heautontimorumenosban Syrusszal van szembeállítva.

A maga nemében egészen különálló alak a menandros-plautusi rabszolgák közt a halászfiú Pinacium, ki a Stichusban Panegyris tulajdona (h. ö. 47. o.). Bár, mint küldöncnek, a darab cselekményére nagy jelentősége nincsen, mégis láthatólag kedvence a költőnek. Mikor küldetéséből hazatér s jelenti, hogy Epignomus a kikötőbe ért, hírének fontosságán hosszan elmélkedik, miközben természetes elfogulatlanságával rokonszenvet kelt. Nagyon leereszkedően bánik Gelasimus parazitával és hamis bemondásaival csalfa reménybe ringatja őt.

Menandros rabszolgái közül intelligenciája által az Ἐπιτρέποντες Syriskosa tűnik ki. Mint adófizető szénégető szélesebb látókörrel bír, mint a házi rabszolgák, kik csaknem kizárólag szerelmi ügyekben járatosak, a következő vallomást teszi (200—201. v.):

Πάντων δ' ἀμελήσανθ', ὡς ἔοικεν, δεῖ δίκας
μελετᾶν · διὰ τούτου πάντα νυνὶ σῴζεται.

Ezzel magyarázható, hogy a választott bíró jelenetében kész ügyvédként mutatkozik be s mintha csak jogászt hallanánk, oly világosan és ügyesen adja elő a tényállást (90—102. v.):

Νῦν γνωστέον
βέλτιστέ σοι ταῦτ' ἐστίν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ,
τὰ χρυσί' ἢ ταῦθ' ὅ τί ποτ' ἐστί, πότερα δεῖ
κατὰ τὴν δόσιν τῆς μητρός, ἥτις ἦν ποτε,
τῷ παιδίῳ τηρεῖσθ', ἕως ἂν ἐκτραφῇ,
ἢ τὸν λελωποδυτηκότ' αὐτὸν ταῦτ' ἔχειν
εἰ πρῶτος εὗρε τἀλλότρια, τί οὖν τότε,
ὅτ' ἐλάμβανον ταῦτ', οὐκ ἀπήτουν ταῦτά σε;
οὔπω παρ' ἐμοὶ τότ ἦν ὑπὲρ τούτου λέγειν.

ἥκω δὲ καὶ νῦν οὐκ ἐμαυτοῦ σ' οὐδὲ ἕν
ἴδιον ἀπαιτῶν. — „κοινὸς Ἑρμῆς." — μηδὲ ἕν
εὕρισχ' ὅπου πρόσεστι σῶμ' ἀδικούμενον·
οὐχ εὕρεσις τοῦτ' ἔστιν, ἀλλ' ἀφαίρεσις.

Más téren is mestere a szavaknak. Még ellenfele Daos is kénytelen elismerni, hogy ő μέτριος ῥήτωρ. Ügyében nem csak jogi érveket hoz fel, hanem ezeket az általános erkölcs szempontjából igazságosaknak igyekszik feltüntetni. Előszeretettel hoz fel példákat a tragődiák és komődiák mithikus anyagából. Ezeket mondja: A kitett Pelias és Néleus felismertetésüket egy kecskepásztornak köszönhették, ki a velük talált drágaságok segítségével meg tudta állapítani származásukat. Így aztán kecskepásztorok helyett királyok lettek. De találta volna csak meg Daos, ez bizonyára azonnal eladta volna a drágaságokat s a kitett gyermekek származása örök titok marad. Továbbá gyakran fordul elő, hogy a testvérek közti házasság a talált ékszerek segítsége által hiúsul meg. Ékszerek segítségével mentette meg egy másik anyját, fivérét stb. És nem csoda, ha e beszéd hatása alatt Smikrinés, a bíró, nem bocsátkozik a további vizsgálódásokba, hanem Syriskos javára dönt.

Daos le van győzve s Syriskos Onesimosszal szemben is, ki az ifjuénak felismert gyürűt elvitatni akarja, szintén oly eredményesen védelmezi az igazságot s szükség esetén ez ügyet is bíró elé akarja vinni.

A Hecyrában el kellett tűnnie Syriskosnak, miután a választott bírói jelenet motivuma valószínűleg már Apollodóros darabjából hiányzott. Hogy pedig ezen alakot Terentius szerepeltesse, általában csak akkor lehetne megkövetelni, ha a római rabszolgák helyzete nem különbözött volna az athéniekétől. Athénben a rabszolga osztállyal emberségesen bántak, nagyobb volt a mozgási szabadságuk s több érdeklődést is tanusítottak irántuk, mint Rómában.

Plautus Stichusa is, ki ura szerencsés visszatértének örömére egy hordócska bort kapott, bocsánatot kér a közönségtől, hogy a bort Sagarinus rabszolga és a mindkettőjük által szeretett Stephanium rabszolganő társaságában elfogyaszthassa (446—448. versig):

Atque id ne vos miremini, homines servulos
Potare, amare atque cenam condicere:
Licet haec Athenis nobis.

A római ízlésnek a rabszolgák szerelmeskedése általában nem felelt meg. Âm, mivel a fenti társaságnál a lelki mozzanatok háttérbe szorulnak s a szerelmeskedés, dőzsölés és duhajkodás alakjában lépik fel, a rómaiakra igen hatásos volt.

Különös helyzetük van a pedagogusoknak, kik nem tettekkel segédkeznek, hanem tanácsokkal és oktatással látják el az ifjakat. A Pheidias pedagogusa a Κόλαξ-ban, a paraziták lealázó ténykedéséről beszél, kik egész városokat, királyok, satrapákat és hadvezéreket tettek tönkre. A Φάσμα-ból való kartársa, osztályának tipikus tulajdonsága mellett, egyéni sajátságokat is mutat. Szerelmi bánatos növendékének azt a tanácsot adja, hogy ne kívánjon többet, mint amennyire képes és betegségét higiénikus életrenddel gyógyítsa. Végül gúnyosan ezeket mondja (49—56. v.):

Πρόσεχε δή·
εἰ μέν τι κακὸν ἀληθὲς εἶχες Φειδία,
ζητεῖν ἀληθὲς φάρμακον τούτου σ' ἔδει.
νῦν δ' οὐκ ἔχεις· κενὸν εὑρὲ καὶ τὸ φάρμακον
πρὸς τὸ κενόν, οἰήθητι δ' ὠφελεῖν τί σε.
περιμαξάτωσαν σ' αἱ γυναῖκες ἐν κύκλῳ
καὶ περιθεωσάτωσαν· ἀπὸ κρουνῶν τριῶν
ὕδατι πέρίρραν' ἐμβαλὼν ἅλας, φακούς.

Nehéz feladat hárul a pedagogusra, ha a növendéket az atyja védelmébe veszi. Lydus pedagogusnak, a Bacchidesben, nemcsak a fejére nőtt Pistoclerusszal van küzdelme, hanem az öreg Philoxenusszal is, ki a haladás ürügye alatt támogatója lesz a ledér életnek és később ő maga is ez útra tér (h. ö. 27. o.) Itt a lelkiismeretes öreg pedagogus becsülésre méltó egyéniség. De részben ő maga is oka, hogy növendékére már nem bír hatni, mert a régi primitiv rendszer szerint, merev dogmákból kiindulva, ezek betartását követeli és nem veszi tekintetbe az ifjak természetes hajlamait.[1]

A női rabszolgák közt, a komorna ép oly szolgálatokat tesz szerelmes úrnőjének, mint a rabszolga urának. Így Dórist a Περικειρομένη-ben, amidőn Glykera elhagyta Polemónt, szintén

[1] Ez a nézet már Aristophanés korában is elavult volt. Egyébként ez a régi jó idők imádója nem tartotta volna szükségesnek dicsőíteni az ifjusági nevelés régi módszerét (Νεφέλαι 960—1104. v.). Hasonlóképen nyilatkozik Lydus is a régi és új nevelésről.

kiküldik, hogy híreket szerezzen. Egy magánbeszélgetés keretében szánalmát fejezi ki balsorsú úrnője iránt s Robert rekonstrukciója szerint[1] ő adja Pataikosnak tudtára úrnője bánatát, miáltal ő teszi meg az első lépést a bonyodalom tisztázására. Polemónt kezdetben gyűlöli szeszélyes viselkedése miatt és átmenetileg Moschión pártjára áll, de a darab végén veleszületett jólelkűségét nem képes eltitkolni, látható örömet okoz neki, hogy megviheti Polemónnak a hírt Glykera megbocsátásáról és visszatéréséről. Polemónnak tanácsokat ad a jövőre és meg kell igérnie, hogy ezután gyöngédebben bánik Glykerával. Ez a vonás a komorna egyéniségéhez illik ép úgy, mint az a kis kacérság is, melyet Polemónnal, szemben mutat.

Az Andria Mysise is a részvétet érező komornák közé tartozik. Kötelességének tartja, Pamphilust a Glyceriumnak tett hűségi esküjére figyelmeztetni. Úrnőjéhez ép oly hű Pythias is, Thais szolgálója, az Eunuchusban. Mint e darab más szereplőit, őt is igen élénken festi a költő. Könnyen megsérthető, érzékenylelkű nő, kivel bűnhödés nélkül nem lehet rosszul bánni. Ügyesen bosszulja meg magát Parmenón. (Lásd 81. o.). Társnője Dorias ép annyira mögötte áll, mint Pythias sokkal műveltebb úrnője mögött.

Mint látjuk, Terentius Menandroshoz hasonlóan azon igyekszik, hogy ezeket a mellékalakokat magasabb színvonalra emelje. Nem így azonban a plautusi utánzatok. Így a Stichusban találjuk a színtelen Crocotiumot s a valóságos utcaileányszerű Stephaniumot. A kedves és kacér Halisca a Cistellariában, bár egészen rokonszenves, nem árul el bensőbb talajdonságokat.

A női rabszolgákat is, mint a férfiakat azzal jutalmazzák, hogy felszabadítják őket, mint ahogyan Polemón igéri ezt Dórisnak. Fontos állást töltenek be a családnál és késő öregségükben is használhatók akár cselédként, mint a hűséges Canthara az Adelphiben, az Euclio rossz bánásmódja miatt szenvedő Staphyla az Aululáriában, vagy mint dajkák, kik elősegítik a kitett gyermekek születési titkainak felfedezését. A Τίτθη-ben, amint a cím is jelzi, egy dajka volt a főszemély. A Σαμία-ban is a színfal mögött[2] szerepel egy ilyen dajka, kinek legfeltünőbb

[1] Sz. n. aus Ms. Komoedien 40. o., D. n. M. 109. o.

[2] Hegedűs (109. o.) Leeuwent követve, beszélgetve is elénk vezeti. Ez ellen szól Körte, i. h. 53. o. 202.—203. vers.

tulajdonsága, a nyelvesség (h. ö. 26. o.). Gyakran iszákosságban is szenvednek, így a Ψευδηρακλῆς-ben egy részeges öregasszonyt azzal kecsegtetnek, hogy majd a Boedromion tizenhatodik napján amelyen Chabrias óta a népet itallal vendégelték meg, ő is fog bort kapni.

Ezzel a menandrosi személyek összefoglaló jellemzése be volna fejezve. A kép, amelyet itt a költő műveiről alkotni lehetett — mint a bevezetésben is említettem — tökéletlen és hézagos, mert jellemei közül sok egyáltalán ismeretlen, mások pedig a fenmaradt töredékekben hiányosak, vagy épen csak sejthetők. Ezeknek lényét csupán a tudós kombináló és rekonstruáló fantáziája tárja elénk, amely azonban nem vezet mindig biztos eredményre. Ezt mutatja például Polemón alakja a Περικειρομένη-ben, akiről, mielőtt a darab végét ismertük, azt hittük, hogy Glykera őt végleg elutasította. Ez őt majdnem egy színvonalra helyezte a római utánzatokból ismert katonaalakokkal, jóllehet ezektől lényegesen különbözik. Ez a tény Thrasónidés (Μισούμενος) egyéniségét is új világításban mutatja be és bizonyítja, hogy Menandros a katonatípust sokkal változatosabban rajzolta meg, mint azt korábban megítélték. A költő alkotásairól bizonyára kerülnek majd még leletek napvilágra, annyi azonban a már mostanig ismert anyagból is kitűnik, hogy Menandros nem csak kifejlett erős művészi egyéniség, hanem egyúttal rendkívüli tehetséggel is meg volt áldva arra, hogy az élet változatos jelenségeit helyesen megfigyelje és felfogja.

E tulajdonságai biztosítanak neki helyet a világirodalom kiváló költői sorában.

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY
SEP 8 1923

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
881M4.YHE C001
A MENANDROSI KOMODIA SZEMELYEI. MEDGYSEN
3 0112 023809194

OCT 2 4 1923
UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY